

ISSN 2415-7333 (Online)
ISSN 2311-0821 (Print)

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія Філологія

2017

Том 20, № 1

Київ
Видавничий центр КНЛУ

ISSN 2415-7333 (Online)
ISSN 2311-0821 (Print)

**Visnyk
of Kyiv National
Linguistic University**

**Visnik
Kiïvs'kogo nacional'nogo
lingvističnogo unìversitetu**

**Series Philology
Serîâ Philologiâ**

2017

Volume 20, No. 1

**Kyiv
KNLU Publishing Center**

УДК 811.1'1
ББК 81.40/59

ISSN 2415-7333 (Online)
ISSN 2311-0821 (Print)

Реєстраційне свідоцтво № 8830 серія КВ від 03.06.2004 року

Наукове фахове видання України у галузі “Філологічні науки” (Постанова Президії ВАК № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р. // Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 5), входить до наукометричних баз даних **Index Copernicus** (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=43291>) та **РИНЦ**.

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради Київського національного лінгвістичного університету від 24 квітня 2017 року

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія: зб. наук. праць / гол. ред. Баган М.П. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2017. – Т. 20, № 1. – 164 с.

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія публікує наукові статті та рецензії, присвячені актуальним проблемам сучасного мовознавства та перекладознавства, що висвітлюють особливості розвитку й функціонування германських, романських, слов'янських, східних та інших мов світу, а також знайомить з новими здобутками науковців у сфері когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики та лінгвофілософії.

Редколегія

Головний редактор

доктор філологічних наук, професор М.П. Баган.

Відповідальний секретар

кандидат філологічних наук Г.Б. Мінчак.

Члени редколегії:

доктор філологічних наук, професор Й. Айдукович (Республіка Сербія),
доктор філософії у лінгвістиці, професор У. Аммон (ФРН),
доктор філологічних наук, професор П. Агталь (Французька Республіка),
доктор філософії у гуманітарних науках, професор Дж. Бікен (Королівство Бельгія),
доктор філологічних наук, професор Р.В. Васько,
доктор філологічних наук, професор О.П. Воробйова,
доктор філологічних наук, професор В.С. Данилич,
доктор філологічних наук, професор С.П. Денисова,
доктор філософії у міжкультурній освіті Дж.С. Джонсон (США),
доктор філософії у лінгвістиці, професор Д.Л. Еверетт (США),
доктор філологічних наук, професор О.М. Кагановська,
доктор філологічних наук, професор А.В. Корольова,
доктор філологічних наук, професор В.Г. Ніконова,
доктор філологічних наук, професор Ч.С. Ляхур (Республіка Польща),
доктор філологічних наук, професор О.О. Селіванова,
доктор філологічних наук, професор І.І. Сєрякова,
доктор філологічних наук, професор О.І. Стеріополо.

Адреса редколегії:

Україна, 03680 МСП Київ-5,
вул. Велика Васильківська, 73
Київський національний лінгвістичний університет
E-mail: knlu-pzs@ukr.net
Tel.: +38 (050) 571-32-78, (068) 554-23-79.
<http://philmessenger.knlu.kyiv.ua>

©Київський національний лінгвістичний університет, 2017

УДК 811.1'1
ББК 81.40/59

ISSN 2415-7333 (Online)
ISSN 2311-0821 (Print)

State Registration Certificate No. 8830 KB series of 03.06.2004

Registered scientific publication of Ukraine in the field of "Philological Studies" (Act of the Presidium of the Supreme Attestation Committee No. 1-05/3, April 14, 2010 // SAC of Ukraine Bulletin. – 2010. – No. 5), included into **Index Copernicus** (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=43291>) and **РИИЦ** (Russian Index of Scientific Citation) data bases.

*Recommended for publication by the decision of Kyiv National Linguistic University
Scientific Board of 24.04.2017*

Visnyk of Kyiv National Linguistic University, Series "Philology" (Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo lingvističnogo universitetu. Seriâ Philologiâ): Collection of scientific papers / Editor-in-Chief Myroslava P. Bahan. – K. : KNLU Publishing Center, 2017. – Vol. 20, No. 1. – 164 p.

Visnyk of Kyiv National Linguistic University (Philology series) publishes research articles and book reviews that address topical issues of contemporary linguistics and translation studies, with the aim to reveal the specificity of the evolution and functioning of Germanic, Romance, Slavic, Oriental, and other world languages. The journal acquaints the readers with the latest scholarly gains in Cognitive Linguistics, Contrastive Linguistics, Communicative Linguistics, Discourse Studies, Culture Studies, Psycholinguistics, and Philosophy of Language.

Editorial Board Members

Editor-in-Chief

Doctor of Philology, Professor Myroslava P. Bahan.

Co-Editor

Doctor of Philology, Professor Liliya A. Dolgoplova.

Executive Secretary

Candidate of Sciences (Linguistics) Halina B. Minchak.

Editorial Board

Doctor of Philology, Professor Jovan Ajdukovic,
Doctor of Philosophy in Linguistics, Professor Ulrich Ammon,
Doctor of Philology, Professor Pierre Attal (The French Republic),
Doctor of Philosophy in Arts and Philosophy, Professor Jeannine Beeken,
Doctor of Philology, Professor Roman V. Vasko,
Doctor of Philology, Professor Olga P. Vorobyova,
Doctor of Philology, Professor Valentyna S. Danylych,
Doctor of Philology, Professor Svitlana P. Denysova,
Doctor of Philosophy in Intercultural Education, Professor J. S. Johnson,
Doctor of Philosophy in Linguistics, Professor Daniel L. Everett,
Doctor of Philology, Professor Olena M. Kahanovska,
Doctor of Philology, Professor Alla V. Korolyova,
Doctor of Philology, Professor Vira G. Nikonova,
Doctor of Philology, Professor Cheslav S. Lachur,
Doctor of Philology, Professor Lev M. Minkin,
Doctor of Philology, Professor Olena O. Selivanova,
Doctor of Philology, Professor Iryna I. Seryakova,
Doctor of Philology, Professor Olena I. Steriopolo.

Editorial board address

Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasyl'kivs'ka Str., 73
03680, MSP Kyiv-5 Ukraine
E-mail: knlu-pzs@ukr.net
Tel.: +38 (050) 571-32-78, (068) 554-23-79.

<http://philmessenger.knlu.kyiv.ua>

ЗМІСТ

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Баган М.П.	Експресивність сучасного українськомовного наукового дискурсу: межі можливого	9
Бречак О.О.	Прагматичні тригери актуалізації ефекту комічного в українському анекдоті	18
Бритвін Д.В.	Особливості вербалізації маргінальності у французьких романах ХХ століття	25
Давидюк Н.О.	Функціональний потенціал хештегів	32
Кравченко Н.К., Чхетиани Т.Д.	Этнография речи: категории, результаты, методология	45
Кривенко Г.Л.	Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи	51
Пуряєва Н.В.	Перший молитовник українською мовою в Наддніпрянській Україні	64

***МОВНА СЕМАНТИКА В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ
ТА КОГНІТИВНОМУ ВИМІРАХ***

Зейналова Т.А.	Особенности образования зоонимов в азербайджанском языке	74
Козирева З.Г.	Розвиток лексико-семантичної групи із загальним значенням “їжа” в староукраїнській мові	79
Коробка Г.О.	Лексичні новотвори в сучасній сміховій культурі українців	89
Пашинська Л.М.	Детермінологізація як спосіб формування неофразем у сучасному українськомовному мас-медійному просторі	97
Слобода Н.В.	Функції графічних інтернаціоналізмів у складі українських комерційних назв	103
Усик Л.М.	Одоротивна оцінка в семантиці германських і слов'янських фітонімів	110

ГРАМАТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ У СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ

<i>Зайцева О.М.</i>	Морфологічні варіанти в мові українського телебачення як показники взаємозалежності статичної й динамічної мовної норми (на матеріалі телепередач за останні 10 років)	120
<i>Ибрагимов Я.</i>	Значение и функции послелого аблативного падежа в современном японском языке (в сравнении с современным азербайджанским языком)	129
<i>Лепетюха А.В.</i>	Континуум перифразування – синтаксична синонімія в дихотомії мова – мовлення (на матеріалі сучасної французької художньої прози)	134
<i>Лопата В.О.</i>	Формально-граматична типологія двоскладних речень із предметними дієсловами звучання неповної особової парадигми	142

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

<i>Спіцина В.Є.</i>	Визначальні фактори впливу на вибір стратегій перекладу філософських творів Х. Арндт	149
---------------------	--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Баган М.П.</i>	Нова праця про функційні вияви категорії персональності в українській літературній мові. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові : монографія	154
-------------------	--	-----

ІНФОРМАЦІЯ

<i>Вимоги до рукописів</i>	157
----------------------------	-------	-----

CONTENTS

DISCOURSE STUDIES. TEXT LINGUISTICS

<i>Bahan M.P.</i>	The expressiveness of modern Ukrainian academic discourse: the limits of the possible	9
<i>Brechak O.O.</i>	Pragmatic triggers of the comic effect's actualization in Ukrainian anecdote	18
<i>Brytvin D.V.</i>	Peculiarities of verbalization of marginality in French novels of the 20th century	25
<i>Davydiuk N.O.</i>	Functional potential of hashtags	32
<i>Kravchenko N.K. .,</i> <i>Thchetiany T.D.</i>	Ethnography of speaking: notions, results and methods	45
<i>Kryvenko G.L.</i>	Corpus-based discourse research: formation, state of the art, and prospects	51
<i>Purijajeva N.V.</i>	The first prayer book in the Ukrainian language in upper Dnieper Ukraine	64

LINGUISTIC SEMANTICS IN CULTURAL AND COGNITIVE DIMENSIONS

<i>Zeinalova T.A.</i>	The regularities of formation of zoonyms in Azerbaijani	74
<i>Kozyreva Z.G.</i>	Development of lexico-semantic group with the general name "Food" in the old Ukrainian language	79
<i>Korobka H.O.</i>	Lexical innovations in the modern Ukrainian culture of laughter	89
<i>Pashinska L.M.</i>	Determinologization as the way of formation of new phraseological units in modern Ukrainian media space	97
<i>Sloboda N.V.</i>	Functions of graphic internationalisms as part of the Ukrainian commercial names	103
<i>Usyk L.M.</i>	Olfactory estimation as a component of phytonyms' semantics in Germanic and Slavonic languages	110

GRAMMAR OF EUROPEAN LANGUAGES FROM SYNCHRONIC AND DIACHRONIC PERSPECTIVES

<i>Zaitseva O.M.</i>	Morphological variants in the language of Ukrainian broadcasting as the markers of correlation between the language norm statics and dynamics (based on the TV broadcasts of the last decade)	120
----------------------	---	-----

<i>Ibragimov Y.</i>	Meaning and functions of the ablative postposition in modern Japanese (in comparison with modern Azerbaijani)	129
<i>Lepetiukha A.V.</i>	Continuum periphrasing – syntactical synonymy in the dichotomy language – discourse (on the material of modern French)	134
<i>Lopata V.O.</i>	Formal-and-grammatical typology of two-member sentences with substantive verbs of sounding into incomplete personal paradigm	142

TOPICAL ISSUES OF CONTEMPORARY TRANSLATION STUDIES

<i>Spitsyna V.Ye.</i>	Determinants of Influence on Strategy Choice When Translating Philosophy Works by H. Arendt	149
-----------------------	---	-----

Reviews

<i>Bahan M.P.</i>	New book about functional manifestations of category of personality in Ukrainian standard language. Yasakova N. Category of personality: nature, structure and representation in Ukrainian standard language : monograph	154
-------------------	--	-----

Information

<i>Requirements for Paper</i>	
-------------------------------	-------	--

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2:81'42

ББК 81.2Укр

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОМОВНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ: МЕЖІ МОЖЛИВОГО

БАГАН М.П.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено проблемі доцільності використання експресивних компонентів у сучасному українськомовному науковому дискурсі. Обґрунтовано релевантність експресивності для наукового викладу, наголошено на її кореляції з принципами зрозумілості та об'єктивності. Визначено найефективніші засоби української мови, які формують впевнене й захопливе наукове мовлення, не порушуючи його стилізованої однорідності. Проаналізовано поширені помилки авторів у намаганні експресивізувати власне мовлення. Подано теоретичні й практичні рекомендації щодо вибору засобів вираження відповідно до обраного підстилю мовлення (власне-наукового, науково-навчального та науково-популярного).

Ключові слова: науковий дискурс, науковий стиль, експресивність, засоби вираження експресивності, метафора, градація, період.

This article addresses the issue of appropriateness of expressive components usage in modern Ukrainian academic discourse. The paper proves the relevance of expressiveness for the academic presentation, while emphasizing its correlation with the principles of clarity and objectivity. The article determines the most effective means of Ukrainian language, which are employed to make academic speech confident and exciting without breaking its stylistic homogeneity. Common mistakes caused by the authors' intention to make their speech more expressive are analyzed. The paper suggests theoretical and practical recommendations as to the choice of expressivity means according to the selected substyle of speech (academic, educational, and scientific-popular).

Key words: academic discourse, academic style, expressiveness, expressivity means, metaphor, gradation, period.

Мова науки зорієнтована не на емоційно-чуттєве, а на логічне сприйняття, максимальну точність, стрункість та неупередженість викладу. У зв'язку з цією особливістю логічно постає проблема доцільності використання в ній експресивних засобів. Дослідники неоднаково визначають потребу в таких засобах. Одні вважають, що вони не типові для наукової мови і навіть шкодять її об'єктивності та виваженості [8, с. 61; 16, с. 35]. Інші констатують обмежене вживання деяких увиразнювальних засобів [7, с. 16; 17, с. 23], ще інші взагалі оминають увагою це питання. Зокрема, у деяких підручниках зі стилістики української мови, що повинні формувати стилістичні компетентності студентів-словесників, зовсім не йдеться про експресивність наукового мовлення [3, с. 74–80; 12, с. 282–287].

Проте відома й інша думка, згідно з якою експресивність не тільки можлива в науковому мовленні, а й бажана. Органічність використання експресивних елементів у наукових працях пояснюють синкретичною природою людського пізнання й наукової діяльності, яка не обмежується логічними операціями. За визначенням М.Н. Кожиної, у ній “виявляються й емоція, і воля, й інтуїція” [11, с. 168]. Чимало лінгвістів погодилося з тим, що науковець не може бути абсолютно безпристрасним й неминуче вдається до підсилювальних засобів, що увиразнюють його дослідницьку позицію. Зокрема, наявність суб'єктивного оцінного фактора в науковому дискурсі визнали Н.Ф. Непійвода [14, с. 139–140], О.Д. Пономарів [18, с. 10], С.Я. Єрмоленко [5, с. 156], А.О. Капелюшний [7, с. 16], Г.М. Дядюра [4; с. 21], Н.А. Ковальська

[9; с. 376], П.О. Селігей [19, с. 330], у російському мовознавстві – Є.М. Галкіна-Федорук [1, с. 108], М.Н. Кожина, [11, с. 168], Н.Я. Милованова, [13, с.168–169], С.Л. Ністратова, [15, с.142–143], Н.В.Данилевська [2, с. 32] та ін.

Грунтоване вивчення наукового дискурсу крізь призму прагматики спілкування упевнило мовознавців у тому, що експресія слугує важливим чинником побудови аргументованого й переконливого наукового викладу. З одного боку, вона засвідчує наукову компетентність мовця, його впевненість у власній концепції, з іншого боку, це прагматично зорієнтована категорія наукового викладу, основне навантаження якої полягає в максимальному впливові на сприймача – зацікавленні й переконанні його в правильності висловлюваних думок. З огляду на це в деяких новітніх дослідженнях експресивності взагалі надано статусу однієї з “найхарактерніших ознак наукового викладу” [4, с. 21]. Більш переконливим видається тлумачення, згідно з яким експресивні елементи в науковому мовленні є лише “супутніми”, такими, що підсилюють аргументованість висловлення, полегшують сприйняття й “доповнюють основні, характерні для наукового викладу мовні засоби” [17, с. 24; 21, с. 170].

Сутність експресивності вбачають у здатності мовного знака “підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб’єктивного увиразнення” [5, с. 156]. Визначаючи експресивність релевантною ознакою наукового дискурсу, дослідники наголошують на принциповій відмінності наукової експресивності від художньої [2, с. 33; 4, с. 21], яка виявляється насамперед у різному функціональному навантаженні експресивних компонентів у науковому та художньому дискурсах. Якщо майстри художнього слова оперують експресивними одиницями для посилення образності, емоційного впливу на читача, то в наукових працях експресивність спрямована на посилення аргументації, увиразнення причинно-наслідкових зв’язків, акцентування найбільш важливих змістових компонентів. У науковий обіг навіть уведено поняття *інтелектуальної експресії* на позначення характерного саме для наукового мовлення способу оформлення думки [2, с. 33]. За визначенням Н.В. Данилевської, “інтелектуальна експресія – це не просто виразність, а *інтелектуально-емоційна напруженість викладу*, моменти відкритої (явної) чи прихованої апеляції автора до свідомості читача” [2, с. 35]. Різне функціональне навантаження експресивності в порівнюваних дискурсах зумовлює використання в них неоднакових експресивних одиниць. Якщо ядро загальномовної категорії експресивності становлять лексичні засоби, яким надають перевагу в художньому та розмовному мовленні, то для наукової експресивності пріоритетними вважають не лексичні, а синтаксичні засоби [9, с. 382; 15, с. 144; 21, с. 171]. Саме вони вможливають ефективне, акцентоване донесення змісту до сприймача. Дослідники відзначають, що наукову експресивність можуть формувати одиниці, які не належать до виразно експресивних, але на тлі стриманого й канонізованого наукового викладу набувають особливого стилістичного навантаження. У зв’язку з цим постає проблема добору релевантних для наукового мовлення засобів експресивності, які б сприяли переконливості викладу, проте не порушували його стильової однорідності. Це проблема не лише наукова, а й методологічна, оскільки вибір засобів увиразнення потребує певних стилістичних навичок, відчуття стилю і доречності в ньому тих чи тих компонентів. Автори підручників зі стилістики української мови, як ми вже зазначали, не подають жодних рекомендацій щодо особливостей вираження експресії в наукових працях. Не надано належної уваги засобам наукової експресивності і в лінгвостилістичних дослідженнях. Це й зумовило актуальність теми пропонованої статті. Її *мета* – визначити найбільш органічні для українськомовного наукового дискурсу засоби експресивності, які сприяють формуванню переконливого, зваженого наукового мовлення, а також проаналізувати типові помилки авторів в намаганні експресивізувати власне наукове мовлення та запропонувати вдаліше способи увиразнення думки.

До лексичних засобів, які в сучасній українській літературній мові забезпечують досить акцентоване і водночас стримане увиразнення змістових моментів, належать прикметники

й прислівники із семантикою ступеня вияву ознаки (*великий, високий, істотний, типовий, численний; дуже, зовсім, надзвичайно, широко, сповна, абсолютно, цілком*). Такі лексеми широко використовують для характеристики різних мовних явищ та тенденцій. Нерідко автори поєднують прислівник міри і ступеня із власне-оцінним прикметником, пор.: *Це дуже вагомий категорійний пласт, який забезпечується формально-структурними параметрами речення* (М. Мірченко); *Для розуміння семантики фразеологічних одиниць остання особливість є надзвичайно важливою* (М. Гамзюк). Комплексне виживання компонентів з підсилювальним та оцінним значеннями є цілком органічним. Дослідники відзначають семантичну близькість оцінних та експресивних компонентів, оскільки мовець вдається до увиразнення змісту на основі свого ціннісного ставлення до нього. Оцінність нерідко вважають складовою категорії експресивності [4, с. 21; 21, с. 171]. Проте більш переконливим видається підхід, у межах якого розмежовують категорії експресивності та оцінки. Зокрема, С.Є. Ігнат'єва, услід за Є.М. Галкіною-Федорук та В.М. Телією, стверджує, що ці категорії є взаємозумовленими, проте функціонують окремо: оцінка й емоційність збагачують, доповнюють інформаційний обсяг висловлення, а експресивні компоненти, не змінюючи закладеного змісту, підсилюють його [6, с. 262]. Категорію оцінності пов'язують із змістовим планом вираження, реалізацією ціннісної позиції суб'єкта мовлення, а категорію експресивності – з планом вираження, комунікативною настановою сильніше вплинути на адресата [6, с. 261].

Група прикметників і прислівників, які сприяють саме експресивізації українського наукового мовлення, досить об'ємна, проте в пошуку якомога потужніших засобів деякі автори іноді вибирають такі, семантика й конотація яких видається не виправдано піднесеною як для наукового викладу. Наприклад, результати якогось дослідження кваліфікують як *дивовижні, неймовірні, надзвичайні*, появу нових явищ і тенденцій у мові – як *доленосу, непересічну*. Занадто емоційне потрактування має зворотний ефект, оскільки викликає певні сумніви в об'єктивності мовця.

Підсилюють категоричність, тобто експресивізують виклад, прислівники й прислівникові сполуки із семантикою всезагальності *скрізь, завжди, ніколи, в жодному разі, аж ніяк*. Їх уживання пов'язане з твердою впевненістю автора в слушності зроблених ним узагальнень, пор.: *Головний герой у жодному разі не відсторонений* (О. Черник). *Доступний образ аж ніяк не примітивний* (КУМ). Важливо об'єктивно зважувати, чи доречні такі засоби в реченні й чи виправдана категоричність. У суто науковому мовленні, щоб не викликати можливих заперечень, раціональніше послуговуватися прислівниками, що передають не крайній вияв ознаки, а лише її типовість, пор.: *переважно, здебільшого, характерно, типово, прикметно*.

До спеціалізованих мовних засобів підсилення думки належать також модальні слова та сполуки із семантикою впевненості *безперечно, без сумніву, звичайно, певна річ, саме так*, напр.: *Запропонована періодизація, без сумніву, дуже умовна* (Г. Півторак); *Повсякденна увага ЗМІ значною мірою спрямована і на питання економіки, фінансів, банківської справи, бізнесу тощо, безперечно, істотно сприяє популяризації аналізованої тематичної групи неofразеології* (Л. Пашинська); *Звичайно, саме так, із кінцевим м'яким -Ц- – німці, білобережці і т.д. – вимовляли ті назви укри-руси задовго до літописної доби* (С. Губерначук). На жаль, у сучасному науковому дискурсі трапляються й некоректні уживання деяких прислівників у ролі вставних слів: *заввичай* – насправді означає повторювану звичну дію, а не найтипівішу ознаку; *фактично, реально, точно, приблизно* – не є вставними словами.

Увиразнення думки не потребує уживання якихось особливих, емоційно й оцінно потужних компонентів. В українській мові сформувався цілком достатній набір засобів, які дають змогу посилити думку, не зашкодивши її чіткості і виваженості. Типовими морфологічними засобами стриманого увиразнення є частки, передусім обмежувально-вказівні (*тільки, лише, суто*) та підсилювально-видільні (*саме, якраз, навіть*), пор.: *За свідченням музикознавців, саме в мовній мелодії, що накладається на специфічну вимову звуків (передусім голосних), закладено*

основу національного співу (Н. Тоцька); Нерідко терміном “граматична категорія” вчені позначають окремі частини мови (“граматична категорія іменник”, “граматична категорія дієслово”) і навіть розряди чи групи слів у їхньому складі (наприклад, “граматична категорія якісних / відносних прикметників”, “граматична категорія повних / коротких прикметників” тощо) (І. Ярошевич). Суперечить нормам сучасної української мови уживання слова виключно, яке скальковане з типової для російської мови частки *исключительно*. В українській мові їй відповідають обмежувально-вказівні частки *тільки, лише, суто*, пор.: О. Вейнінгер зауважує, що талановитість є спадковою, інколи родовою особливістю (родина Бахів), геній же не може бути успадкованим, це **суто** індивідуальний феномен (Йоган Себастьян Бах) (Д. Терехова).

Типовими граматичними засобами увиразнення є форми найвищого ступеня прикметників (найважливіший, найхарактерніший, найтиповіший, найпомітніший, найпоширеніший, найчисленніший), проте означення явища чи ідеї формою суперлатива накладає на науковця певну відповідальність за достовірність такого формулювання. Є сенс віддати перевагу менш категоричним засобам або вжити конструкцію *один (-а, -е) + із + прикметник* у формі найвищого ступеня порівняння, пор.: **Однією з найпомітніших** ознак сучасної проблемної ситуації (класифікаційної одиниці наукового знання) в лінгвістиці можна вважати бурхливий розвиток функціонально-комунікативних досліджень (Ф. Бацевич).

Серед синтаксичних засобів найтиповішими виразниками експресивності в науковому дискурсі вважають питальні та окличні речення [9, с. 383; 15, с. 145]. Питальні речення, справді, виконують низку важливих комунікативних функцій – привертають увагу сприймача, спонукають до спільної інтелектуальної діяльності, схиляють до певного висновку тощо. Особливо ефективні вони в усному науковому мовленні (у лекції, диспуті, доповіді, обговоренні) та жанрах науково-популярного підстилю мовлення. Питальні речення надають науковому викладу полемічного характеру, відбивають характерний для наукової діяльності пошук істини, процес перевірки гіпотез. Проте в монографіях та власне-наукових статтях їх вживають обмежено. Оскільки питальні речення не забезпечують змістового наповнення речення, їх використовують здебільшого для формулювання наукової проблеми, пор.: *Виникають і інші питання. Перше з них: невже в українській мові є дві форми знахідного відмінка в іменників чоловічого роду однини? І друге: якщо є дві форми знахідного, то чим це викликано?* (І. Вихованець). Часто автори не прямо запитують, а вживають складнопідрядні речення із з’ясувальною частиною для введення запитання, пор.: *Отже, постає питання, чим є для української нації літературний постмодернізм – засобом формування національної ідентичності чи її руйнації, і яка стратегія має домінувати в перекладах – доместикації чи форенізації?* (Ю. Тьопенко, Ю. Стежко). Значно рідше питальні речення використовують суто для експресивного відзначення певних, очевидних для автора змістових моментів, пор.: *А як можна не згадати, бодай принагідно, справжньої скарбниці бурсацьких артоцизмів “Енеїди” Котляревського, яка відбила соціолект полтавської духовної семінарії 1780–1789 років, де тоді навчався письменник?* (Л. Ставицька)

Окличні речення – досить сильний, проте стилістично обмежений засіб експресивізації. Вони передають експресію у поєднанні з різними оцінно-емоційними значеннями (обурення, захоплення, подив), засвідчують впевненість автора, його апеляцію до сприймача, прагнення переконати чи здивувати його. Тому окличні речення органічні лише в усному або науково-популярному писемному мовленні, пор.: *Ще один археолог М. Відейко стверджує, що “збереглися зроблені трипільськими майстрами глиняні моделі жител та храмів”. **Звернімо увагу – храмів!*** (С. Губерначук); *Це спричинило перехід до пасивного запасу слів, віддалених щодо звучання від російських, і активізувало використання спільних російською мовою компонентів синонімічного ряду. **Та ще й невпинна боротьба зі “шкідництвом на мовному фронті”!*** (О. Пономарів).

Крім питальних та окличних речень, які виразно демонструють експресію автора, є й інші синтаксичні засоби, що вможливають увиразнення думки без зайвої патетики й емоцій.

Зокрема, підсилению, увиразненню думки сприяють речення з відокремленими компонентами, за допомогою яких щось докладніше пояснюють або визначають, напр.: *Слов'янські мови взагалі, а українська особливо, багаті на синоніми* (О. Пономарів); *Тож там – у тих доісторичних часах – і повинна шукати українська наука витоки нашої української мови* (С. Губерначук).

До засобів створення наукової експресії потрібно зарахувати модальні конструкції із подвійним запереченням *не можна не + інфінітив*, які передають значно вищий, ніж зазвичай, ступінь упевненості автора в чому-небудь, пор.: *Говорячи про екзистенціальні виміри урбаністичної лексики в образних контекстах, не можна не відзначити того факту, що згадана лексика здатна бути метафорою буття* (Л. Ставицька).

На окрему увагу заслуговує питання ролі тропів та стилістичних фігур у вираженні наукової експресії. Традиційно дослідники констатують обмежене вживання в наукових текстах окремих тропів – епітетів, метафор, порівнянь, якщо вони не дисонують із загальною тональністю наукової праці [13, с.168].

Дедалі частіше метафору кваліфікують як універсальний троп, поширений не лише царині художньої творчості, а й в наукових текстах [4; с. 24; 13, с. 168; 22]. При цьому дослідники уточнюють, що в науковому дискурсі засоби образності сприяють не “художньо-образній мовленнєвій конкретизації”, як в художньому дискурсі, а уточненню, конкретизації понять [10, с. 220–221; 4, с. 24]. Цілком очевидно, що метафора полегшує передавання й сприймання інформації, оскільки, асоціюючи спеціальне поняття із загальновідомим, накреслює підхід до його витлумачення. Найчастіше метафори використовують у науково-навчальних та науково-популярних творах, у яких справді важливо увиразнити сухий теоретичний матеріал, полегшити його сприйняття, пор: *За висловом Б.М. Головіна, якщо метод – це шлях, який прокладають до істини, то методика – інструменти, потрібні для розчищення цього шляху* (М. Кочерган); *Лінгвістична теорія є тим місточком, який поєднує філософську і конкретно-наукову методологію* (М. Кочерган); *Мовець передусім актуалізує передаваний у реченні об'єктивний зміст, тобто “прив'язує” його до ситуації мовлення* (І. Вихованець); *Заглянути до творчої майстерні автора через коридори художнього перекладу...* (Т. Некряч). Залежно від уживаності, конотативності та асоціативності обраного образу метафори виявляють різний ступінь експресії. Якщо загальноживані метафори полегшують сприйняття наукової інформації, то оригінальні авторські, художні метафори можуть надавати науковому викладу особливого емоційно-оцінного забарвлення, патетичного звучання тощо, пор.: *А істинна праукраїнська історія та історія української мови ще й нині перебуває не виявленою під намулом отих “общетеорій”* (С. Губерначук). Метафора – потужний виражальний засіб, проте щоб ефективно оперувати нею, потрібно дотримуватися принципів міри, наукової об'єктивності й стилістичної доцільності. У гонитві за ефектними формулюваннями автори нерідко зловживають занадто сильними, потужними образами, що не відповідають обсягу позначуваного, наприклад, появу групи неологізмів називають *революцією в мові*, формування нового підходу – *переворотом у мовознавстві*, декілька аргументів у науковій дискусії – *лавиною аргументів*. Деякі образи вносять у науковий виклад недоречні асоціації, відволікають від викладу основної думки, наприклад, коли новий підхід називають *тиском моди* або наводять *пригоріцу прикладів*.

З-поміж синтаксичних стилістичних фігур називають повтори [15, с. 147; 21 с. 172]. Вони, справді, сприяють наголошенню найважливіших змістових компонентів, проте вживають їх переважно в науково-популярних текстах, пор: *Тільки художній стиль здатний оживити в емоційному монолозі реалії з таких різних технічних епох – паровик і екскаватор. Тільки образна мова мінімальними лексичними, фразеологічними засобами може намалювати образок важкого життя колгоспниці (КУМ); Мови лише зникають, зникають не самі по собі, а під асимілятивним тиском інших мов* (С. Губерначук).

Найбільш поширеною стилістичною фігурою наукового експресивного викладу вважаємо градацію, що полягає в поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення

(клімакс) чи пониження (антиклімакс) їхньої емоційно-змістової значущості. Градація сприяє увиразненню змістових тонкощів думки і виникає на основі конструкцій з однорідними членами речення, кожен наступний із яких посилює попередній (пор.: *У статті описано спектр сугестивних інтенцій, спрямованих на реалізацію нейтрального, некатегоричного спонукального впливу на співрозмовника* (С. Шабат-Савка); *Функціональні стилі не становлять непорушних, непроникних комунікативних сфер. Між ними постійно відбувається взаємодія, взаємопроникнення окремих ознак* (А. Грищенко).

Проте найбільшу експресію демонструють конструкції, градація яких впливає з протиставлення декількох змістових елементів. На вираженні таких відношень у сучасній українській літературній мові спеціалізуються складені парні градаційні сполучники *не тільки ..., а (й)...*; *не лише..., а (й)...*; *не просто ..., а (й) ...*; *не тільки..., але (й) ...*; *не лише..., але (й)...*; *не так..., як...*; *якщо не..., то...* та ін., пор.: *... голосні змінюються не тільки залежно від місця щодо наголосу, але й залежно від якості сусідніх приголосних* (Н. Тоцька); *Сленг – один із обов'язкових атрибутів соціальної групи і виконує не лише функцію відособлення соціуму, а й функцію вираження цінностей певної субкультури* (М. Навальна); *Утім, суб'єкт перекладу не просто виконує роль посередника, а одночасно містить коди двох різних знакових систем та інтерпретує сукупність кодів однієї знакової системи через сукупність кодів іншої знакової системи* (М. Дорофєєва); *У кожному графіті можна віднайти якщо не винятково українські слова, то характерні або ж українські форми слів* (С. Губерначук). Градаційні відношення ефективно використовують й на міжреченневому рівні без типових сполучних засобів. Їх компенсують частки, що належать до різних речень, проте взаємодіють у вираженні протиставно-градаційних відношень, а також однорідні члени речення, лексичні повтори, пор.: *Мова, як відомо, є не лише засобом спілкування. Це також спосіб сприймання світу, відтворення його в свідомості людини* (О. Пономарів); *Рідна мова – не лише письменницька проблема. Вона стосується насамперед виховання людської особистості, виховання самоповаги, національної самосвідомості, без яких не може бути справжнього, а не офіційно-паперового патріотизму* (КУМ).

До стилістичних фігур наукового мовлення належить період. Традиційно його вважають типовим виражальним засобом художнього дискурсу, що надає висловленню особливо піднесеного, патетичного звучання, проте до нього вдаються й автори науково-популярних творів, пор.: *Про що б не писав Павличко – про події на Волині в Дермані чи про вбивство Я. Галана, про долю І. Загайчука чи про подорож до Відня, про фестиваль молоді в Хельсінкі, чи про мандрівку на Кубу – скрізь у його віршах переважає інтонація першої особи* (КУМ). У наукових текстах період має значно простіший і менш заокруглений інтонаційний малюнок, складається з кількох синтаксично подібних компонентів, які підводять до висновкової думки, проте не сягають рівня патетичних періодів художнього дискурсу. У науковому мовленні періоди часто виходять за межі одного речення, мають не таку ритмізовану структуру, як в художніх творах. Напр.: *Ніколи не пізно відчувати себе причетним до світу поезії, збагнути свою спорідненість з натхненною душею поета, разом з якою підносишся й сам... Ніколи не пізно, але чим раніше, тим краще, адже поезія живильне джерело для одухотворення людини, для облагородження її* (КУМ); *Словниковий склад мови, особливо мови багатofункціональної, яка обслуговує науку, літературу, мистецтво, виробництво, є мовою преси, радіо, телебачення, надзвичайно багатий і різноманітний – він налічує сотні тисяч слів* (КУМ).

Експресивність наукового викладу передбачає цілісний і комплексний підхід мовця до оформлення думок. Якщо автор обирає своїм пріоритетом експресивний виклад, то дотримується його в усьому творі. Експресивні елементи для нього – це не поодинокі стилістичні прикраси, а органічно й гармонійно ужиті компоненти, що взаємодіють один з одним і разом сприяють увиразненню думки. Наприклад, в уривку: *Справжня дитяча поезія має*

своїм підґрунтям **не просто** любов до дітей, **а** любов і **велику** повагу, **велику** довіру до маленького слухача-читача. **Саме** це і виділяє **прекрасну** (хоча, на жаль, невелику) добірку віршів Ліни Костенко, об'єднаних під назвою "Бузиновий цар" (КУМ) – автор використовує цілу низку засобів увиразнення: лексичні емоційно-оцінні компоненти, видільну частку, повтор, градаційну конструкцію, вставлення – усі вони підпорядковані загальному задуму переконати сприймача.

Не випадково показником інтелектуальної експресії вважають "змістове ущільнення", суть якого полягає в одночасному втіленні в реченні кількох пізнавальних дій "власне когнітивного (різні уточнення, пояснення, конкретизації, узагальнення, причиново-наслідкові, наслідково-висновкові висловлювання та ін.) й емотивного характеру" [2, с. 33]. Змістове ущільнення виявляється в побудові семантично й граматично складних конструкцій з різноманітними відокремленнями, уточненням і просто вторинними семантико-синтаксичними компонентами, що втілюють згорнуті предикації мовця. Дотримуючись такого стилю мовлення, важливо не перевантажити його занадто складними побудовами, які ускладнюють сприйняття тексту, можуть видаватися двозначними або й узагалі не зрозумілими. Наукова експресивність пов'язана з узагальненням, ущільненням думки, проте рівень експресії й переконливості тексту не залежить від його складності. Основними орієнтирами автора в намаганні посилити думку мають бути її чіткість і ясність, а не ускладнення.

Рівень експресії великою мірою пов'язаний з конкретними умовами спілкування й обраним підстилем наукового мовлення. Власне-науковий підстиль мовлення значно обмежує автора в доборі засобів підсилення думки. Зокрема, у текстах цього підстилю органічно функціонують видільні частки, деякі оцінні лексеми, модальні компоненти, синтаксичні конструкції з відокремленнями та нескладними градаціями, а повтори, риторичні питання, окличні речення не відповідають його стриманій тональності. На противагу йому науково-популярний підстиль [27; 31] уможливує широке залучення найрізноманітніших засобів експресивізації, їх комбінування, ускладнення та нагромадження. Науково-навчальний підстиль [23; 26] цікавий тим, що з одного боку, уможливує вживання увиразнювальних компонентів, особливо тих, що сприяють кращому сприйняттю тексту (видільних, модальних компонентів, метафор, апелювань до читача), а з іншого боку, у ньому небажані складні конструкції та емоційно забарвлені міркування.

Отже, експресивність – важлива комунікативна категорія наукового дискурсу, пов'язана з прагматичними бажаннями автора зацікавити сприймача, переконати його в правильності власних узагальнень, спонукати до певних висновків.

Експресивність наукового викладу виявляється в увиразненні повідомлюваного, апелюванні до сприймача, зростанні напруги та змістовому ущільненні оповіді. Експресію наукового мовлення забезпечує комплексне використання різнорівневих мовних засобів, підпорядкованих єдиному задуму автора.

Рівень експресивності неоднаковий в різних підстилях наукового стилю мовлення й значною мірою залежить від стилістичних умінь та комунікативних уподобань автора. Експресивність наукового тексту має узгоджуватися з принципами чіткості, зрозумілості й об'єктивності наукового викладу. Тільки зважене й функціонально виправдане вживання експресивних елементів на тлі чіткого й логічного викладу уможливує формування ефективного наукового дискурсу зі збереженням його стильової однорідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке // Сб. статей по языкознанию / Под ред. В.В. Виноградова. – М. : Изд.-во МГУ, 1958. – С. 103–124.
2. Данилевская Н.В. К вопросу об экспрессии в научном тексте / Н.В. Данилевская // Вестник Пермского университета. – 2010. – Вып. 6(12). – С. 30–36.

3. Дудик П.С. Стилiстика української мови / П.С. Дудик. – К. : Вища школа, 2005. – 368 с.
4. Дядюра Г. Категория экспрессивности в современных научных текстах / Галина Дядюра, Дарья Колесник // Управление и образование. – 2011. – Т. VII (2). – С. 21–24.
5. Єрмоленко С.Я. Експресивність / С.Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 156.
6. Ігнат'єва С.Є. Оцінка і її зв'язок з емоційністю, експресивністю, модальністю / С.Є. Ігнат'єва // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 4. – С. 258–264.
7. Капелюшний А.О. Практична стилістика української мови : Навчальний посібник / А.О. Капелюшний. – Львів : ПАЮ, 2007. – 400 с.
8. Клещова О.Є. Культура української мови (за кредитно-модульною системою) : [навчальний посібник] / О.Є. Клещова, О.М. Кравчук. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 219 с.
9. Ковальська Н.А. Релевантність експресивності в науково-популярних текстах економічного дискурсу / Н.А. Ковальська // Філологічні науки: Вісник Запорізького національного університету: зб. наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – № 1. – С. 376–385.
10. Кожина М.Н. К вопросу о средствах образности в научной речи // Ученые записки Пермского университета. – 1966. – № 162. – С. 210–223.
11. Кожина М.Н. Стилiстика русского языка / М.Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1993. – 224 с.
12. Мацько Л. І. та ін. Стилiстика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
13. Милованова Н.Я. Экспрессивность в стиле научной прозы: дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.01 / Милованова Нина Яковлевна. – Пермь, 1982. – 192 с.
14. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилiстичний аспект) : [монографія] / Н.Ф. Непийвода. – К. : ТОВ “МФА”, 1997. – 288 с.
15. Нистратова С.Л. К вопросу о системе экспрессивных синтаксических средств в научной речи / С.Л. Нистратова // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей. – М: МАКС Пресс 2004. – Вып. 28. – С. 142–150.
16. Онуфрієнко Г. Науковий стиль української мови: Навчальний посібник з алгоритмічними приписами / Галина Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
17. Основи культури наукового мовлення : навч.-метод. посібник / за заг. ред. І.М. Плотницької. – К. : НАДУ, 2011. – 80 с.
18. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови: [підручник] / О.Д. Пономарів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
19. Селігей П.О. Український науковий текст: Проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Селігей Пилип Олександрович. – К., 2016. – 427 с.
20. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навчальний посібник / О. М. Семенов. – К. : Академія, 2010. – 213 с.
21. Скрипак І.А. Экспрессивный синтаксис в текстах научного дискурса / И.А. Скрипак. – Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2013. – № 4 (22): в 2-х ч. – Ч. II. – С. 170–173.
22. Федоренко С.В. Метафора в науково-технічній літературі / С.В. Федоренко. – Електронний ресурс. – Режим доступу до ресурсу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/metafora-v-naukovo-tehnichnij-literaturi/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

23. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

24. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2015. – Вип. 18. – №2.
25. Губерначук С.С. Як гул століть, як шум віків – рідна мова / С.С.Губерначук. – К. : Бліц-інформ, 2002. – 234 с.
26. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : [підручник] / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 2003. – 463 с.
27. КУМ – Культура української мови : довідник / [Єрмоленко С.Я., Дзюбишина-Мельник Н.Я., Ленець К.В. та ін.] ; за ред. В.М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
28. Некряч Т. Айсберг в океані перекладу: Відтворення ідіостилю Ернеста Гемінгвея в перекладах українською і російською мовами / Тетяна Некряч, Руслана Довганчина. – К. : Кондор, 2014. – 220 с.
29. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Пашинська Людмила Михайлівна. – К., 2011. – 285 с.
30. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Григорій Півторак. – К. : Наукова думка, 1993. – 200 с.
31. Пономарів О.Д. Культура слова. Мовностилістичні поради : Навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти / О.Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 238 с.
32. Ставицька Л.О. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. ХХ ст. / Леся Олексіївна Ставицька. – К. : Правда Ярославічів, 2000. – 154 с.

Дата надходження до редакції 10.05.2017

УДК 81' 811.161.2

ББК 81.0

81.2

ПРАГМАТИЧНІ ТРИГЕРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТУ КОМІЧНОГО В УКРАЇНСЬКОМУ АНЕКДОТІ

БРЕЧАК О.О.

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

Статтю присвячено прагматичним механізмам продукування й інтерпретації гумору в українському анекдоті. Особливу увагу звернено на порушення максим кооперації як тригера неочікуваності й зіткнення опозиційних скриптів. У когнітивно-прагматичному ракурсі обґрунтовано визначальну функцію конверсаційних імплікатур у декодуванні неочікуваного й виведенні додаткового запланованого смислу.

Ключові слова: анекдот, прагматика, порушення максим кооперації, конверсаційна імплікатура, опозиційні скрипти.

The article deals with the pragmatic devices of the humor generation and interpretation in the Ukrainian anecdotes. The research particularly focuses on the cooperative maxims' violation as the trigger of unexpectedness and scripts' opposition. The function of conversational implicatures in decoding of incongruity and inference of the intended additional meaning has been established in the cognitive-pragmatic framework.

Key words: Ukrainian anecdote, pragmatics, cooperative maxims' violation, conversational implicature, scripts' opposition.

Проблема створення та інтерпретації парадоксального, аномального й комічного, що завжди перебувала у фокусі різних напрямів мовознавчих досліджень, набула нового розвитку в руслі актуальної функціональної парадигми. Сучасні лінгвістичні студії дають змогу витлумачити когнітивне підґрунтя комічних ефектів як зіткнення скриптів, сценаріїв, можливих світів [3; 4; 5; 10].

Теоретичним підґрунтям дослідження є, з одного боку, праці, присвячені загальним механізмам продукування й інтерпретації гумору, а з іншого – наукові розвідки, що фокусуються на прагматиці анекдоту.

Відповідно до *загальної теорії вербального гумору* (General Theory of Verbal Humor) [3; 4; 5; 10; 12], порушення, що генерують комічний ефект, не випадкові і мають деякі закономірності. Кожний текст конструюється двома опозиційними змістовими планами – скриптами, фреймами референції, схематами тощо. Ці плани несумісні між собою, але містять спільний елемент, що уможливорює перехід від одного до іншого. Зокрема, перемикання опозиційних сценаріїв передбачає наявність певного тригера – спільної риси протилежних сценаріїв, що набуває різних значень у форматі таких сценаріїв / можливих світів. На семантичному рівні тригером може бути гра слів, образів, будь-яка неоднозначність. На когнітивно-прагматичному рівні умовою інтерпретації є спільні для мовця і слухача прагматичні пресупозиції [1, с. 62–64], культурні стереотипи, прецедентні феномени – усе, що активує універсальну або культурно канонізовану модель ситуації чи стану речей як таких, що протилежні світу, створеному анекдотом.

У теорії В. Раскіна анекдот витлумачено як специфічний тип комунікації “non-bona-fide”, що порушує *кооперативний принцип* і конверсаційні максими, якими регламентується комунікація “bona-fide”, тобто звичайне спілкування в термінах Грайсманської прагматики [7, с. 41–58]: будь інформативним, правдивим, серйозним тощо. Проте якщо мовець з самого

початку налаштований або на “хвилю жарту”, або перемикається на неї, кооперативний принцип починає діяти знову – але в специфічній жартівливій (“joke-oriented”) манері і з модифікованими максимами. Наприклад, замість традиційної максими кількості інформації, що передбачає надання такої кількості інформації, якої потребує співрозмовник, запропоновано дотримуватися максими “надавай рівно стільки інформації, скільки потрібно для цього жарту”, або замість звичайної максими якості, відповідно до якої варто надавати лише правдиву, перевірену й щирі інформацію, рекомендовано “казати лише те, що узгоджується зі світом жарту” [12, с. 31–69].

Характерне для жартів порушення максим проаналізовано також з погляду теорії релевантності [14]. Згідно з концепцією жарту, запропованою Д. Спербер і Д. Вілсон, іронічні висловлення не є прямими пропозиціями, а лише віддзеркаленням того, що вже було сказано, референцією до цитат або іншого “чужого мовлення”, яке мовець хоче висміяти як таке, що не відповідає нормам, звичним уявленням. Крім того, не можна говорити про порушення максим на “рівні наратора”, оскільки відповідальність за порушення покладається вже не на мовця, а на одного або декількох персонажів анекдотичного наративу (цит. за [10, с. 45–47]). Щоб “примирити” **кооперативний принцип** Г.П. Грайса і порушення максим у жарті або анекдоті, науковці запропонували ієрархію кооперативних принципів, яка охоплює найменший спільний знаменник у вигляді традиційного **кооперативного принципу**, до якого додається **кооперативний принцип, що діє у жарті** і може як відповідати традиційному, так і, навпаки, порушувати його, а також так званий **мета-кооперативний принцип**, який регламентує порушення (цит. за [10, с. 45–47]).

Проте, незважаючи на очевидний інтерес науковців до прагматики анекдоту, прагматичні тригери актуалізації протилежності і парадоксальності залишаються майже невисвітленою проблемою сучасного мовознавства. Водночас вивчення таких тригерів дає змогу наблизитися до виявлення як універсальних, так і етноспецифічних механізмів відхилення від нормативного стану речей, що є основою генерування гумору. Це зумовлює **актуальність** нашої статті. Вона відповідає загальній спрямованості сучасних прагматичних і когнітивно-прагматичних студій на вивчення механізмів продукування й виявлення імпліцитних смислів, що в тексті анекдоту пов’язані з навмисним відхиленням від принципу кооперації і максим, які його реалізують.

Мета статті – проаналізувати прагматичні тригери актуалізації й інтерпретації ефекту комічного в українському анекдоті в аспекті порушення кооперативних максим і відновлення конверсаційних імплікатур.

Завдання:

- з’ясувати специфіку порушення кооперативних максим в сучасних українських анекдотах;
- обґрунтувати ігнорування максим як тригер переключення опозиційних сценаріїв анекдоту;
- висвітлити когнітивне і когнітивно-прагматичне підґрунтя ефекту комічного;
- проаналізувати функцію конверсаційної імплікатури як механізму генерування комічного ефекту.

Аналізуючи найсучасніші українські анекдоти (матеріалом аналізу слугували анекдоти, викладені на молодіжних on-line форумах та в інших інтернет-джерелах 2016–2017 рр. [15–22]), ми виявили, що мовець або наратор обов’язково порушує щонайменше одну максиму, а здебільшого – навіть декілька. Сам жанр анекдоту як вигаданої (рідше – реальної, але значно гіперболізованої) ситуації *a priori* передбачає порушення кооперативної максими якості або правдивості інформації (не потрібно надавати інформації, якщо не впевнений у її вірогідності). Окрім такого “рамкового”, зовнішнього порушення максими, закони жанру зумовлюють обов’язкове відхилення від постулатів Г.П. Грайса на внутрішньотекстовому рівні анекдоту, а саме на рівні діалогів дійових осіб або монологічного мовлення наратора. Дослідники одностайні в тому, що кооперативні максими порушені практично в будь-якому анекдоті [3, с. 541].

Невідповідність і парадоксальність є відхиленням від максими релевантності, вигаданість подій, діалогів, персонажів означає ігнорування максими кількості інформації, гра слів і двозначність свідчать про ігнорування максими стилю, нарешті, недостатнє розкриття необхідної інформації є порушенням максими кількості.

Зокрема, у наведеному нижче анекдоті останньою реплікою порушено принаймні дві кооперативні максими: релевантності (зміна теми) і стилю (питання як кінцева репліка діалогу є абсолютно непрозорим, потребує додаткових зусиль для його зрозуміння).

– *Доброго дня, а у вас є лижні черевики 67-го розміру?*

– *Якого ?!*

– *67-го...*

– *А навіщо вам лижі?* [20].

Максима релевантності, що має забезпечувати формально-змістовну зв'язність діалогів, зазвичай не порушується на рівні когезії (формального зв'язку мовленнєвих ходів учасників діалогічної ситуації), але завжди ігнорується на рівні когерентності – смислового зв'язку.

Зокрема, у наведеному нижче анекдоті реакція другого співрозмовника (бабусі) є цілком релевантною в змодельованому світі анекдоту, але не відповідає пресупозиціям аудиторії про стан речей у реальному світі. Іншими словами, порушення максими релевантності індексує парадоксальність на референтному і ціннісному рівнях (у нормальному світі бабусі не висловлюються сленгом і не курять кальян, а, навпаки, уособлюють традиційні родинні цінності).

– *Бабуляя! Вибач мене! Я знову розбив твою улюблену вазу.*

– *Ну зашибісь ... Третій кальян за тиждень!* [20].

Отже, порушення максими релевантності виявляється в наведеному анекдоті у вигляді зіткнення скриптів “бабуся – уособлення домашнього затишку” і “бабуся – істота, що розмовляє сленгом і курить кальян”). Перший скрипт передає смислову когерентність подій в дійсності, другий – у можливому світі анекдоту. Неконгруентні скрипти поєднані спільними характеристиками вази і кальяну як предметами, здатними битися і видавати при цьому однаковий звук. Додатковим тригером залучення скрипту, що суперечить “нормальному” світу на референтному рівні, є сленгізм у відповіді бабусі, що імпліцитно контрастує з ввічливим мовленням онука (онуки).

Аналогічно в наступному анекдоті відповідь на питання з формального (когезійного) погляду є цілком релевантною реакцією на запитання.

Студентське весілля:

– *Стривайте, а чому наречена не п'є?*

– *Так вона не скидувалася!* [18].

Проте максима релевантності порушується в аспекті перемикування змістових планів – зіткнення скриптів, що моделюють неконгруентні ситуації “студентське весілля” – “студентська випивачка”. Такі скрипти поєднані компонентом “скинутися” (у значенні “давати гроші для якої-небудь спільної справи” [2, с. 264]. Застосування цього поняття відносно нареченої (“скинутися на власне весілля”) є однозначним порушенням максими релевантності і функціонує як тригер переходу від одного скрипту до іншого. Якщо у попередньому анекдоті була неузгодженість на референтному рівні (викривлення у світі анекдоту порівняно з нормальним станом речей у реальному світі), то неочікувана (нерелевантна) кінцева репліка у весільному анекдоті маркує амбівалентність більше на логіко-поняттєвому рівні, оскільки є ірраціональним висновком, що експліцитно має риси правильного твердження і формально виводиться за правилами силогізму (якщо не скидалася на випивку, то не має права й пити).

Водночас друга репліка наведеного анекдоту свідчить про порушення ще двох максимумів інформації – кількості (мовець не є настільки інформативним, наскільки це потрібно в звичайній ситуації, змушуючи адресатів шукати додатковий смисл) і стилю (мовець навмисно висловлюється непрозоро).

Порушення принаймні двох максимумів констатуємо також в анекдоті:

Що там зелений чай, або зелена кава для схуднення. Ви з'їжте зелену ковбасу – і за день мінус кілограмів 10! [19].

У цьому анекдоті насамперед проігнорована максима кількості інформації з метою стимулювати евристичні зусилля адресата з відновлення навмисно імплікованого смислу, який є смішним за умови його зіставлення з нормальним станом речей (у реальному світі ніхто не буде їсти ковбасу, покриту зеленою цвіллю). Також помітне свідоме відхилення мовця від максими релевантності – адже ситуація отруєння зіпсованим продуктом логічно не пов'язана із ситуацією схуднення внаслідок споживання “спалювачів жирів”.

Перетин неконгруентних скриптів “Їжа для схуднення” і “Отруйна їжа” забезпечує спільний компонент *зелений*, що стосується зовнішнього вигляду порівнюваних продуктів. Залучення до зелених продуктів для схуднення зеленої (несвіжої) ковбаси не лише індексує порушення максимумів кількості і релевантності інформації, але також є тригером переходу від очікуваної, немаркованої ситуації до неочікуваного, несподіваного стану речей, що суперечить “нормальному” світу на референтному рівні.

Значно рідше в альтернативному світі анекдоту порушується максима правдивості інформації. Маємо на увазі не “рамкове” порушення правдивості будь-яким анекдотом як вигаданою історією, а ігнорування цього постулату комунікативною поведінкою учасників анекдотичної ситуації.

Сім'я в ресторані. Поїли, чоловік розплачується, а дружина запитує в офіціанта:

– Ви не проти, якщо ми візьмемо залишки додому, для собаки?

– Так, звичайно!

Діти хором: – Ура! Нам куплять собаку! [21].

Порушення максимумів якості (правдивості) інформації (беруть залишки їжі не для собаки, а для себе), створюючи комічний ефект, впливає саме з контексту анекдоту, у якому діти буквально сприймають слова дорослих й виводять з них імплікатуру про те, що в них буде собака.

Оскільки умовою комічного слугує навмисна непрозорість, константною характеристикою будь-якого анекдоту можна вважати порушення максимумів стилю, що відбувається водночас з ігноруванням інших максимумів кооперації – однієї або кількох. Окремим прагматичним засобом порушення максимумів стилю є “перемикання коду” у вживанні стратегій ввічливості: позитивної (ввічливості дружності й інтересу до співрозмовника), негативної (ввічливості шани й дистанціювання), навмисної ухильності (off-record politeness strategy) і навмисної прямоти (bald on record politeness strategy), коли мовець не намагається мінімізувати загрозу “обличчю” слухача [6, с. 56–324], але через певні контекстуальні й міжособистісні чинники такі акти не сприймаються як загрозові (face threatening acts).

Зокрема, у наведеному нижче анекдоті комічний ефект виникає унаслідок контрасту між стратегією негативної ввічливості (пошани і дистанції), маркованої хеджем “щось”, ухильністю і безособовістю, і стратегією “bald on record” у формі прямого зредукованого директиву в наступній фразі, яка, своєю чергою, зумовлює ще більш лаконічний еліптичний директив-прохання в кінцевій фразі.

– Тату, мені щось треба тобі сказати.

– Тільки чітко і лаконічно!

– Сто гривень [21].

Як довів Г.П. Грайс [7, с. 41–58] і його послідовники [9; 11; 13; 14], ігнорування максим є комунікативно значущими відхиленнями, які показують, що мовець має на увазі певний додатковий смисл і пропонує його вивести отримувачу інформації (з огляду на те, що, порушуючи максими, співрозмовники продовжують дотримуватися принципу кооперації на імпліцитному рівні, відновлюючи логічну зв'язність, повноту, правдивість і однозначність).

Такий додатковий смисл становить конверсаційну імплікатуру, виведення якої в анекдоті так чи інакше пов'язане з декодуванням незрозумілого, неочікуваного, парадоксального, невідповідного звичайному стану речей. Відновлення смислу за допомогою конверсаційної імплікатури є механізмом генерування комічного ефекту, оскільки імплікатура не лише вирішує певну суперечність, а й стає засобом орієнтування в можливому світі, альтернативному актуальному, очікуваному й вірогідному. На нашу думку, опозиційні скрипти як конститутивні характеристики анекдоту ускладнюють сприйняття конверсаційних імплікатур, що можна інтерпретувати як дворівневий процес. Імлікатура 1 виводиться внаслідок порушення максими релевантності як намагання зрозуміти, про що, власне, йдеться. У проаналізованих вище анекдотах це такі імплікатури: бабуся, мабуть, курить кальян; зелена ковбаса сприяє схудненню, оскільки зіпсована і викликає розлад шлунку; ноги у покупця такі великі, що схожі на лижі. Імплікатуру 2 визначають на основі порівняння першої імплікатури зі станом речей у реальному світі. Саме цей смисл породжує гумористичний ефект.

У ракурсі інференційної моделі комунікації [7; 9; 11; 13; 14], імлікатура 1 збігається з імпліцитним догадом (гіпотезою про контекстуальні припущення, що зумисне прогнозовані за допомогою тригерів несумісного), а імлікатура 2 – з імпліцитним висновком (гіпотезою про контекстуальні імплікації як результат взаємодії експліцитного й імпліцитного догадів). Відповідно до теорії релевантності [14], із множини доступних йому когнітивних контекстів (у термінах інтеракційної соціолінгвістики [8] – простори концептуалізації) слухач обирає найбільш релевантний для даної ситуації, тобто той, у межах якого висловлення стає для нього осмисленим.

Визначальна функція конверсаційних імплікатур у генеруванні комічного ефекту зумовлена обсягом зусиль з обробки інформації. При цьому мовець показує очевидність свого наміру передати саме подвійний смисл, що індексується спеціальними стимулами. В анекдоті такими стимулами є будь-які засоби, що виражають або маркують неоднозначність – тобто все те, що на прагматичному рівні відповідає порушенню кооперативних максим. Порушення ускладнюють процес інференції, збільшуючи когнітивні зусилля з обробки інформації, оскільки для знаходження контексту, релевантного для інтерпретації неочікуваного, слухачеві доводиться “залучити” і “відсортувати” низку контекстів, відкидаючи з них нерелевантні.

Наприклад, у наведеному нижче анекдоті засобом навмисного редукування інформації і, відповідно, порушення максими кількості є okazіоналізм *мозкоклюйка*.

– *Ти моя пташечка!*

– *А яка?*

– *МОЗКОКЛЮЙКА!* [17].

Слухачеві потрібно докласти додаткових зусиль для інференції того, що стоїть за почутим словом, і виведення відповідної імплікатури. Розкриття “внутрішньої мотивації” номінації *мозкоклюйка*, особливо в її співвіднесенні з попереднім контекстом, що натякає на пестливий характер назви, створює ефект комічного.

Проаналізувавши українські анекдоти в аспекті ігнорування кооперативних максим, ми дійшли кількох важливих висновків.

По-перше, порушення в анекдоті принципу кооперації, що виявляється в навмисному ігноруванні кооперативних максим, є тригером зіткнення опозиційних скриптів як конститутивної ознаки анекдотичної ситуації.

По-друге, порушення максим актуалізують конверсаційні імплікатури, евристичні зусилля з виведення яких сприяють генеруванню комічного ефекту.

Отже, порушення максим кооперації і відновлення конверсаційної імплікатури можна кваліфікувати як одну з основних конститутивних ознак анекдоту. Цілком очевидні невинновідповідність і навіть закономірність порушень (порушення максими релевантності є певною константою й умовою ігнорування максим кількості, якості і стилю), що реалізують у такому разі певний **мета-кооперативний принцип** анекдоту.

Виконане дослідження відкриває перспективи для подальшого інтегративного аналізу прагматики анекдоту, що передбачає, зокрема, вивчення взаємозв'язку між такими прагматичними особливостями, як мовленнєвоактна організація анекдоту, нетривіальне використання стратегій ввічливості, комунікативних ролей персонажів, порушення кооперативних максим й індексовані внаслідок цього конверсаційні імплікатури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко Н.К. Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия / Наталья Кимовна Кравченко. – К. : Интерсервис, 2017. – 284 с.
2. Словник української мови / Академія наук Української РСР. Ін-т мов-ва ім. О. О. Потебні [ред.: І.С. Назарова, О.П. Петровська, Л.Г. Скрипник, Л.А. Юрчук]. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. IX. – 916 с.
3. Attardo S. Violation of conversational maxims and cooperation : The case of jokes / Salvatore Attardo // Journal of Pragmatics. – 1993. – V. 19. – № 6. – P. 537–558.
4. Attardo S. The analysis of humorous narratives / Salvatore Attardo // HUMOR : International Journal of Humor Research. – 1998. – V. 11. – № 3. – P. 231–260.
5. Attardo S. & Raskin V. Script theory revis(it)ed : joke similarity and joke representation model / Salvatore Attardo & Victor Raskin // HUMOR : International Journal of Humor Research. – 1991. – V. 4. – № 3 / 4. – P. 293–347.
6. Brown P. Universals in language usage : Politeness phenomena / P. Brown, S.C. Levinson // Questions and politeness : Strategies in social interaction / E. Goody ed. – Cambr. etc. : Cambr. UP. – 1987. – P. 56–324.
7. Grice H.P. Logic and conversation / H. Paul Grice // Syntax and semantics. – 1975. – V. 3: Speech acts. – P. 41–58.
8. Gumperz J. J. The linguistic relativity of conversational inference / J. Gumperz // J. Gumperz and S.C. Levinson, eds. // Rethinking Linguistic Relativity. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1996. – P. 359–406.
9. Horn L.R. & Ward E. The Handbook of Pragmatics / L.R. Horn, E. Ward. – Oxford : Blackwell Publishers. – 2007. – 826 p.
10. Krikmann A. Contemporary Linguistic Theories of Humour / Arvo Krikmann. – Режим доступу : www.folklore.ee/
11. Potts C. Into the conventional-implicature dimension / Christopher Potts // Philosophy Compass. – 2007. – V. 4. – № 2. – P. 665–679.
12. Raskin V. & Attardo S. Non-literalness and non-bona-fide in language / Victor Raskin & Salvatore Attardo // Pragmatics and Cognition. – 1994. – V.2. – № 1. – P. 31–69.
13. Recanati F. Pragmatics and semantics / F. Recanati // The Handbook of Pragmatics. – 2004. – P. 442–462.
14. Sperber D. Relevance Theory / Dan Sperber, Wilson Deirde. – London : Wiley-Blackwell. – 1995. – 326 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Смішні та веселі анекдоти українською мовою. – Режим доступу : <http://anekdoty.ukrayinskoju.pro/>
16. Анекдоти українською. – Режим доступу : <http://anekdot.if.ua/>
17. Гарний настрої. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/groups/>
18. Весільний гумор. Веселі, прикольні анекдоти, жарти. – Режим доступу : http://metodichka.com.ua/Svadba_8.htm
19. Анекдоти про ковбасу. – Режим доступу : <http://www.gumor.org>
20. Найкращі анекдоти та приколи українською. – Режим доступу : <http://anekdotu.org.ua/other/lyzhi.html>
21. Сайт Гумору: Смішного! – Режим доступу : <http://humour.ukrlife.org/men.htm>
22. Гумористичний журнал. – Режим доступу : <https://vk.com/club97854885>

Дата надходження до редакції 04.05.2017

УДК 811.133.1
ББК 81.432. 1-7

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКИХ РОМАНАХ ХХ СТОЛІТТЯ

БРИТВІН Д.В.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

У статті зроблено спробу виявити вербальні репрезентанти маргінальності у французьких романах ХХ століття, довести художню продуктивність лінгвопоетичних засобів та прийомів у зображенні маргінальності, а також визначити особливості використання їх різними авторами. З'ясовано, що кожний автор для експлікації маргінальності у своєму романі вдається до певної тематики та знаходить власні мовні та стилістичні засоби для її реалізації.

Ключові слова: маргінальність, маргінал, маргінальне середовище, маргінальний стан, художній текст, семантичний простір маргінальності, семантика інакшості, ідіостильові маркери.

The article deals with an attempt to single out verbal representations of marginality in French novels of the 20th century, to prove the productivity of using specific linguopoetic means in portraying marginality as well as to analyse peculiarities of their using by different authors. We found out that each author invokes specific themes and finds his own linguistic and stylistic means to represent marginality in fictional text.

Key words: marginality, marginal, marginal space, marginal state, fictional text, semantic space of marginality, semantic of otherness, markers of idiostyle.

Маргінальність (лат. *margo* – край, кордон; *marginalis* – той, що знаходиться на краю) – “поняття, що відоме ще з античних часів і в широкому розумінні позначає межовість, прикордонне положення індивіда чи групи” [5, с. 397–398]. Сутність поняття *маргінальності* переважно витлумачують у рамках бінарних опозицій норма – патологія, центр – периферія, раціональне – ірраціональне, системне – позасистемне.

З огляду на актуальність феномену *маргінальності* в дослідженні суспільних процесів та його міжпредметне використання, у сучасній науковій парадигмі сформувалися різні підходи до вивчення цього феномену: етнокультурний, соціокультурний, соціально-економічний, особистісно-психологічний, політологічний, нормативно-правовий, географічний та ін. Розмаїття підходів зумовило порушення проблем, пов'язаних, зокрема, з різним трактуванням ознак маргінальності та маргіналів. *Маргінальність*, що виявляється через “маргінальну свідомість”, “маргінальну особистість” “маргінальну ситуацію” та ін., аналізували такі дослідники: Р. Парк, Е. Стоунквіст, Т. Шибутані, Т. Віттерман, Я. Краусс, Дж. Б. Манчіні, Р. Мертон, Е. Х'юз, А. Фарж, І. Попова, А. Атоян, І. М. Биховська, Т.В. Вергун, Л.І. Кемалова та ін., які виділили культурну, структурну маргінальність та маргінальність соціальної ролі. Дослідженням маргінального героя в літературі, його статусу, поведінки, місця в суспільстві займалися Н.І. Ніколаєв, В.С. Маканін, М.В. Храмцова, П. Павлідіс, А. Горбач, Н.Е. Кабанова, В.А. Мухіна, В.І. Поляков, С.О. Семенець, М.В. Стуліна та ін., однак вияви *маргінальності* в художній літературі (лінгвопоетичний та когнітивний аспекти), зокрема в романі, все ще потребують поглибленого вивчення.

Художній текст – це складне, багаторівневе, організоване ціле. Звернення до семантики художнього тексту дає змогу зрозуміти всю систему відношень між реальністю, автором і художнім твором. З усіх художніх жанрів ми обрали роман не випадково, адже це єдиний жанр, котрий найбільш адекватно передає еволюційні тенденції нових реалій, створює інноваційні

художні структури. Припускаємо, що саме *маргінальність* може стати методологічною основою для пояснення, систематизації та структурування “романного процесу” у ХХ столітті, тобто тим феноменом, що уможливило точніше висвітлення глобальних процесів у літературі, суспільстві та світі.

Актуальність пропонованої статті зумовлена спрямованістю сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту, складністю, багаторівневністю, комплексністю та суперечливістю феномену *маргінальності*, необхідністю виявлення способів реалізації основних вимірів семантичного простору маргінальності в романі ХХ століття, що сприяє декодуванню смислів, закладених у тексті та ідентифікації релевантних структур авторської свідомості.

Метою статті є виявлення особливостей вербалізації маргінальності в романах французьких авторів ХХ століття.

Поставлена мета зумовила розв’язання таких завдань:

– дослідити загальні тенденції репрезентації маргінальності у французькому романному процесі ХХ століття;

– проаналізувати лінгвостилістичні засоби та прийоми вираження маргінальності у французьких романах ХХ століття;

– виявити особливості репрезентації маргінальності у французьких романах ХХ століття на прикладі конкретних текстів французьких авторів.

“ХХ століття – століття зрушень у художній структурі всієї французької літератури” [80]. Уже на початку століття увага переноситься на суб’єктивне сприйняття реальності. Враження, відчуття, а не предмет чи явище, деталь, а не щось ціле мало місце в пізніх творах братів Гонкурів, Ж.-К. Гюїсманса, Л. Бурже, М. Барреса, Гі де Мопассана та ін., та підготувало ґрунт для “молодого покоління” (Ален-Фурньє, А. де Реньє, А. Жід, М. Пруст та ін.), яке й зробило інтуїцію та підсвідомість основним методом пізнання [2]. Суб’єктивність втілюється як через культурний негативізм, так і мазохістську, шизофренічну, суїцидальну свідомість, пародію, суміщуючи “позакультурне, космоцентричне, ірраціональне (хаос, вітальність)” [4] із витонченими, естетично вивіреними засобами її експозиції. Аксіологічний вимір *маргінальності* виходить на перший план, популярною категорією стає потворне, митець набуває права в такій ситуації без будь-яких обмежень обирати засоби вираження своїх почуттів, переживань та емоцій. Головним і об’єднувальним фактором стає бунт проти старих норм, форм, стилів, традицій.

Маргінальні герої, з девіантною поведінкою в маргінальних ситуаціях, з маргінальною свідомістю, типові для творів модерністів, проте в різних авторів вони шукають вихід із вочевидь безвихідних ситуацій у свій особливий спосіб: зосереджуючи увагу на процесах, що відбуваються в підсвідомості (роман М. Пруста: “У пошуках втраченого часу”); знецінюючи реальність, підкреслюючи її фальшивість, аморальність, “висуваючи на перший план ірраціональне, незбагненне в людській душі, на протигагу логіці та ясності” (А. Жід: “Іммораліст”, 1902; Ф. Моріак: “Плоть і кров” (La Chair et le sang); “Сім’я Тібо” (Les Thibault, 1922 – 1940) Роже Мартен дю Гара та ін.); трактуючи вбивство як шлях звільнення особистості (“Тереза Дескейру”, 1927 Ф. Моріака); занурюючись у романтичну мрію (Ален-Фурньє) або у фантастичний світ (“Піна днів” Б. Віана).

Варто зазначити, що в міжвоєнний період популярним був також культ розчарованої молодої людини, яка шукає себе в новій реальності (*соціальна маргінальність*) – “нова хвороба століття” (М. Арлан): це підлітки у Франсуа Моріака (“Дитина в ланцюгах” (L’Enfant chargé de chaînes, 1913), це альфонс Шері у Сідоні-Габріель Колетт (Chéri, 1920), це й мандрівники, що подорожують без певної мети в Анрі де Монтерлана (Les Bestiaires, 1926); це й колишні фронтовики, що шукають шляхи подолання самотності (*особистісний вимір маргінальності*) у романах Дрійо ля Рошеля (“Жіль” (Gilles, 1939), “Дивна мандрівка” (Drôle de voyage, 1933) [157].

“Катастрофічна свідомість”, що якнайповніше втілює в собі специфіку панмаргінального світовідчуття, знайшла своє вираження в багатьох творах Л.-Ф. Селіна, зокрема в “Подорожі на край ночі” [6], де людина, яка перебуває в постійному конфлікті з навколишнім світом, скинувши нарешті полуду ілюзій, ніяк не може знайти себе. Дегероїзація, макабричні інтонації, поневіряння головного героя-маргінала Бардамю поєднані з революційною поетикою.

Романна форма в екзистенціалізмі стала важливим і, можливо, поряд з філософським есе, найнаочнішим і найпродуктивнішим утіленням екзистенціалістського світогляду, навіть якщо роман інтерпретували як твір, у якому досить суворо дотримано філософської екзистенційної “доктрини” (“Сторонній” А. Камю). Проте, збагатившись філософською глибиною, цікаво синкретизуючи поетику модернізму та поетичну традицію романного минулого, слугуючи при цьому у французькому літературному процесі містком між модернізмом і постмодернізмом, роман періоду екзистенціалізму, часто будучи ангажованим певними політичними ідеями або ж інколи, що найважливіше, лише непротиставленими суперечливими реаліями епохи свого народження та розквіту, – спрямував свіжий погляд на *феномен маргінальності* (так, А. Камю та Ж.-П. Сартр створили яскраві образи маргіналів ХХ століття – відповідно Мерсо та Антуана Рокантена з романів “Сторонній” та “Нудота”). Ж.-П. Сартр визнавав роман “Нудота” найкращим своїм твором, у якому втілений межовий стан трагізму буття через відчуття нудоти, розуміння абсурдності світу, свободи як смерті. Кожному потрібна своя “мандрівка на край ночі”, щоб усвідомити трагізм існування на межі, адже в центрі естетики екзистенціалізму – протистояння людини і навколишнього світу, але кожен автор вирішував його по-різному.

Маргінальність як зумисний перехід до стану самовигнання і фальшивого спокутування висвітлено в романі А. Камю “Падіння”. Жан-Батист Кламанс, головний герой, чия душа роз’їдає сум’яття (ціннісна та нормативна амбівалентність), сам переїжджає до Амстердаму (“...це остання межа континенту” – маргінал часто, за своєю волею, протиставляє себе “центрові”) та стає “ловцем людських душ”. *Маргінальний простір* (шинок, Амстердам із каналами, схожими на кола Аду) так і *маргінальна ідентичність*, яку персонаж собі створює або є її заручником мимоволі, відіграють важливу роль в екзистенційному романі, як і “нульовий градус письма” [1] у романі “Сторонній”, що стає найважливішим елементом *поетики маргінальності*, завдяки якому онтологічний вимір *маргінальності* набуває всезагального звучання, образ героя перетворюється на метафору. А. Камю, як і Ж.-П. Сартр, роздумує про форму та межу людської свободи. Якщо для Ж.-П. Сартра відповідальність є межею свободи, то для А. Камю бунт стає основним методом спротиву абсурду людського існування та неминучості смерті (“Бунтівна людина”). Вплив французького екзистенціалізму на формування *феномену маргінальності* в повоєнній літературі можна порівняти тільки з впливом сюрреалістів після Першої світової війни. *Маргінальність* мислиться як трансгресія норми, одна з основних структурних складових екзистенційного дискурсу, при цьому вона є важливим і доступним інструментом зображення екзистенційної проблематики. *Маргінальність* у екзистенційному романі набула онтологічного всеохопного звучання, спонукавши авторів шукати вихід як у філософсько-есеїстичній, доктринально-теоретичній, так і художній творчості, претендуючи стати новою загальнофілософською парадигмою.

Близьким до екзистенційного світобачення Ж.-П. Сартр (“Святий Жене, комедіант і мученик”, 1952) вважав маргінальну, а насправді знакову літературну фігуру – Ж. Жене, який зробив об’єктом своєї творчості глибинні, потаємні основи буття (зокрема, і всю невичерпність потворного). Повна інверсія культурних цінностей та “помста” “центру” (Франції-метрополі) у Ж. Жене набувають нечувано зухвалого, проте аж ніяк не позбавленого самопародіювання й неоднозначності, виміру. Для “шокуючої” романної творчості Жана Жене характерні *гротеск*, *повільна швидкість* оповіді з увагою до деталей, іноді не дуже приємних для пересічного

читача, *сексуальні та насильницькі сцени*. Письменник у своїх творах створює новий світопорядок (міфологізує, поетизує злочинське товариство), новий світ цінностей, де найвищою чеснотою є зрада і вбивство. Скоївши злочин, людина тим самим переходить у потойбічний світ, закони сьогодення перестають діяти. Саме *момент переходу* (а отже, існування деякий час на межі, в очікуванні долі) і зображує Ж. Жене; його герої практично завжди на межі життя та смерті, адже забравши чужу душу вони вже заклали свою, тобто Ж. Жене описує ситуацію, до якої вже звертався, наприклад, М. Метерлінк (“Сліпі”).

Маргінальні герої Ж. Жене перебувають поза межею (соціальною, економічною, політичною, психологічною та ін.), тому, шукаючи альтернативні параметри буття, плекають ідею тотальної свободи, що не визнає ні морально-етичних, ні суспільно-релігійних норм, і *маргінес* (в’язниці, квартали з проституцією та ін.) стає тим місцем, де те, що заборонено в суспільстві, може бути дозволено. Увесь творчий доробок Ж. Жене наскрізь просочений *маргінальністю*.

Великим містифікатором та маргіналом за походженням був Ромен Гарі-Е. Ажар (1914–1980) – єдиний дворазовий лауреат найпрестижнішої французької літературної Гонкурівської премії (літературна містифікація століття). Його зумисне незаідеологізована, на відміну від “великих сучасників”, творчість, що репрезентує нестримну та навіть трохи наївну жагу віри в людину ХХ століття та непереборне прагнення свободи людської особистості, якій стає неминуче тісно в будь-яких рамках, цікаво поєднує традицію та новаторство (неприйняття “тоталітарного”, “ангажованого” роману, якому він протиставляє роман тотальний (*roman total*)). Гуманістичне бачення людини споріднювало його з А. Камю. Особливо значущим є “субстрат гуманізму” саме у творчості періоду “Гарі”, хоча поряд з цим маємо в нього перші поодинокі протопостмодерністські заяви (“*Пляска Чингіз-Хаїма*”), у яких використано такі прийоми, як: бурлеск, травестію, чорний гумор, розмивання в тексті кордонів між реальним та уявним та ін. У романному доробку періоду “Ажара” на перший план виходять “мовні ігри”, зокрема, каламбури, експерименти над синтаксисом, лексикою та граматику. Зважаючи на зазначені вище особливості стилю і на тематичну спрямованість романів, саме твори цього періоду (ажарівського) можуть викликати інтерес щодо розгляду в них *лінгвопоетики маргінальності*.

У 70-80 р. посилюються урбанізаційні процеси, що призводить до відчуження людей від природного, звичного для них середовища, до зростання маргінальних кіл населення та поширення урбанізованої космополітичної культури, на що не могли не відгукнутись письменники-постмодерністи, повертаючи своїх героїв до витоків, зокрема Ле Клезіо, у творах якого (“*Пустеля*” (“*Le Désert*”, премія Поля Морана, 1980) важливим залишається середовище існування героїв, “з його матеріальними соціальними вербальними корелятами” [4]. Архетип втечі від цивілізації на природу, до витоків (пародія на сюжет про Робінзона) використовує у своїй творчості Мішель Турньє (роман “*П’ятниця, або Кола Тихого океану*” (“*Vendredi ou les Limbes du Pacifique*”, 1967), що є прикладом художнього дослідження світу через неоміф.

Поліфонічний світ культурологічних досліджень, де пошук ідентичності здійснюється особливою, “незрозумілою” мовою, яку ще треба створити, характерний для роману “*Істинність*” (“*L’identité*”) Мілана Кундери, друга частина творчого спадку котрого створена французькою мовою з цікавим підходом до форми, коли, наприклад, він наближається до постмодерністської поетики (фрагментарність композиції) чи грається з традицією (художній синтез), досліджуючи “світ, що перетворився на пастку” і де кожна людина може відчутися маргіналом.

Маючи на меті з’ясувати основні тенденції в репрезентації маргінальності у французькому романі ХХ століття, ми проаналізували такі французькі романи ХХ століття: Romain Gary, “*La vie devant soi*”; Jean Genet, “*Journal du Voleur*”; Blaise Cendrars, “*Moravagine*”; L.-F. Céline, “*Voyage au bout de la nuit*”. Ці художні тексти обрано з огляду на те, що в них відбито основні події, соціальні потрясіння середини минулого століття. *Маргінальність* слугує об’єднувальною ознакою названих романів, але в кожного автора вона набуває свого тематичного та лексико-стилістичного вираження.

Аналіз вербалізаторів маргінальності дав підстави констатувати, що індивідуальний стиль автора, його інтенції, ідея та тематичне наповнення роману передбачають лінгвопоетичну специфіку реалізації *маргінальності* в досліджуваних романах.

Так, у романі Ромена Гарі “Життя попереду” [8] оповідь ведеться від 1-ої особи (Момо – арабський хлопчик, сирота), і це стає запорукою емоційності, автентичності оповіді, зображення периферії зсередини. Оскільки наратором виступає дитина, на синтаксичному рівні маргінальне середовище, у якому вона перебуває, відтворене використанням неповних, коротких, змістовно незавершених речень, що спонукає читача до роздумів та висновків. Ускладнені речення передають не лише інформацію, а й ставлення мовця до неї. Відзначимо великий відсоток діалогів у тексті, що забезпечує “прагматику достовірності інформації”, зокрема щодо маргінальних персонажів та подій.

На лексико-семантичному рівні для характеристики маргінальних персонажів, їхніх дій, умов життя, маргінального середовища автор використовує сленгові вирази, авторські неологізми, що пов’язано з поглядом дитини на складні речі, топоніми, що характеризують маргінальне середовище (Бельвіль (вже сама назва є символічною, з іронічним відтінком – “красиве місто”), Булонський ліс – місце, де збираються повії). У романі є й інші експресивно марковані номінації маргінального середовища, як “*les nids de vieux*” [8, с. 151], “*trou juif*” [8, с. 218] – оцінні вирази, в основі яких, відповідно, вікові та етнічні прекоконструкти та відповідна семантика інакшості. Інакшість моделюється на різних рівнях і в різних контекстах, зокрема, й через парадоксальні твердження, часте використання оксюмору для змалювання, здавалось би, типових реакцій людей: “*elle a pleuré un peu ce qui prouvait qu’elle allait tout à fait bien*” [8, с. 144].

Текст Ромена Гарі демонструє, як на поетичному рівні маргінальність стає художнім метаобразом та суб’єктивізується. Насичуючи текст грою слів, каламбурами, гіперболами, парадоксами (“*Je ne sais pas pourquoi je suis né... Mon copain le Mahoute qui a plusieurs années de plus que moi m’a dit que c’est les conditions d’hygiène qui font ça*”), постійним обігриванням прямого і переносного значень, авторською модифікацією фразеологізмів (“*rester muet comme une carpe à la juive*” [8, с. 181], “*J’ai eu un truc à la gorge que j’ai avalé*” [8, с. 189] (*неуфраз*), евфемізмами (“*les femmes qui se défendent*” [8, с. 25]), автор штучно знижує модус сприйняття трагічних відносин та подій у тексті. Крім того, гумор (“*Tu es bien jeune et quand on est très jeune, il y a des choses qu’il vaut mieux ne pas savoir*”), іронія, моделювання стереотипних комічних ситуацій, що прикривають сутність проблем (“*Pendant longtemps, je n’ai pas su que j’étais arabe parce que personne ne m’insultait; Il y a trois foyers noirs rue Bisson... où ils vivent par tribus, comme ils font ça en Afrique*”), конотують прагматику “гармонізації” маргіналопороджувального внутрішнього конфлікту, “гальмуючи”, відкладаючи чи навіть замішуючи його.

Художній простір тексту роману багатий на метафори та символи. Так, заголовок роману “Життя попереду”, повторений у тексті, конотує вибір, перед яким завжди стоїть людина і, зокрема, Момо, часову межу, майбутнє, та є при цьому мовним маркером входу у перспективний “можливий світ”. Автор використовує лексичні повтори для привернення уваги читача до певних проблем, ідей, ситуацій, дій. Наприклад, вираз “*monde à l’envers*” [8, с. 106; 108; 124] повторюється в тексті багато разів та, безперечно, має виразне лінгвопоетичне навантаження, він засвідчує невдоволення героя умовами існування на периферії та дає надію на зміни.

Специфіка експлікації *маргінальності* в романі Л.-Ф. Селіна [6] на синтаксичному рівні виявляється в особливій інтонації, ритмі оповіді, пунктуації. Характерним є вживання складних речень з великою кількістю однорідних членів, із використанням тире, двокрапок, риторичних речень, як питальних, так і окличних [6, с. 5]: “*Serais-je donc le seul lâche sur la terre? pensais-je. Et avec quel effroi!... Perdu parmi deux millions de fous héroïques et déchaînés et armés jusqu’aux cheveux? Avec casques, sans casques, sans chevaux, sur motos, hurlants, en autos, sifflants, tirailleurs, comploteurs, volants, à genoux, creusant, se défilant, caracolant dans les sentiers, pétaradant, enfermés sur la terre, comme dans un cabanon, pour y tout détruire*”.

Тематично роман різномірний, має фрагментарну сюжетобудову, об'єднує її мотив подорожі. Уведення займенника, що дублює іменник у реченнях, відмова від добропристойності у висловах (“*dans une tenue aussi peu réglementaire, et tout foirant*” [6, с. 13]), просторіччя, аргю, неологізми (у поєднанні з класичною традицією писемної літературної мови (застосування *passé simple* та навіть *plus-que-parfait du subjonctif*) створюють “ефект розмовної мови”. Усе це дає можливість автору шукати відповіді на поставлені історією питання, описувати з іронічним сарказмом жалюгідність життя бідних (маргінальних) верств населення, облудність таких понять, як патріотизм, порядність тощо.

Для характеристики маргінального середовища (наприклад, війни: *abattoir international en folie*), маргінальних персонажів автор широко використовує метафори, епітети, повтори (“*Ce monde n'est je vous l'assure qu'une immense entreprise à se foutre du monde!*” [6, с. 26], порівняння (“*Comme des rats qu'ils étaient faits!*” [6, с. 29]). Зокрема, метафора ночі – “*voyage au bout de la nuit*” – це подорож на край власних можливостей (фізичних, моральних), подорож до межі між життям і смертю. Селінівська метафора є знижувальною, порівнюване – обов'язково нижче, гірше порівняно з об'єктом порівняння.

Специфіка реалізації *маргінальності* в романі Ж. Жене “Щоденник злодія” [9] полягає в зверненні до табуованих тем, зокрема теми гомосексуалізму, кримінального злочину. Персонажі роману перебувають на периферії суспільства (тюрмі, колонії, кримінальному середовищі тощо) та проходять шлях ініціації через злочин, зраду, самотність, жертвовність до святості (“*le vol que je commis devint à mes yeux un acte très dur, très pur, presque lumineux, et que le diamant seul peut représenter*” [9, с. 54]). Автор вірить, що світ гомосексуалістів, повій, злочинців є прекрасним (“*... je reconnais aux voleurs, aux traîtres, aux assassins, aux méchants, aux fourbes une beauté profonde – une beauté en creux – que je vous refuse*”). Тому й використовує для його опису відповідні епітети: “*fauve admirable*” (Стілітано) (34); “*Stilitano sublime et abject*” [9, с. 58]. Характеристика маргінальних персонажів відчутна в їхніх прізвиськах (“*ange exterminateur*” [9, с. 54]; “*Filles de Honte*” [9, с. 43]). Релігійна символіка в назвах наближає протагоністів до святості. Аналогічну мету має вживання флористичної символіки. Автор вводить метафори й фразеологізми для образної презентації світу “соціального дна” (“*Je décidai de vivre tête baissée, et de poursuivre mon destin dans le sens de la nuit, à l'inverse de vous-même, et d'exploiter l'inverse de votre beauté*”), еротичних авантур (“*je voulais apparaître avec les attributs de ma victoire*” [9, с. 87]). Роман насичено еротичними ситуаціями, сценами, опис яких вимагає вживання еротичної лексики (*fesses sensibles* [9, с. 70]; *verge* [9, с. 75]; *sa queue* [9, с. 11]). Аргю застосовано для створення атмосфери злочинного світу (як контраст до його коментарів) (*упекли в тюрму – (faire) coffrer qn* [9, с. 78]; *venir à la piaule* [9, с. 81]).

На синтаксичному рівні зображенню *маргінальності* сприяє використання складних речень з великою кількістю однорідних членів (“*J'ai donc été ce petit misérable qui ne connut que la faim, l'humiliation du corps, la pauvreté, la peur, la bassesse*”). При цьому однорідні члени, що найчастіше транслюють різні стани, ознаки та характеристики *маргінальності*, забезпечують прагматичний ефект “занурення” у світ поза законом, без традиційних моральних приписів.

Маргінальність у романі Блеза Сандрара “Moravagine” [7] реалізується через мотиви безумства та подорожі. Фізичне переміщення героїв відбувається за таким маршрутом: *психічна лікарня-Базель – Берлін – Москва – Париж – психічна лікарня*. Як бачимо, лікарня є точкою відправлення/повернення, вже на цьому рівні утворюючи коло. Усі пригоди героїв, натхненником яких є Мораважін, слугують свідомим жестом маргіналізації, поривання зв'язків та подолання меж: географічних, моральних, меж закону і порядку.

Мотив божевілья (*зовнішні вияви, антисоціальна поведінка, порушення психологічного здоров'я тощо*) тут є наскрізним і на рівні поезики знаходить своє втілення в низці прийомів. Зокрема, на синтаксичному рівні автор використовує велику кількість неповних та окличних

речень. Варто відзначити схильність Б. Сандрара до нерівномірних за своїм обсягом дескрипцій, нелінійної акцентуації інколи непрототипових деталей, що набувають ознак текстових “шматків”. Каталогічність, активне вживання складних речень, нагромадження однорідних членів (“*l’existence est idiote, imbécile, vaine*” [7]), гра слів, каламбур (“*indifférent comme Dieu, indifférent comme un idiot*” [7]) забезпечують певний гротесковий ефект та стають одним з утілень простору *маргінальності*.

Для сандрарівської метафори характерне порівняння механістичного та медичного (псевдонауковість у поясненні стану Мораважін; цикли життя як колесо), динамізм та яскрава, часом несподівана образність (“*Le peuple nous craignait comme la peste noire; les enfants du Diable..., faire un stage en enfer, Moravagine était le maître, notre maître à tous, On dirait un clown*” [7]). Okремо слід відзначити вживання фразеологізмів, що почасти відбивають життєве кредо героїв (“*vivre c’est être différent; Agir sans scrupules*” [7]). Для змалювання портретних характеристик маргінального персонажа Блез Сандрар використовує порівняння, іменники – власні назви (прізвиська Мораважін: *Jack l’Eventreur; Et maintenant appelez moi assassin, demiurge ou sauvage; ...Des pariah, des bannis, des condamnés à morts* [7]).

Отже, самоідентифікація особистості, “об’єм людини” (В. Фокін), фрагментарність, “дефабулізація”, інтертекстуальність, есеїстичність, саморефлексія, дегуманізація, децентрація, поліфонія формують підґрунтя магістральних парадигм сучасності й слугують основою художнього світу французького роману ХХ століття. Його герой – це маргінал, який увиразнює проблеми взаємодії суспільства, цивілізації та людини, проте в різних авторів набуває специфічного мовного втілення. Французькі романісти показали *маргінальність* на матеріалі різної тематики, відшукавши власні мовні та стилістичні засоби для її експлікації.

Виконане дослідження відкриває перспективи для подальшого аналізу ідіостильових маркерів та засобів вербалізації маргінальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. S/Z / Р. Барт [пер. с фр. 2-е изд., испр., под ред. Г. К. Косикова]. – М. : Эдитория УРСС, 2001. – 232 с.
2. Ковалева Т. В. История зарубежной литературы. Вторая половина XIX – начало XX века / Т.В. Ковалева // Французская литература конца XIX – начала XX века. – Минск : Забигар, 1997. – С. 23–114.
3. Плюсин Ю. М. Проблемы социализации маргинальной личности / Ю. М. Плюсин // Гуманитарные науки в Сибири. – Серия: Философия и социология. – Новосибирск, 1994. – № 1. – С. 49–55.
4. Толмачёв В. М. Зарубежная литература XX века / В. М. Толмачёв [Под ред. Л. Андреева]. – Серия : Высшее профессиональное образование. – М. : Издательский центр “Академия”, 2003. – 640 с.
5. Усманова А. Р. Маргинальность / А. Р. Усманова // Новейший философский словарь. – Минск : Изд. В.М. Скакун, 1999. – С. 397–398.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Céline L.-F. Voyage au bout de la nuit / L.-F. Céline Gallimard, Collection Folio, 1972. – 505 p.
7. Cendrars B. Moravagine / B. Cendrars. – Grasset, Les Cahiers rouges, 2011. – 282 p.
8. Gary R. La vie devant soi / R. Gary. Collection Folio, 1982. – 288 p.
9. Genet J. Journal du Voleur / Jean Genet. – Paris, Gallimard, 1949. – 320 p.

Дата надходження до редакції 26.01.2017

УДК 811.133.1'42:316.774:004.775

ББК 81.2Фр

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХЕШТЕГІВ

ДАВИДЮК Н.О.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

Стаття досліджує функціональний потенціал хештегу як технодискурсивного феномену, який було створено в соціомедійній мережі Твіттер з метою організації дискурсу і полегшення пошуку інформації, та який своїми потужностями вплинув не тільки на розвиток інтернет-дискурсу, а й на весь навколишній світ. Зокрема, у статті проаналізовано розгалуження функціональності та типів хештегів, які можуть виступати маркерами тем окремих Твіттер-повідомлень, тематичними маркерами для серії повідомлень, організаторами нарративу (монологічного / діалогічного / полілогічного характеру) та конкретних дискусій, маркерами рубрик (об'єднуючи твіти різної тематики, проте однієї прагматичної настанови). Установлено, що завдяки цим функціям хештеги структурують та організовують Твіттер-дискурс, перетворюючись на інструмент фолксономії (соціальної класифікації) та забезпечуючи "пошукабельність" дискурсу Твіттера. Найпопулярніші хештеги дають змогу відслідкувати "історію переживань" суспільства та реакцію світової спільноти або жителів конкретної країни / регіону (за допомогою геолокації) на конкретні події / явища. Хештеги забезпечують також швидке поширення інформації екстреного характеру, виступають засобами просування брендів / ідей, а також є водночас інструментами відслідковування ринку, діяльності конкурентів, уподобань цільової аудиторії. Доведено важливість соціальної функції хештегів, оскільки саме вони сприяли появі, а тепер і забезпеченню функціонування соціокультурних цифрових практик-ритуалів у Твіттері. Виділено групу хештегів, що забезпечують вираження емоцій / суджень / оцінки, тим самим виконуючи предикативно-класифікуючу функцію; виявлено у Твіттері також хештеги-модалізатори, які слугують експліцитною інтерпретативною інструкцією до сприйняття тексту Твіттер-повідомлення. Виокремлено групу хештегів – оцінних імен, які характерні для полілогічного Твіттер-дискурсу.

Ключові слова: хештеги, функції хештегів, соціомедійний дискурс, пошукабельність, організатор дискурсу, інструмент фолксономії.

The article explores functional potential of hashtags as technodiscursive phenomena which were introduced in social media network Twitter in order to organize its discourse and to make it searchable, and whose capabilities influenced not only development of Internet discourse, but also our perception of the world. The article focuses, in particular, on the evolution and extension of hashtags' functions and proposes functional classification of hashtags, detecting the following functional roles and types of hashtags: topic markers of separate tweets / series of tweets, organizers of narratives (of monological, dialogical or polylogical character) and specific discussions, markers of rubrics (uniting tweets which have different topics, but accomplish the same pragmatic purpose). Through these functions hashtags structure and organize Twitter-discourse, accomplishing the function of folksonomy (social classification) tools and assuring "searchability" of Twitter-discourse. The most popular hashtags enable users to observe the "history of society's worries and preoccupations" and the reaction of world community or citizens of certain country / region to specific events / phenomena. Hashtags also assure quick diffusion of information at very large scale (including information about violent events or other urgent matters); act as promotion tools for brands and ideas, being at the same time instruments of market, competitors and clients' preferences monitoring. One of the most important hashtags' functions is a social one, given the fact that hashtags conditioned the emergence and now assure functioning of socio-cultural digital practices-rituals in Twitter. Another group is represented by hashtags that express emotions / judgments / evaluation, exercising predicative & classificatory function; there are

also hashtags-modalisators in Twitter which act, in fact, as explicit interpretative instructions for the tweets they figure in. Hashtags-evaluative names form another group of hashtags which are especially characteristic for political Twitter-discourse.

Key words: hashtags, hashtags' functions, classification, social media discourse, searchability, discourse organizers, folksonomy tools.

Протягом останнього десятиліття лінгвісти зосереджують особливу увагу на дослідженні соціальних та соціомедійних Інтернет-мереж як абсолютно непересічних “середовищ” народження нового типу дискурсивності, нового типу поліфонії та інтерактивності, нових техно-мовних жанрів та феноменів. Серед таких Інтернет-мереж найбільшу цікавість викликає Твіттер – “маленька копія світу” (за Н. Пелісьє та Дж. Гальзо, 2013) – та народжені у цій мережі “хештеги” – технолінгвістичні феномени, які з непередбачуваною швидкістю стали не лише невід’ємним елементом – структурним організатором – Твіттер-дискурсу, а й вагомим фактором сприйняття та відображення дійсності, потужності якого дедалі зростають.

Перед лінгвістами, соціологами та дослідниками комп’ютерних технологій постало важливе завдання спробувати опанувати особливості та закони цифрової екосистеми Твіттера, яка щоденно розвивається та вражає своєю специфікою й потенціалом. Увагу дослідників відразу привернув новий технолінгвістичний феномен – хештег – перформативне метадане [17, с. 167], організатор дискурсу, інструмент пошуку та поширення інформації, – що з’явився у Твіттері та своїми потужностями вплинув не тільки на Інтернет-мережу, а й на весь навколишній світ. Назви та тези сучасних досліджень – “Твіттовані” революції: інформаційні потоки революцій у Тунісі та Єгипті 2011 року” (Дж. Лотан, Е. Греф, М. Аннам, Д. Бойд та інші, 2011); “Хештеги рятують життя” (дослідження А. Монрой-Ернандесом (2013) ключової ролі хештегів в інформуванні населення Мексики щодо небезпечних подій, пов’язаних з “війною наркоторгівців”) тощо – наочно демонструють намагання науковців вивчити та проаналізувати багатовекторні можливості хештегів. Так, М.-А. Паво досліджує екологічні виміри хештегу, його технічно-мовну природу, зазначаючи, що основною функцією хештегів є соціальна, адже ці “техноморфеми” забезпечують можливість “розсіяного членства” в Твіттері, техноконверсаційність та “пошукабельність” Твіттер-дискурсу [17, с. 150–160]. Л. Янг, Т. Сунь, М. Зянг аналізують здатність хештегів об’єднувати людей у спільноти (Л. Янг, Т. Сунь та інші, 2012); А. Бранс та Дж. Баргесс вивчають перформативний характер акту додавання хештегу до повідомлення [6]. Частина науковців проводить кількісні дослідження особливостей поширення певних хештегів у соціомедійних мережах (М.Т. Бастос, Р.Л. Раймундо та Р. Травіцкі, 2013; Кунья та інші, 2011; Ц. Ма, А. Сунь та Дж. Конг, 2012; Д.М. Ромеро, Б. Медер та Дж. Кляйнберг, 2011; О. Цур, А. Раппорт, 2012). Ю.В. Щуріна концентрує увагу на комунікативно-ігровому потенціалі хештегів [3]. Аналізу функцій хештегів присвячено дослідження Ю.Є. Галяміної, яка виділяє, зокрема, хештеги-тематичні маркери, хештеги-оцінні імена, хештеги як маркери самих себе, предикативно-класифікаційну та модальну функції хештегів [1]. М. Заппавігна зауважує, що основні функції хештегів збігаються з базовими функціями мови за М. Холлідеем: концептуальною, міжособистісною, текстовою [20]. Проте функції хештегів дедалі більше розгалужуються.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю уточнення й специфікації функціонального потенціалу хештегів, класифікації та систематизації хештегів, які є невід’ємним фактором сприйняття дійсності в сучасному суспільстві.

Мета дослідження полягає у виявленні, систематизації, аналізі та описі типів і функцій хештегів, установленні їхнього відношення до загального змісту Твіттер-повідомлення.

Об’єктом дослідження послуговував франкомовний дискурс соціомедійної Інтернет-мережі Твіттер, предметом дослідження – типи та функції хештегів.

Матеріал дослідження: корпус з понад 10 000 твітів, які містили найпопулярніші хештеги передвиборчої кампанії 2014 року у Франції, за даними програми Тренд Моніторингу (зокрема, хештег “#parisledébat”); корпус з понад 10 000 твітів, сформований за хештегами, які “висвічувалися” у рубриці “Тенденції” (обраний регіон: Франція) протягом 25 днів з 18 жовтня до 11 листопада 2016 року; Твіттер-сторінки провідних політиків Франції (Н. Косіушко-Морізе, А. Ідальго (кандидати у мери Парижа 2014 року), Н. Саркозі, М. Ле Пен, А. Жюппе тощо); вибірка хештегів-“трендів” (Франція; світові тенденції).

Методи дослідження: кількісний та якісний аналіз, застосування інструментарію корпусної лінгвістики, систематизація та узагальнення.

Наукова новизна полягає в систематизації розрізнених поглядів на функції хештегів, виокремленні нових типів хештегів, створенні детальної класифікації хештегів та дослідженні їхнього функціонального потенціалу.

Бацько хештегів Кріс Мессіна запропонував упровадження цих техноморфем-гіперпокликань з метою організації обговорення певних тем у соціомедійній мережі Твіттер. Поява хештегів викликала психологічну реакцію в користувачів мережі: вони почали свідомо додавати до твітів слова або вирази, які індексували ці твіти та “прив’язували” їх до конкретних “віртуальних ниток”-каналів дискусій. Отже, найпростішою, базовою функцією хештегу було маркування теми окремого Твіттер-повідомлення. Як зазначає О. Оздікіс, хештеги пов’язані з іншими мовними елементами Твіттер-повідомлення відношеннями контекстуальності: хештег має відображати загальний зміст твіту або бути контекстуально релевантним до інших звичайних слів у твіті, які виступають, власне, чимось на зразок контекстуального дескриптора відносно хештегів [14]. Згідно ж із зауваженням М.-А. Паво, це судження можна вважати правильним лише за умови, що обернене твердження також є істинним, адже сам хештег може контекстуалізувати твіт, як, наприклад, тоді, коли він відсилає до якось події офлайн та полегшує розуміння змісту твіту [17, с. 166].

Хештег, що виконує функцію маркера теми твіту, може не інтегруватися до синтаксичної структури повідомлення, фігуруючи фактично як окреме називне речення в тексті твіту (не відділяється крапкою, розташовується на початку / в кінці Твіттер-повідомлення), а може виконувати й певну синтаксичну роль у повідомленні – підмета, присудка, додатка, обставини та ін. За Ю.Є. Галяміною, інтегровані в синтаксичну структуру твіту хештеги свідчать уже про наступний етап розвитку функціоналу цих техномовних форм, які одночасно починають виконувати функцію маркування не тільки теми повідомлення, а й учасника ситуації (актанта або сирконстанта), що можливо тоді, коли темою повідомлення стають учасники або місце події, заходу [1, с. 17] (наприклад, Fox-Charlie: “#PARISledébat Hidalgo est creuse et insupportable. Elle coupe la parole sans arrêt pour éviter le fond comme Hollande vs Sarkozy en 2012” (хештег – маркер теми твіту) / McFingal: “A froid, je continue de penser que #PARISledébat n'a servi à rien si ce n'est à embrouiller encore plus l'esprit des gens” (хештег – маркер теми твіту та маркер актанта-підмета підрядного речення). Маркуючи тему окремого повідомлення та будучи метаданим, хештег одночасно виконує роль і тематичного маркера для серії повідомлень, у яких його було вказано. Він утворює канал комунікації і постає, фактично, його заголовком.

Якщо певний хештег використано декілька разів у різних твітах і під ним сформувався канал комунікації з двох та більше твітів, сукупність цих твітів – залежно від конкретного хештегу, який в них міститься (його унікальності / поширеності, прив’язки до конкретної події / особи / явища тощо) – може перетворитися на більш складне текстове утворення, складові частини якого будуть зв’язані не лише семантично, а й синтаксично, адже хештег у такому випадку слугуватиме матеріальним маркером зв’язності двох або більше твітів. Якщо один автор використовує один хештег, останній може сприяти перетворенню серії твітів з однаковим хештегом на текст монологічного характеру, зокрема й наратив. За Ю.Є. Галяміною, якщо

хештег фігурує як заголовок у двох або більше авторів, він може виступати організатором нарративу з колективним авторством або діалогу / полілогу [1, с. 16]. Як приклад наведемо серію твітів з хештегом #ColloqueMLP, яка виявляється фактично колективним репортажем із колоквиуму партії Марін Ле Пен 20 жовтня 2016 року. Зазначимо, що авторів твітів об'єднує місце та час описуваних подій (твіти наведені в антихронологічному порядку, так, як вони з'являються у рядку новин / каналі комунікації за вищезазначеним хештегом).

“Front National :@mikael_sala rappelle l'importance de la “silver economy”, l'économie du vieillissement. La France doit être à la pointe ! #ColloqueMLP

A∪ delaRochère: Irène Geay souligne l'importance de trouver des solutions pour garder les seniors actifs de travailler. #ColloqueMLP

Steeve Briois: Bravo à mon adjointe aux Affaires sociales et au logement @aurelxb, qui participe au lancement du Collectif Séniors ! #ColloqueMLP

Наведена серія твітів ілюструє ще одну з головних “можливостей” мережі: публікація “лайв-твітів” (твітів з місця подій, “live tweet”, “LT” (англ.), у яких можна описати і / або прокоментувати певну подію безпосередньо під час / з місця її розгортання (телепередачу, колоквиум, футбольний матч тощо). З технічного погляду, “лайв-твіт” передбачає використання певного хештегу (наприклад, #ColloqueMLP для колоквиуму партії Марі Ле Пен тощо) як організуючого засобу, що відкриває доступ до всієї сукупності повідомлень стосовно певної події / заходу. Зауважимо, що в цьому випадку ядро семантики хештегів здебільшого формує денотативний компонент. Такі хештеги позначають актуальні події / заходи; у них нерідко використовуються топоніми або власні назви. Зовсім нещодавно під час різних заходів відвідувачам почали пропонувати вживати певний хештег (який вказують на роздаткових та рекламних матеріалах, афішах тощо), щоб полегшити потім пошук інформації щодо цього заходу та популяризувати його, організувавши присвячений тільки цій події конкретний канал комунікації.

Проте твіти з тим самим хештегом можуть і не утворювати зв'язного “тексту”, а лише перегукуватися за тематикою. Такі хештеги Ю.С. Галяміна пропонує вважати маркерами рубрик [1, с. 16]. Також хештег може бути лише синонімом до одного зі слів у повідомленні і не позначати, таким чином, теми цього повідомлення. Варто зазначити, що у твітах часто фігурує не лише один, а два й більше хештегів, що зумовлює появу того самого твіту в декількох стрічках новин, відповідно до хештегу, за яким ця стрічка сформована.

Здатність хештегу слугувати тематичним маркером безпосередньо визначає його основну функцію – забезпечення “пошукабельності” Твіттер-дискурсу (“searchability”, за Даною Бойд [4], “investigabilité”; (французька наукова думка). За хештегами можна знайти в мережі необхідних осіб або групи осіб, які обговорюють конкретні теми, що вас цікавлять (функція контактовстановлення), або ж, власне, конкретні теми, конкретні події, відслідкувати формування суспільної думки щодо них тощо. Англійський дослідник С. Картер у роботі, присвяченій особливостям перекладу хештегів, зазначає, що “хештеги є простим способом зробити широку різноманітність опублікованих мікроблогів “пошукабельною”, крім того, вони дають змогу отримувати точну та вчасну статистику популярних тем (“trending topics”) у постах (записах) на платформі” [7], тобто хештеги дозволяють відслідкувати тенденції розвитку думок світової спільноти інтернет-користувачів щодо будь-якої події або ж сфери життя, зокрема, політики. І ця “пошукабельність” мережі набирає досить різних форм: користувачі можуть переходити за покликанням, “клікнувши” на хештег, можуть використовувати пошукову систему Твіттера, а можуть і проконсультуватися щодо найпопулярніших тем (“trending topics”, “ТТ”), що поновлюються щосекунди в режимі реального часу (опція “головні тенденції” (“Tendances” (фр.) розташована ліворуч від стрічки новин). Потоки або канали повідомлень за певними хештегами можуть стати об'єктами редокументації – пов'язаної з “пошукабельністю” дискурсу технодискурсивної операції, яку визначають як “репризу, поновлення в рамках нового документу

слідів змісту попередніх документів, що генеруються автоматично внаслідок інтеракції користувача з комп'ютерною системою” [19, с. 2]. Для регрупування повідомлень є декілька спеціальних програм, які фактично слугують інструментами-формами текстуалізації Твіттер-повідомлень: програма Tweetdoc створює документ з твітів з певним(и) хештегом(/-ами) у форматі pdf, за допомогою програми “Storify” можна об'єднати такі повідомлення у формі історії, яка виглядає як перелік твітів в антихронологічному порядку, програму ж “Twitario” можна використати для створення книжки з твітами якогось певного користувача мережі. Як бачимо, всі ці форми є текстуальними, а Твіттер і твіти виступають цікавим полем для дослідження проблем категоризації вербальних висловлювань з погляду висловлювання, дискурсу, тексту та документа.

Тематично організовуючи Твіттер-дискурс, хештеги виконують функцію класифікатора, інструмента фолксономії (термін запропонував “інформаційний архітектор” Т. Вандер Вал у 2007 році на позначення “спільного тегінгу” / “соціальної класифікації” / “соціального індексування” / “соціального тегінгу” – процесу формування таксономічних категорій не дослідниками, а користувачами Інтернету завдяки позначенню ними певної інформації власними тегами (у нашому випадку, хештегами), адже хештеги як метадані структурують онлайн контент за різними категоріями, позначаючи ключове слово, тему повідомлення або його загальний змістовий план (“aboutness”) (А. Кехо та М. Джи, 2011), за якими формуються канали комунікації. Зокрема, А. Кехо та М. Джи стверджують, що соціальні теги надають “доступ до читацького розуміння “загального змістового плану реальності”, що раніше було можливо лише в обмежених масштабах за допомогою збору даних” [10].

Соціально-орієнтовані “серйозні” хештеги стосуються резонансних міжнародних подій і, поширюючись користувачами Твіттера в повідомленнях, відображають “історію переживань” суспільства, реакцію міжнародної спільноти на доквілля. Серед таких хештегів, зокрема, #JesuisCharlie (хештег з'явився після теракту у редакції журналу “Charlie Hebdo” 7 січня 2015 року); #AttentatNice, #PrayforNice (ці хештеги супроводжували Твіттер-повідомлення стосовно теракту в Ніцці 14 липня 2016 року) тощо. Цікаво, що хештег #JesuisCharlie визнано найпопулярнішим хештегом 2015 року (за даними Твіттера), а сама морфологічна модель побудови цього хештегу завоювала Інтернет-простір та породила такі популярні хештеги щодо інших гучних трагічних подій не тільки у Франції, а й у усьому світі: #jesuisVolnovakha, #jesuisUkraine, #ЯВолноваха, #МыВсеДонбасс (Україна, окупація Донбасу, теракт у м. Волноваха 13 січня 2015 року), #jesuisBruxelles (теракти у Брюсселі 22 березня 2016 року), #JeSuisLeMonde (цей хештег фігурував у численних твітах щодо різних терористичних атак), #JeSuisEurope тощо.

Варто зазначити, що у Твіттері є підрозділ “Tendances” (фр.) / “Trends” (англ.) / “Актуальні теми” (укр.), що розміщується на “домашній сторінці” користувача і завдяки якому користувачеві стає відомо про появу нових популярних хештегів. Зазначимо, що відповідно до обраного географічного розташування (можна змінити в налаштуваннях) користувач має змогу переглядати найпопулярніші хештеги будь-якої країни / міста або ж найуживаніші хештеги світової Твіттер-спільноти. Як приклад наведемо список із дев'яти найпопулярніших хештегів у Франції на ранок 9 листопада 2016 року після оголошення результатів президентських виборів у США (за спаданням “цитованості”): #Trump, #Etats-Unis, #USQuotidien, #MarineLePen, #USElection2016, #DonaldTrump, #MaisonBlanche, #Electionamericaine, #Brexit. Як бачимо, коли світ сколихують суспільно важливі події, “актуальні” хештеги виявляються певним чином пов'язаними тематично між собою (Марін Ле Пен як представник дотичного політичного напрямку у Франції; “Брекзїт” як нещодавній вихід Великої Британії з ЄС, який підтримувався переможцем виборів у США Дональдом Трампом); наголосимо, що серед вищезазначених хештегів немає жодного розважального хештегу (про які мова йтиме далі у статті), а всі 9 найпопулярніших хештегів мають денотативний характер. Варто додати, що на сьогодні відслідковування Твіттер-тенденцій обов'язкове для

агенцій новин, інформаційних видань тощо; повідомлення щодо хештегів, які є найпоширенішими в певний період часу, неодмінно фігурують у стрічках новин ЗМІ, оскільки відображають найактуальніші теми суспільного обговорення та / або занепокоєння. А завдяки допоміжним інтернет-ресурсам, як наприклад “Hashtagify”, можна побачити не тільки статистику популярності певного хештегу у Твіттері, а й інші 10 найпопулярніших хештегів, які фігурували разом з ним у Твіттер-повідомленнях. Завдяки можливості такого статистичного та тематичного аналізу “висвітлення” певної події можна відслідкувати взаємопов’язаність певних тем та механізм їх породження, поширення та “циркуляції” у Твіттері.

Хештеги також виконують функцію швидкого поширення інформації, при чому їх використовують як для поширення екстрених повідомлень, інструкцій щодо поведінки в надзвичайних ситуаціях, інформації щодо стихійних лих / терористичних атак / аварій (А. Монрой-Ернандес, досліджуючи дискурс ЗМІ Мексики, зазначав, що звичайні жителі інформують один одного та широкий загал щодо небезпечних подій, пов’язаних із “війною наркоторгівців”, у Твіттері завдяки хештегам, адже традиційні ЗМІ, будучи контрольованими високопосадовцями та впливовими “наркобаронами”, вдаються до політики замовчування злочинів, що відбуваються в наркоторгівлі, з метою підтримання іміджу країни / регіону [13]), так і в рекламних цілях (особливо для просування певних акцій, спеціальних пропозицій тощо). Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку інтернет-медіа прискіпливу увагу маркетологів, PR-менеджерів та спеціалістів SMM привертає роль хештегів як засобів просування брендів / ідей: хештеги виступають водночас інструментами відслідковування ринку, діяльності конкурентів та вподобань цільової аудиторії, а також інструментами збору найсвіжіших відгуків (“feed-back”) та прямого спілкування з клієнтами (контактовстановлення). Цікавим прикладом використання хештегів як засобів просування та агітації можна назвати появу 9 листопада 2016 року, одразу після оголошення перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США, та поширення хештегу #Michelle2020, метою якого було закликати дружину чинного президента США Б. Обами Мішель Обама балотуватися на пост президента на наступних виборах у 2020 році. З-поміж останніх прикладів використання хештегів з метою реклами соціальних проєктів можемо назвати промо-кампанію Міністерства соціальних справ та здоров’я Франції під хештегом #moissanstabc, яка закликала курців упродовж місяця (листопад 2016 року) утримуватися від споживання тютюнових виробів. Усі акції в рамках цієї кампанії, відгуки про неї, враження безпосередньо тих, хто долучився до цієї акції (у формі твітів), можна відслідкувати в Твіттері за вищевказаним хештегом. Такий потенціал хештегів породжує, у свою чергу, появу процесуальних метадискурсів (“discours procéduraux” за М.-А. Паво) щодо правил та порад створення та поширення “успішних” хештегів, які будуть досить популярними (парадокс хештегів, як математично довів редактор “New York Times” Деніел Віктор, полягає в тому, що їхня надмірна популярність позбавляє їх дієвості, оскільки твіти з’являються настільки швидко у стрічці гіпотетичного користувача і їх так багато, що повідомлення губиться серед сотень тисяч інших [23]), влучними та доречними, адже невдалі хештег-кампанії, як демонструють численні приклади, можуть викликати непередбачувану негативну реакцію користувачів.

Більшість дослідників Твіттера та, зокрема, хештегів схиляються до думки, що передбачити популярність чи навіть “вірусний” характер деяких хештегів або ж навпаки те, що вони залишаться непоміченими широкою аудиторією, часто виявляється неможливим. Як було з’ясовано нещодавно, над твітами політиків працюють цілі команди лінгвістів та політологів для того, щоб повідомлення було максимально влучним та не викликало можливої негативної реакції. Так, у 2012 році під час президентської передвиборчої кампанії твіти кандидата М. Ромні погоджувало близько 22 осіб. Яскравим прикладом також виступає розкрита переписка членів команди кандидатки у президенти США Х. Клінтон, де в низці повідомлень проходить обговорення між одинадцятьма членами її команди того, якими саме словами варто висловитися у твіті (обмеження у 140 символів) з приводу кризи в Пуерто-Ріко.

Прикладом неконтрольованості процесу поширення хештегів є, зокрема, *#StopIslam* – хештег, що став найпопулярнішим у світовому Твіттері 22 березня 2016 року після терактів у Брюсселі. Активне поширення цього хештегу у хвилі твітів підтримки постраждалих породило обурення багатьох Твіттер-користувачів, які почали критикувати сам хештег за його ісламофобський характер та за ототожнення тероризму з релігією. Згідно з К. Сенешалом, автором книги “Медіа проти медіа. Суспільство спектаклю у часи цифрової революції” та відповідальним за зв’язки з громадськістю передвиборчого штабу Ж.-Л. Мешенсона, парадокс ситуації полягає в тому, що необхідно все одно використати цей хештег у твіті, навіть для того, щоб висловити його критику, адже цей конкретний хештег уже сформував потужний канал комунікації і лише наявність цього хештегу у твіті долучить останній до каналу комунікації, таким чином забезпечивши “помітність” (“visibilité”) повідомлення [22]. Проте Твіттеру як дискурсивній екосистемі властиві процеси саморегулювання, які забезпечуються, власне, самими користувачами мережі. Так, у підсумку, 90% твітів, що містили хештег *#StopIslam*, були спрямовані на критику цього хештегу (за даними “Вашингтон Пост”), паралельно з’явився та почав набирати популярність хештег-реакція *#IslamIsNotTheProblem*).

Марі-Анн Паво наголошує, що технодискурсивна діяльність у Твіттері відкрита до “*produsage*” (продукування + використання): термін запропонував А. Бранс у 2008 році [5, с. 40] на позначення “переведення технології у соціальну форму” або ж “створення соціальної форми технології” [12, с. 81-85], що властива спільноті користувачів Інтернет-мережі. На відміну від початкового слогану мережі у 2006 році (“Що ви зараз робите?” / “What are you doing?”) і дискурсів, що зводили мережу до простору “бідних та десоціалізуючих” висловлювань (Н. Чомський у 2011 році кваліфікував обміни онлайн-висловлюваннями як “дрібну, поверхову комунікацію, що руйнує нормальні людські стосунки” [8]), Твіттер зараз став дискурсивним простором розсіяного, опосередкованого членства, у якому відбувається обмін думками, знаннями та новинами. І це членство виявляється цілою низкою певних *соціокультурних “практик”*, під якими розуміють усю сукупність звичаїв (практик), що народилася у спільноті користувачів Твіттера і якої не було в початковій програмі сервісу у 2006 році. Хештеги ж виконують функцію організації та забезпечення реалізації соціокультурних цифрових практик-ритуалів.

Користувачі Твіттера створили щотижневі ритуали, як наприклад *#jeudiconfession* (четвер – день зізнань, користувачі можуть поділитися зізнанням, додавши до повідомлення хештег *#jeudiconfession*), *#VendrediLecture* (п’ятниця – день порад щодо книжок для читання / вираження вражень від прочитаної літератури) (франкомовний Твіттер); *#mondaymotivation* (англомовний Твіттер) тощо. Також трапляється хештег *#FF*, що позначає “Follow Friday” – щоп’ятничний ритуал рекомендувати іншим користувачам Твіттер-сторінку якогось користувача, чий твіт вам до вподоби (бажано вказати причину, чому варти “фолловити” цю особу). Численні хештеги, а саме *#noteàmoimême*, *#lesgens*, *#done* або *#çacestfait*, свідчать про дискурсивні практики, характерні для членів мережі. Як зазначає М.-А. Паво, на початку свого існування Твіттер пропонував лише технічні можливості, “лише techno- від технодискурсу”, а вже самі користувачі, опановуючи комунікаційний простір, форми письма і технології, посприяли створенню технолінгвістичних форм і перетворилися у своїй сукупності на своєрідну *дискурсивну спільноту* [15, с. 25–26].

Характерно, що політики намагаються використовувати потенціал Твіттера до “створення ритуалів”: ідеться про так звані Твіттер-прес-конференції (спілкування безпосередньо з виборцями у Твіттері), під час яких у користувачів мережі є можливість поставити запитання кандидату у формі твіту, варто лише додати до нього певний (конкретний) хештег, зокрема, у А. Жюпе це – *#caféJuppé*, у М. Ле Пен – *#DirectMLP*; у Н. Косіушко-Морізе – *#nkm2014*.

Хештеги виступають також організаторами конкретних бесід (“conversation”) (Л. Россі та М. Магнані, 2012) або дискусій (“discussion”) (А. Бранс, 2011; А. Бранс та Дж. Баргесс, 2011) у Твіттері, полегшуючи, таким чином, спілкування на певні теми в мережі, наприклад, кожної

середі протягом шкільного року (у визначений проміжок часу) усі франкофонні вчителі-користувачі Твіттера можуть долучитися до каналу комунікації на запропоновану педагогічну тему під хештегом *#claved* (“*clavardage éducatif*”), хештег *#seochat* формує популярний канал комунікації для спілкування користувачів, які прагнуть оптимізувати пошукову функцію у Твіттері, тощо.

Важлива роль хештегів у створенні та підтримці Твіттер-ритуалів посприяла розвитку їхньої соціалізуючо-розважальної функції. Хештеги, що виконують цю функцію, є організаторами гри на зразок “Закінчи фразу”: майже щодня у Твіттері з’являються хештеги, які спонукають користувачів до того, щоб долучитися до “каналу” комунікації, висловити власну думку / емоції або поділитися досвідом на запропоновану тему-хештег. Усім іншим користувачам мережі пропонується оцінити цей запис (клікнути на іконічний символ-серце), поділитися ним на своїй сторінці, прокоментувати його тощо. Подібні хештеги можуть бути як інтегрованими в синтаксичну структуру твіту, так і неінтегрованими, проте хештеги першого типу більш поширені.

Прикладами інтегрованих у синтаксичну структуру твітів соціалізуючо-розважальних хештегів, зафіксованих у Твіттері в рубриці “Tendances” протягом тижня з 18-го по 24 жовтня 2016 року, є: *#LesEnfantsCestMignonMais*: “*#LesEnfantsCestMignonMais c’est ingrat! Tu passes la journée à t’occuper d’eux mais leur 1er mot ç est papa*”; “*#LesEnfantsCestMignonMais ça prend toute la place au congélateur*”; “*#LesEnfantsCestMignonMais chez les autres*”; трапляються також твіти, у яких просто вказано зазначений хештег, а замість закінчення фрази додано зображення; *#PendantLamourFautPasDire*: “*#PendantLamourFautPasDire que les chameaux sont des mammifères de la famille des camélidés qui peuvent mesurer jusqu’à 1,85m à l’épaule*”; “*#PendantLamourFautPasDire “Tu acceptes la Carte visa?”*” тощо; *#JeTapeMaCriseQuand*: “*#JeTapeMaCriseQuand les gens font des bruits de bouche en mangeant. J’ai envie de les éclater contre un mur pouah*”; *#TuSaisQueTuEsEnFinDeMoisQuand*; *#JeSuisEcoloQuand* тощо. Цікаво, що останній хештег функціонує як у “серйозних” твітах із закликом до збереження природи (“*Enedis en Auvergne: #JeSuisEcoloQuand j’utilise des astuces pour protéger la planète! #EcoGestes*”), так і в жартівливих твітах (“*Neutre On : #JeSuisEcoloQuand je bouffe un vegan*”). Окремі політики та групи підтримки політиків використовують можливість прорекламувати себе або певних кандидатів у стрічці твітів за популярними розважальними хештегами (оскільки передбачається широка аудиторія читачів таких стрічок новин-“каналів”), одночасно маючи на меті створити образ політика – простої людини користувача Твіттера. Так, вищезазначений хештег констатуємо у твіті Ж.-Л. Меленсона: “*Jean-Luc Mélenchon: #JeSuisEcoloQuand je défends à l’#ONU un traité contraignant les multinationales sur social et environnement. + посилання на відео власного виступу під час засідання Ради ООН з прав людини*”; група підтримки М. Ле Пен також не залишається осторонь та агітує голосувати за кандидатку, просуваючи твіт завдяки використанню вищезазначеного хештегу: “*Avec Marine: #JeSuisEcoloQuand je vote Marine Le Pen: relocalisation de l’économie, recherche dans les énergies du futur, investissements etc*”.

Як бачимо, найчастіше такі хештеги є простими реченнями у складі твіту – складного речення. Проте неінтегровані в синтаксичну структуру соціалізуючо-розважальні хештеги також з’являються у Твіттері, зокрема *#TeamPasDePont* (пік популярності: 31 жовтня – 1 листопада 2016 року). Цей хештег використано у твітах дописувачів, яким не вдалося взяти вихідний у понеділок 31 жовтня 2016 року і у яких, відповідно, не було чотирьох вихідних днів поспіль (адже 1-го листопада, у вівторок (у 2016 році), у Франції – офіційне свято “День усіх святих” та вихідний день). Зауважимо, що цей хештег побудований за рахунок поєднання англійського та французьких слів. Соціалізуючо-розважальні хештеги дуже швидко стають “трендами” й так само швидко зникають; лише деякі з них залишаються в активному вжитку. До таких “живучих” хештегів належить *#FirstWorldProblems*, який використовують здебільшого з метою (само)іронії стосовно абсурдності та незначущості проблем жителів розвинених країн.

М. Запавігна вказує на здатність хештегів бути носіями оцінних значень [20] завдяки можливості відображення в них усіх аспектів ставлення до когось / чогось, визначених Дж.Р. Мартіном та П.Р.Р. Вайтом у системі оцінювання події / явища / особи: вираження емоцій; вираження судження (оцінка поведінки щодо норм (напр., правильно, неправильно, етично, відповідально тощо)); вираження оцінки (з естетичної точки зору) [11, с. 38–91].

Для вияву емоцій у Твіттері слугують хештеги-вигуки або хештеги-ономатопи (звуконаслідувальні слова), деякі з них поширені в усій інтернет-мережі, інші – більш типові для Твіттера. Якщо #grr, #beurk (“фу, гидота”), #arfff або #pfff вже є вкоріненими і належать до спільного фонду експресивних форм у записах онлайн і поза мережею, на комп’ютері і на папері, то #mouahaha або #vomi більш характерні саме для Твіттера. Емоції висловлюють також лексично, тому у франкомовному Твіттері функціонують хештеги на зразок #colère, #malaucœur, #joie, #scandalisée. Вони передають додаткову інформацію, між вираженням емоцій та наданням твіту певної оповідної модальності (“modalisation énonciative”) [17, с. 173], адже дуже важко відрізнити, чи хештег належить до опису психологічного стану користувача, чи він є результатом його оповідної суб’єктивності. Судження виражають, зокрема, такі хештеги: #trahisonSocialiste, #incompétence, #amateurisme, #Délinquant та ін. Хештеги з естетичною оцінкою не були популярні протягом політичної кампанії 2014 року.

Ю. Є. Галяміна об’єднує три вищезазначені функції деяких хештегів у предикативно-класифікуючу функцію, яка полягає в тому, що події / особи / явищу в хештезі приписуються якості, які дозволяють віднести їх до того чи іншого класу подій, станів, об’єктів тощо [1, с. 20], при цьому хештеги такого типу не мають конкретної референції, а позначають здатність ситуації (або її учасників) належати до того чи іншого класу об’єктів та / або приписують події / особі ту чи іншу оцінку, характеризуються певною прагматичною навантаженістю. Серед яскравих прикладів хештегів, які виконують предикативно-класифікуючу функцію, наведемо: #tristesseabsolue (розпач щодо якоїсь незначущої події / ситуації), #AucunRespect (вираження обурення), #pathétique (вираження розчарування, обурення), #vdm (скарження на себе / обставини / життя), #LaVieEstBelle (захват від життя або хвастощі) тощо.

Окремо виділяємо хештеги – оцінні імена (услід за Ю.Є. Галяміною), у яких поєднується референтне маркування конкретної події / явища / особи / групи з його прагматичною оцінкою. Створення таких хештегів можна вважати, за О. Іссерс, “актом неймінгу” [2, с. 86–89]. Такі хештеги-етикетки постають засобом творення певного конотативного забарвлення позначуваної події / явища / особи / групи і виступають у твітах як квазісиноніми відносно позначуваної референції: #Parachutée, #NKMENT, #NKMDr (для позначення Наталі Косіушко-Морізе); #UMPanade, #UMPitres, #UMPireEnPire (для позначення партії UMP (“Союз за народний рух”) тощо); #Tartuffe (антаноміза власного імені, значення “лицемірний”), #HidalgOUT (щодо А. Ідальго) тощо. Зазначимо, що подібні хештеги (як загалом й інші хештеги) можуть бути інтегровані в синтаксичну структуру твітів у ролі членів речення (такі хештеги можна назвати “внутрішніми”) і вживатися замість позначуваної події / явища / особи / групи, наприклад: “#HidalgOUT soigne son électorat...”, “Attention #nkment va intervenir sur la #reformeterritoriale...”, а можуть і передувати тексту твіту або стояти за ним (у таких випадках їх точніше назвати “зовнішніми”): “Moment d’honnêteté intellectuelle : l’article de Bruno Roger Petit sur le stationnement à Paris est totalement pertinent #HidalgOut” тощо.

Деякі хештеги виконують власне модальну функцію, адже містять експліцитну інтерпретативну інструкцію, як наприклад #sarcasm(e), #ironie або #humour. Вони формують канали комунікації, які об’єднують твіти з однаковою модальністю, проте теми цих твітів можуть бути абсолютно різними. Такі хештеги одночасно становлять лаконічний коментар до висловленого у твіті, зокрема, під хештегом #ubu (франкомовний) можна знайти цілу низку твітів, що описують якісь абсурдні ситуації (походить від назви театральної п’єси Альфреда Жарі “Король Убю”

(“Ubu Roi”, 1896 р.), яка фактично передвістила рух сюрреалістів та театр абсурду) згідно з “віртуальною домовленістю” та спільною для всіх користувачів мережі культурою. Характерно, що в англомовному Твіттері той самий хештег *#ubu* вживається переважно як акронім фрази “You Be You”, під таким тегом можна побачити записи, що пропагують індивідуальність та свободу самовияву. Отже, членство у Твіттері базується на своєрідному заклику до спільної культури комунікації в техно-вербальних інтеракціях.

Варто зазначити, що в мережі виникають і набувають поширення значно менш нейтральні хештеги, зокрема ті, що пропагують сексизм (статеву дискримінацію) (*#PrénomDePute*), гомофобію (*#UnGayMort*, *#simonfilsestgay*), антисемізм (*#UnBonJuif*), расизм (*#simafillorameneunoir*). Ці хештеги конструюють “онлайн-нитки”, а отже, породжують дискурси. Деякі дослідники вважають, що використання таких хештегів потрібно відслідковувати й воно слугує достатньою підставою для порушення питання про етику дискурсу з погляду норм та цінностей. Проте оскільки Твіттер є, як ми вже зазначали, “зменшеною копією світу” (“le monde en tout petit”) [18], то в його просторах конструюються і контрдискурси, які свідчать про дискурсивне регулювання (“régulation discursive”) [17, с. 174–175] у мережі, що варте окремої уваги: реакцією на расистські теги, наприклад, стала поява іронічної відповіді-хештегу *#unbonblanc*. Також нерідко в мережі трапляються “хештеги ненависті”, поява та поширення яких провокують моральне обурення, за яким іноді слідує і юридичні процедури.

Багато хештегів створюють “для сміху”, вони індивідуальні і залишаються унікальними, як у прикладі, що наводить Марі-Анн Паво у своєму власному твіті (твіт містить три хештеги, останній з яких є авторським): “*#pluie #paris #lesoleilsestnoyémaisoùdoncbordel*”; або ж хештег *#IYAQuelqueChoseDePourriAuRoyaumeDeSarko*, який було використано лише в одному твіті, проте останній фігурував у нашому корпусі твітів, адже містив інші популярні хештеги, за якими сформовано матеріал дослідження: “*#Sarkozy #Sarkoshow #Sarkoland #IYAQuelqueChoseDePourriAuRoyaumeDeSarko #LesRepublicains*” + гіперпокликання на статтю у журналі “Le Parisien”. Подібні авторські хештеги сприяють самовираженню користувачів Твіттер-мережі, адже в них виявляється своєрідна “унікальність” мислення автора. Проте навіть такі хештеги можуть набувати непередбачуваної популярності, наприклад, у червні 2012 року, одразу після президентських виборів у Росії, на яких було переобрано В. Путіна, у світові тренди Твіттера потрапив хештег російською мовою *#путинтыктодакойдавайдосвидания*. Зазначений хештег з’явився завдяки популярному відеоролику з кадрами так званої “джигітки” – змагання серед азербайджанських чоловіків у своєрідному “реп-конкурсі”, під час якого вперше пролунала фраза “Ты кто такой, давай, до свидания”. Користувач Твіттера Андрій Філін додав до цієї фрази звертання до В. Путіна та зробив першу публікацію хештегу *#путинтыктодакойдавайдосвидания* у Твіттері; на момент цієї події в А. Філіна налічувалося лише близько 150 шанувальників (фоловерів, “followers”) у Твіттері, проте його хештег не тільки став найпопулярнішим у Росії, а й облетів мережу і в перекладі *#putinwhoareyougetoutbye*. Сучасний російський ліворадикальний анархістський рух “Група “Война” на своїй Твіттер-сторінці закликав вживати цей хештег у всіх твітах взагалі, не тільки політичних, що мало на меті популяризацію і розповсюдження хештегу в найглобальніших масштабах як у самій Росії, так і за кордоном; у численних твітах значилося: “*#путинтыктодакойдавайдосвидания*. RT if you don’t understand this” (пер. “*#путинтыктодакойдавайдосвидания*. Зробіть ретвіт, якщо не розумієте, що це означає”) [21]. Користувачі мережі відгукнулися, відразу з’явилося багато записів англійською мовою на зразок: “*#путинтыктодакойдавайдосвидания*. I have no idea what that says, but I agree anyway” (пер. “*#путинтыктодакойдавайдосвидания*. Гадки не маю, про що тут ідеться, але все одно погоджуюся”). Цей випадок можемо вважати вражаючим і надзвичайно вдалим прикладом маніпуляції суспільною думкою і нав’язуванням понять шляхом *концептуалізації*: до відомої фрази з відеоролику додається власне ім’я, нова комбінація

перетворюється на хештег, який уже є не реченням, а чимось на зразок складеного слова (одного!), тобто одним поняттям-концептом. І це поняття-концепт, будучи гіпертекстуальним покликанням, за лічені години охоплює весь світовий віртуальний простір.

Австралійська дослідниця М. Заппавігна цілком слушно зауважує, що функції хештегів фактично збігаються з визначеними засновником системно-функціональної лінгвістики М. Холлідеєм трьома основними функціями мови: 1) концептуальною, що відображає досвід мовця стосовно його внутрішнього світу і об'єктивної зовнішньої дійсності; 2) міжособистісною, що полягає у встановленні та підтриманні соціальних стосунків, рольової структури, впливу на співрозмовника, оцінюванні тощо; 3) текстовою, яка забезпечує подання інформації у вигляді зв'язного висловлювання [9]. У широкому (абстрактному) розумінні проаналізовані в нашому дослідженні функції хештегів відповідають цим трьома загальним функціям мови, які набувають нового виміру в цифровій екосистемі Твіттера.

Отже, функціональний потенціал хештегів надзвичайно потужний та різноманітний, комбінації функцій того чи іншого хештегу залежать від типологічної належності цього хештегу. Будучи передусім метаданими, які формують канали комунікації в соціомедійній мережі Твіттер, хештеги також можуть виконувати функції маркування теми окремого Твіттер-повідомлення, тематичних маркерів для серії повідомлень, організаторів наративу (монологічного / діалогічного / полілогічного характеру) та конкретних дискусій, маркерів рубрик. Завдяки цим функціям хештеги структурують та організовують Твіттер-дискурс, виконуючи функцію класифікатора та забезпечуючи "пошукабельність" дискурсу цієї соціомедійної Інтернет-мережі. Крім того, у хештегах відображається "історія переживань" суспільства, реакція спільноти на події та навколишню дійсність, і, завдяки можливості перегляду найпопулярніших хештегів за регіонами та країнами, а також світових тенденцій, цю реакцію можна відслідковувати, аналізувати, маніпулювати нею (шляхом поширення хештегів). Хештеги забезпечують швидке поширення інформації екстреного характеру; вони слугують засобами просування брендів / ідей і водночас інструментами відслідковування ринку, діяльності конкурентів, уподобань цільової аудиторії. Важливою є соціальна функція хештегів, адже саме вони сприяли появі, а тепер і забезпеченню функціонування соціокультурних цифрових практик-ритуалів у Твіттері; більше того, з часом ця функція хештегів вплинула на розширення соціального потенціалу хештегів: з'явилися хештеги, які почали виконувати і соціалізуючо-розважальну функцію. Окремою групою постають хештеги, що забезпечують вираження емоцій / суджень / оцінки, тим самим виконуючи предикативно-класифікуючу функцію; тут же зазначимо існування хештегів-модалізаторів, які є фактично експліцитною інтерпретативною інструкцією до сприйняття тексту Твіттер-повідомлення (ці хештеги формують канали комунікації з твітами різної тематики, але однакової модальності). У політичному медіа-дискурсі популярні хештеги – оцінні імена, у яких поєднуються денотативне та конотативне значення позначуваної особи / події / явища. Створення таких хештегів вимагає творчих зусиль та вміння грати зі словами, адже від влучності хештегу залежить його популярність у мережі. Індивідуальні, авторські хештеги засвідчують неординарне мислення творця, специфіку його сприйняття дійсності.

Хештеготворення – творча діяльність, яка привертає увагу численних дослідників з погляду опанування критеріїв популярності хештегів та механізмів їх конструювання й поширення; останнє нерідко є неконтрольованим процесом. Творення хештегів сприяє розвитку креативного потенціалу Твіттер-спільноти.

Перспективи дослідження полягають у подальшому докладному вивченні функціонального потенціалу хештегів, порівнянні хештеговисвітлення різних подій суспільної значущості / публічних осіб та їхніх дій у Твіттері, кількісному та якісному аналізі хештегів-тенденцій різних країн, виокремленні критеріїв популярності та популярних моделей хештеготворення в різних мовах та ін. Окремим важливим вектором майбутніх досліджень є процес лексикалізації хештегів,

які, з'явившись у Твіттері, перейшли у формі сталих одиниць або “словосполучень в одному слові” в розмовну мову. Особливо цікавою видається перспектива вивчення хештегів як засобів вираження, створення комічного / іронічного ефекту, тобто інструментів особливого прагматичного впливу на аудиторію. Одним з найактуальніших аспектів дослідження сучасного інтернет-дискурсу залишається маніпулятивний потенціал хештегів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галямина Ю.Е. Лингвистический анализ хештегов Твиттера / Ю.Е. Галямина // Современный русский язык в интернете. – М. : Языки славянской культуры, 2014. – С. 13–23.
2. Иссерс О.С. Речевое воздействие: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению (специальности) “Связи с общественностью” / О.С. Иссерс. – М. : Флинта; Наука, 2009. – 223 с.
3. Щурина Ю.В. Коммуникативно-игровой потенциал хэштегов / Ю.В. Щурина // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2015. – № 8 (69). – С. 100–104.
4. Boyd D. Social network sites: Definition, history, and scholarship / D. Boyd, N. Ellison // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2007. – №13 (1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>
5. Bruns A. Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond. From Production to Produsage / A. Bruns. – Bern : Peter Lang, 2008. – 187 p.
6. Bruns A. The use of Twitter hashtags in the formation of ad hoc publics / A. Bruns, J. Burgess // 6th European Consortium for Political Research General Conference. – Reykjavik : University of Iceland, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.qut.edu.au/46515/>
7. Carter S. Twitter Hashtags: Joint Translation And Clustering / S. Carter, M. Tsagkias, W. Weerkamp // Web Science, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.682.2879&rep=rep1&type=pdf>
8. Chomsky N. The secret of Noam: A Chomsky Interview / N. Chomsky. – Brightest Young Things [website], 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://brightestyoungthings.com/articles/the-secret-of-noam-a-chomsky-interview.html>
9. Halliday M.A.K. Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning / M.A.K. Halliday. – Baltimore : University Park Press, 1978. – 256 p.
10. Kehoe A. Social Tagging: A new perspective on textual ‘aboutness’ Methodological and Historical Dimensions of Corpus Linguistics / A. Kehoe, M. Gee // Studies in Variation, Contacts and Change in English, Vol. 6: Methodological and Historical Dimensions of Corpus Linguistics. – Helsinki, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.helsinki.fi/varieng/journal/volumes/06/kehoe_gee/
11. Martin J.R. The language of evaluation: Appraisal in English / J.R. Martin, P.R.R White. – New York : Palgrave Macmillan, 2005. – 278 p.
12. Mischaud E. Twitter: Expressions of the Whole Self / E. Mischaud. – London : Media@lse, London School of Economics and Political Science, 2007. – 228 p.
13. Monroy-Hernández A. Shouting Fire in a Crowded Hashtag / A. Monroy-Hernández // Social Media Collective Research blog. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://socialmediacollective.org/2011/08/31/shouting-fire-in-a-crowded-hashtag/>
14. Ozdakis O. Semantic expansion of tweet contents for enhanced event detection / O. Ozdakis, P. Senkul, H. Oguztuzun // Twitter 2012 International conference on advances in Social networks analysis and mining, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.computer.org/csdl/proceedings/asonam/2012/4799/00/4799a020-abs.html>
15. Paveau M.-A. Genre de discours et technologie discursive. Tweet, twittécriture et twittérature / M.-A. Paveau // Pratiques. – 2013. – №157–158. – P. 7–30.

16. Paveau M.-A. Réalité et discursivité. D'autres dimensions pour la théorie du discours / M.-A. Paveau // *Semen*. – 2012. – №34. – P. 95–115.
17. Paveau M.-A. Technodiscursivités natives sur Twitter. Une écologie du discours numérique / M.-A. Paveau // *Culture, identity and digital writing, Epistémè 9, Revue internationale de sciences humaines et sociales appliquées*. – Séoul : Université Korea, Center for Applied Cultural Studies, 2013. – P. 139–176.
18. Péliissier N. Twitter: Un monde en tout petit? / N. Péliissier, G. Gallezot // – Paris : Editions L'Harmattan, 2013. – 260 p.
19. Yahiaoui L. Redocumentation des traces d'activité médiée informatiquement dans le cadre des transactions communicationnelles / L. Yahiaoui, Y. Prié, Z. Boufaïda. – Constantine : Université Mentouri-Constantine, Laboratoire LIRE, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: liris.cnrs.fr/Documents/Liris-3446.pdf
20. Zappavigna M. Searchable talk: The linguistic functions of hashtags in tweets about Schapelle Corby / M. Zappavigna // *Global Media Journal. Australian Edition*. – 2016. – №10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hca.westernsydney.edu.au/gmjau/?p=1762>
21. [Електронний ресурс]. – <http://storyful.com/stories/30818-anti-putin-hashtag-trends-world-wide-after-inspiration-from-viral-video>
22. [Електронний ресурс]. – <http://www.lesinrocks.com/2016/03/23/actualite/hashtag-stopislam-devenu-lun-plus-partage-monde-11814472/>
23. [Електронний ресурс]. – <http://www.niemanlab.org/2013/03/hashtags-considered-harmful>

Дата надходження до редакції 21.02.2017

УДК 81'42

ББК 81.0

ЭТНОГРАФИЯ РЕЧИ: КАТЕГОРИИ, РЕЗУЛЬТАТЫ, МЕТОДОЛОГИЯ

КРАВЧЕНКО Н.К., ЧХЕТИАНИ Т.Д.

Киевский национальный лингвистический университет

В статье рассматриваются ключевые понятия, исследовательские приоритеты, результаты и методы этнографии речи как влиятельного социодискурсивного направления, интегрирующего микро- и макроподходы к изучению дискурса. Ряд категорий анализируется в их функциональной и структурной взаимообусловленности. Выявляется общее и различное в интерпретации одноименных категорий этнографией речи и другими направлениями современного дискурс-анализа.

Ключевые слова: этнография речи, дискурс, категории, результаты, методы.

The paper deals with the key notions, research focuses, results and methods of the ethnography of speaking as an influential socio-discursive approach integrating the micro and macro perspectives to the discourse analysis. A number of notions has been studied in their functional and structural interrelations. The similarities and differences in the interpretation of the same categories by the ethnography of speaking and other schools of discourse-analysis have been identified.

Key words: ethnography of speaking, discourse, categories, results, methods.

Современная лингвистика дискурса все еще находится в стадии своего формирования и осмысления базисных категорий, параметров, единиц и компонентов коммуникативных событий. Существует определенная несогласованность позиций исследователей относительно толкования “традиционных” понятий пресуппозиции, контекста, интеракции и др., что осложняет задачу как практического дискурс-анализа, так и унификации категориального аппарата теории дискурса. Альтернативная интерпретация дискурсивных феноменов определяется фокусом исследования, который всегда относителен и зависит от исследовательских ориентиров, целей и материала различных школ дискурс-анализа.

Так, проблема дискурсивной интеракции интерпретируется различными направлениями в зависимости от учета или отрицания связи интеракции с целостным речевым событием / ситуацией. Если интеракция рассматривается локально, на микроуровне, то при ее изучении и вычленении единиц дискурса не учитываются макродискурсивные факторы интерактивного взаимодействия. Примером такого подхода может служить конверсационный анализ [10], который фокусируется на потенциально универсальных, “базисных” (underlying) моделях и регулярностях речевого обмена – вне зависимости от специфики целостного речевого события. В то же время, этнография речи (далее – ЭР), интеракциональная социолингвистика, критический дискурс-анализ [1; 5; 7; 12; 13] и другие направления рассматривают тип ситуации или события как фактор “измерения” интеракции, воздействующий на конститутивные особенности дискурса. Не менее дискуссионным является толкование контекста, который понимается, по меньшей мере, в трех различных значениях: как объективные свойства социальных, политических или культурных ситуаций [5; 7], социальные переменные (такие как гендер, возраст, статус коммуникантов и т.п.), опосредующие связь между текстом и порождающе-рецептивной деятельностью коммуникантов; как субъективный конструкт участников дискурса, когнитивные проекции внешнего контекста в виде знаний / представлений коммуникантов о физических, социокультурных, психологических, коммуникативно-конвенциональных, этномаркированных и других характеристиках ситуации общения [12; 13]. Наконец, под контекстом понимается

динамический, разворачивающийся во времени процесс, который осуществляется посредством текущей перестройки структур разговора, порождает речевой ход и инициируется им (контекст как проект и продукт последовательных интеракций) [10].

Этнография речи (в настоящее время нередко используется эквивалентное название “этнография коммуникации”) выбрана нами для анализа не случайно. Это направление изучает локальные ситуации дискурсивной интеракции как часть глобальных социальных структур и, соответственно, интегрирует микро- и макроподходы к исследованию дискурса (представленные, в частности, такими разновекторными школами, как конверсационный анализ и критический дискурс-анализ).

Все вышесказанное определяет актуальность нашего исследования, которое представляет собой попытку унификации категорий ЭР, ключевых для современной теории дискурса и практики дискурс-анализа.

Цель статьи – систематизация и анализ ключевых понятий, результатов и методов этнографии речи как современного направления дискурсивных исследований.

Предусмотрено решение ряда задач:

- определение исследовательских приоритетов и основных задач этнографии речи;
- анализ основных категорий ЭР в аспекте их взаимосвязи;
- выявление общего и различного в интерпретации категорий ЭР другими направлениями современного дискурс-анализа;
- характеристика метода и обобщение наиболее важных результатов этнографии речи.

Этнография речи является направлением социолингвистических исследований, получившим свое развитие в США в 60-е годы XX века в трудах Д. Хаймса [3; 9]. Исследовательские приоритеты, на которых сегодня фокусируется ЭР, включают: 1) этнокультурные особенности речевых практик в конкретном обществе, социолингвистические ресурсы речевых общностей (языки, диалекты, стили, терминологические системы, социолингвистические переменные и др.); 2) использование этих ресурсов в дискурсе как средств социокommunikативного взаимодействия членов языкового коллектива; 3) системную организацию различных моделей употребления речи и их влияние на культуру и социальную организацию общества (социальную систему, экономику, политику, религию и т. п.). Обозначенные приоритеты определяют основные задачи ЭР:

1) выявление социального значения лингвистических структур посредством анализа речевого поведения представителей этнических сообществ и других языковых коллективов;

2) описание системных связей, конвенций и других правил коммуникации, характеризующих речевой коллектив как лингвокультурную общность, разделяющую знания о нормах речевого поведения и интерпретации речи;

3) сопоставление интеракций в кросс-культурном аспекте;

4) изучение моделей, связанных с ролевым и статусным позиционированием в интеракции, с коммуникативными правами и обязанностями как проявлениями социального устройства.

Отправным пунктом анализа в ЭР служит не языковой код, а речевой коллектив. Утверждается примат речи над языком, функции над структурой, контекста над сообщением – при обязательном учете взаимосвязей между этими категориями [3; 4; 6; 8; 9; 11]. Значение текста (*text-oriented approach to meaning*) представляет для этнографа речи меньший интерес, чем значение, создаваемое участниками общения в процессе интеракции (*participant-oriented approach to meaning*) – как “разделяемые” интерпретации, обеспечивающие когерентность разговора. Так, значение телевизионной программы (текста) определяется не количеством времени, проведенным семейством у телевизора (протяженностью текста), а моделью разговора семьи по поводу этой программы (т.е., с одной стороны, телевизор может быть включен, но игнорироваться; с другой стороны, программа может стать источником продолжительного разговора).

Ключевая цель ЭР – на основе долгосрочных и многочисленных эмпирических “полевых исследований” речевых ситуаций сформулировать гипотезу о том, *как думают* носители языка в своих ежедневных интеракциях или, другими словами, что должен знать говорящий при выборе модели сообщения / речи, чтобы быть членом определенной лингвокультурной общности.

Такой ракурс исследования объясняет обращение к категориям *знание, компетенция и интуиция*. С одной стороны, первостепенный интерес к этим понятиям представляется несколько парадоксальным – ввиду полевого эмпирического характера этнографических разведок. С другой стороны, эпистемологическая доминанта вполне объяснима, учитывая культурно-семиотическую составляющую концепции ЭР о взаимосвязях между лингвистическими средствами и социальным значением. Согласно основному постулату ЭР, модели языкового использования в интеракции “встроены” (embedded) в комплексные культурные процессы [3; 4]. Другими словами, коммуникация некоторой социальной группы рассматривается как подсистема ее социокультурных практик, которая, в свою очередь, воздействует на формирование самих практик. В отличие, например, от конверсационного анализа [10], ЭР рассматривает язык (речь, коммуникацию) не столько как нейтральное отражение социального порядка, сколько как социальный процесс и сущность культуры.

Анализ литературы позволил нам выделить такие основные категории ЭР, как речевое событие, компоненты (в другой терминологии – конститутивные факторы) речевого события, функции речи, знание, интуиция, контекст.

Особый вклад этнографии речи в современный дискурс-анализ заключается в обосновании дискурса в ситуативно-событийном аспекте с выделением компонентов речевого события в их структурной взаимообусловленности.

Д. Хаймс для идентификации типа речевого события предлагает использовать девять категорий, описывающих компоненты события: 1) адресант и адресат (позднее добавлена категория “аудитория”, так как присутствие третьих лиц может существенно влиять на спецификацию речевого события); 2) предмет речи; 3) окружение (обстоятельства) – место, время, другие значимые параметры; 4) канал общения – способ осуществления коммуникации; 5) код – язык, диалект и др.; 6) форма сообщения – речевой жанр; 7) речевая ситуация – коммуникативный контекст речевого события, обуславливающий жанры его осуществления; 8) ключ – оценка эффективности речевого события; 9) цель – категория, отражающая намерения участников речевой ситуации [3; 9].

Более подробная модель категоризации речевого события включает шестнадцать компонентов: *ситуация* (settings), место действия; *участники* (отправитель, говорящий, слушающий, адресат, адресант, получатель, аудитория); *средства*: каналы, формы речи, код; стиль; *результаты* (цели, задачи, результаты, нормы); *нормы интеракции, нормы интерпретации; последовательность актов* (форма и содержание сообщения); *ключи* (тональность, эмоциональный фон); *жанры*. Примеры речевых событий – переговоры, дружеская беседа, урок, телефонный разговор, проповедь, судебное заседание и др.

Компоненты или конститутивные факторы (constituent factors) речевого события отличаются количеством и содержанием в различных лингвокультурных сообществах – например, в зависимости от ролевой системы определенной группы, в рамках которой могут не совпадать Отправитель и Адресант или Получатель и Адресат. В языках восточнотюркской группы слова вождя или устроителя торжественной церемонии повторяет для собравшихся специально выделенный служитель. Межкультурные различия в Каналах связи проявляются не только в наличии или отсутствии письменности, но и в разработке инструментальных каналов: напр., тонового свиста у некоторых групп масатек в Мексике. Социокультурное измерение является определяющим и для фактора Кода, который варьируется в использовании арго, жаргонов, форм речевой маскировки, диалектов, вариантов языка, vernacular. Фактор Темы

связан с лексическим наполнением различных языков, на которых говорит данная группа, включая идиомы и принятые в определенном речевом сообществе речевые стандарты. Фактор Обстановки предусматривает изучение “контекста ситуации”, включая предшествующие события, речевые или неречевые, этнографические критерии ситуации, возможные типы ситуаций и поведения в них и т. п. [3; 9].

Частью коммуникативной компетенции любого речевого сообщества или группы служит знание о том, что компоненты коммуникативной ситуации образуют определенное структурное единство, и изменение одного из них повлечет за собой преобразование всей структуры. “Мы знаем типы речи, лежащие в основе данного текста или сообщения, и в какой-то мере способны ответить на вопрос, что изменилось бы, если бы Отправитель был другим, если бы другими были его мотивы и т. д.” [9, с. 9–14].

Понимание речевой ситуации (события) в работах Д. Хаймса стало основополагающим для современного определения и анализа дискурса в событийно-ситуативном аспекте – с учетом социокультурных, психологических и других условий и обстоятельств коммуникативной ситуации. В частности, Тойн ван Дейк определяет дискурс как комплексное коммуникативное событие, происходящее между говорящим и слушающим в определенном пространственно-временном контексте. Вербальной составляющей этого коммуникативного действия, его завершенным или продолжающимся “продуктом” служит текст или разговор. Е.А. Селиванова рассматривает дискурс как коммуникативное событие, ситуацию, которая интегрирует текст с другими ее составляющими, в частности, экстралингвистическими социальными и референциональными факторами (обстоятельствами, временем, пространством коммуникации), когнитивными и психологическими контекстами, опосредующими взаимодействие участников общения, их мотивы, цели и коммуникативные стратегии [2, с. 120].

Исследователи практически единодушны в том, что речевое событие служит единицей макроуровня дискурса, макроструктурным компонентом речевого общения, иерархически включающим в себя такие единицы интеракции, как транзакция (единица дискурс-анализа, превышающая по объему сложные обмены), обмен, речевой ход и речевой акт. В разговорном анализе понятие речевого события коррелирует с терминами “разговор” и “интеракция”, в лингвопрагматике – с категориями “макродialog” или “макротекст”.

Компоненты речевой ситуации рассматриваются ЭР как корреляты функций речи (в иной терминологии – функций актов речи). Опираясь на работы Романа Якобсона, Д. Хаймс выделяет семь функций: 1) экспрессивную (эмотивную); 2) директивную (конативную, прагматическую, риторическую, побудительную); 3) поэтическую; 4) контактную; 5) метаязыковую; 6) референционную; 7) контекстуальную (ситуационную).

Функции реализуются на уровне высказывания, в котором сопричастствует несколько функций с преобладанием одной из них. Так, экспрессивная функция (сигнализируемая, в частности, интонацией) может господствовать над референционной. В этой связи, Д. Хаймс приводит пример ситуации, когда несовершеннолетняя дочь оправдывает свою предыдущую реплику ссылкой на ее референционную функцию (“Но ведь я всего-навсего сказала...”) в то время, как причиной недовольства окружающих, скорее всего, была интонация ее речи, воспринятая как оскорбительная.

Условно каждому типу функций соответствует определенный компонент речевой ситуации. Так, референционная функция коррелирует с темой, метаязыковая – с кодом, контекстуальная соотносится с обстановкой, контактная – с каналом связи и др. Однако в реальной ситуации отношения между факторами и функциями не являются столь однозначными. Напр., Получатель, если он не знает известных Отправителю условностей или кода, связанных с определенными ситуациями, может распознать только референционный смысл сообщения, но не его экспрессивное или директивное содержание. Если в процессе непринужденного

разговора о детях одна из женщин вдруг потребует от других точной информации, то это будет означать неспособность этой собеседницы распознать речевую ситуацию, в которой преобладают не референционная, а экспрессивная или фатическая функции и, соответственно, недопустимо запрашивание фактов [9].

Одной из ключевых для этнографических исследований служит категория “знание”, которая определяется посредством понятий “соучастие”, “обычная коммуникация” и “наблюдение”. В отличие от других направлений дискурс-анализа, ЭР отличается особой эпистемологической установкой. По мнению этнографов речи, этнография – это эпистемология, которая постоянно перемещается от локально специфического к общему и от уже приобретенного знания – к новому [3; 4; 6; 8; 9; 11].

В эпистемологическом ракурсе определяются и другие категории ЭР, которые вследствие такой интерпретации приобретают когнитивное и социо-семиотическое (миромоделирующее) значение. В частности, этнографическая “интуиция” определяется в терминах знания об определенных вариантах поведения, объектах и институтах для выбора участниками адекватных моделей речевого поведения. Контекст также рассматривается как эпистемологическая категория, поскольку, по мнению этнографов речи, невозможно отделить речевые данные от “истории”, благодаря которой они были получены.

В таком смысле понимание контекста в ЭР коррелирует с осознанием этой категории в критическом дискурс-анализе – в частности, в формате социолингвистического дискурс-анализа Рут Водак [13], обосновывающего речевые данные ментальными моделями и коллективными установками участников, хранящимися в коллективной памяти (когнитивный подход) и имеющими исторические корни (исторический подход).

Рассмотренные категории обосновывают специфику метода ЭР, который характеризуется двумя противоположными методологическими установками – дистанцированным наблюдением и вовлеченным участием. С одной стороны, этнографы речи стараются дистанцироваться от собственных непосредственных культурно-предубежденных реакций, с другой стороны – достичь достаточной идентификации или эмпатии с членами группы для того, чтобы обеспечить “взгляд изнутри”.

Этнография речи включает совокупность методов и методик, позволяющих исследователю связать лингвистические формы с социальными практиками [6], выявить социально-типичное через детальное описание единичного. Прежде всего, это интерактивно-адаптивный метод исследования [3; 9], который предполагает систематичность, тематическую ориентированность (topic-driven), приоритет компаративного и контрастивного анализа, экспертизу речи на основе аккумулированного опыта “полевых” исследований, формирование по результатам экспертизы гипотез и теоретических обобщений в эпистемологическом ракурсе.

В заключение хотелось бы сфокусироваться на основных результатах этнографии речи:

а) системность речи в пределах групп и языковых сообществ; зависимость речевого поведения от установленных моделей (patterns) речевой деятельности, владение которыми определяет коммуникативную компетенцию членов группы (общее с интеракциональной социолингвистикой);

б) социокультурно обусловленные различия между речевыми сообществами в выборе речевых ситуаций, статусных и коммуникативных ролей участников;

в) понятие языковой способности (ability); дескриптивное описание неодинаковых способностей. Так, некоторые говорящие не в состоянии усвоить правильной интонации для шутки (пример Д. Хаймса);

г) выделение компонентов речевого события. Каждый из компонентов – своего рода знак правила и структурной связи и его изменение влечет за собой переструктурирование всего речевого события. Знание об этом – часть коммуникативной компетенции речевого коллектива;

д) функциональная обусловленность компонентов речевого события: функция требует определенной взаимосвязи между выбором темы, кода и формы сообщения.

Перспективой дальнейших исследований представляется анализ категорий этнографии речи в этнопрагматическом и кросс-прагматическом ракурсах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа / Наталья Кимовна Кравченко // Научно-практическое пособие. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 251 с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
3. Хаймс Д. Этнография речи / Делл Хаймс // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1975. – Вып. 7. – С. 42–96.
4. Blommaert J. On scope and depth in linguistic ethnography / J. Blommaert // Journal of Sociolinguistics. – 2007. – V. 11. – № 5. – P. 682–688.
5. Chilton P. Analysing Political Discourse: Theory and Practice / P. Chilton. – London & New York : Routledge, 2004. – 226 p.
6. Duranti A. Ethnography of speaking: toward a linguistics of the praxis / Allesandro Duranti // In Frederick J. Newmeyer (eds) // Language: The Socio-Cultural Context. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – P. 210–228.
7. Fairclough N. Textual analysis for social research / N. Fairclough. – New York : Routledge, 2003. – 270 p.
8. Hammersley M. Reflections on linguistic ethnography / M. Hammersley // Journal of Sociolinguistics. – 2007. – V.11. – № 5. – P. 689–695.
9. Hymes D. Anthropological linguistics: a retrospective / Dell. Hymes // Anthropological Linguistics. – 1993. – V. 35. – P. 9–14.
10. Schegloff E.A. Discourse, Pragmatics, Conversation, Analysis / Emanuel A. Schegloff // Discourse Studies. – 1999. – V.1 – № 4. – P. 405–435.
11. Tusting K. & Maybin J. Linguistic ethnography and interdisciplinarity: Opening the discussion / K. Tusting & J. Maybin // Journal of Sociolinguistics. – 2007. – V. 11. – № 5. – P. 575–583.
12. Van Dijk T. A. Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach / T. A. Van Dijk. – Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2008. – 282 p.
13. Wodak R. The discourse-historical approach / R.Wodak // ed. by Ruth Wodak and Michael Meyer. – London, GBR : Sage Publications Incorporated, 2001. – 200 p.

Дата надходження до редакції 04.05.2017

УДК 81'139+81-117/119+81'33

ББК 81

КОРПУСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ: СТАНОВЛЕННЯ, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

КРИВЕНКО Г.Л.

Київський національний лінгвістичний університет

Історія контактів між корпусною лінгвістикою та аналізом дискурсу налічує вже понад два десятиліття. Попри те що їхні зв'язки ніколи не були гомогенними через суттєві відмінності в низці вихідних положень, через постійне урізноманітнення теоретичних узагальнень і методичного інструментарію в кожній з названих галузей, а також через глибинні парадигмальні зсуви в мовознавстві загалом, прибічники зближення цих дисциплін відзначають досягнення синергії у корпусних дослідженнях дискурсу. Авторка статті аналізує минуле й сьогодення корпусних досліджень дискурсу, обґрунтовує доцільність подальшої теоретичної та методологічної інтеграції корпусної лінгвістики й дискурсознавства на шляху до створення нових можливостей для трансдисциплінарних досліджень у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, дискурс-аналіз, дискурсознавство, лінгвометодологія, трансдисциплінарні дослідження.

Relations between corpus linguistics and discourse analysis have been evolving for over two decades. Although they have never been cloudless due to some initial fundamental differences as well as an ever-diversifying theoretical and methodological landscape within each of the fields and some tectonic paradigmatic shifts in linguistics at large, their proponents claim that these areas of research have achieved a point of synergy. The author of this article examines the past and the present state of the art and argues that the further theoretical and methodological integration of corpus linguistics and discourse studies opens up new possibilities for transdisciplinary research in contemporary linguistics.

Key words: corpus linguistics, discourse analysis, discourse studies, linguistic methodology, transdisciplinary research.

Поліпарадигмальний статус мовознавства [8, с. 228], дослідницький холізм, плюралізм і релятивізм [9, с. 24–25], властиві лінгвістичним студіям у просторі функціонального підходу до мови – у широкому його розумінні [44, с. 7], сприяли фундаментальному переосмисленню сучасного стану та перспектив розвитку науки про мову. Одним з виявів реінтерпретації сучасної лінгвістичної епістемі в епоху “пост-”, за спостереженнями О.П. Воробйової [5, с. 42–44], є “формування наскрізного феноменологічного та / або методологічного ракурсу”, що уможливорює сполучення комплементарних гіпотез і методик, запозичених з однієї чи різних наукових парадигм, “як основи для розбудови якісно нового порядку з наявного розмаїття”. Одним із таких наскрізних методологічних ракурсів мовознавства у XXI столітті має всі шанси стати корпусний підхід до досліджень дискурсу.

Актуалізації корпусних досліджень дискурсу на сучасному етапі розвитку мовознавства передували принаймні дві очевидні тенденції. З одного боку, звернення (повернення на новому щаблі розбудови науки про мову) до квантитативного аналізу мовних даних (і ширше, даних, що становлять так звані цифрові гуманітарні науки [62]) є виразним трендом у закордонних лінгвістичних дослідженнях останніх років, що охопив різноманітні мовознавчі напрями й не обмежується окремими теоретичними платформами (напр., див. роботи [25; 30; 35]). Безперечно, формуванню цього тренду сприяє бурхливий розвиток інформаційних технологій, які вможливили наявність та відносну доступність програмного забезпечення для потреб корпусної лінгвістики. З іншого боку, у XX столітті відбуваються антропологізація науки

загалом та лінгвістичний поворот у гуманітарних студіях, який, зокрема, виразно виявився в роботах Л. Вітгенштейна, К. Леві-Строса, Ж. Лакана, М. Фуко, Ж. Дерріди, Е. Гофмана, К.О. Апеля, Ю. Габермаса. На передній план виходять різноманітні проблеми комунікації, а саме питання про роль природної мови в соціальній взаємодії, зв'язок між лінгвокомунікативними і соціальними практиками тощо.

Метою цієї статті є критичний огляд становлення корпусного підходу до дискурсу, стану корпусних досліджень дискурсу в сучасному мовознавстві та перспектив формування й розвитку корпусної дискурсології як трансдисциплінарної сфери досліджень для галузей лінгвістики, що опікуються проблемами мови й суспільства. **Актуальність** обраної проблематики зумовлена тим, що останнім часом застосування методів корпусної лінгвістики для аналізу дискурсу стрімко поширюється в зарубіжному мовознавстві (див. огляд у [18, с. 6–12]), проте й досі не отримало належної уваги з боку українських учених. Отже, запропонована стаття має на меті хоч би частково заповнити цю прогалину у вітчизняній лінгвістиці. Передбачено вирішення таких завдань: 1) виявити ключові напрями досліджень дискурсу з опорою на інструментарій корпусної лінгвістики на тлі реінтерпретації сучасної мовознавчої епістеми; 2) проаналізувати сучасні публікації закордонних і вітчизняних науковців у межах окресленої проблематики; 3) розкрити причини труднощів, які виникають у зв'язку з проведенням корпусних досліджень дискурсу; 4) запропонувати кроки для подальшої інтеграції галузей корпусної лінгвістики і дискурсології.

Об'єктом нашої розвідки є досвід системного поєднання корпусного аналізу та аналізу дискурсу в лінгвістичних студіях, а **предметом** – теоретико-методологічні засади такого поєднання. Зазначимо, що методологію, слідом за М.Г. Ярошевським [12, с. 329], ми розуміємо як “систему загальних принципів (способів) організації й трактування знання, а не тільки теоретичні постулати, на яких воно базується”, а метод і методику визначаємо за І.В. Арнольд [1, с. 8–9] відповідно як підхід до систематизації матеріалу і сукупність прийомів спостереження, експерименту та опису. У зв'язку з цим прикметник *методологічний* в статті вживаємо щодо методології, а *методичний* – стосовно методики або методу. Дослідження проведено **на матеріалі** спеціалізованих монографій і наукових статей, що вийшли друком у провідних видавництвах Європи та США в останні роки, а також відповідних наукових статей у сучасній українській періодиці.

Практика використання методів і процедур корпусної лінгвістики для аналізу дискурсу, тобто контекстуалізованого зв'язного мовлення в широкому розумінні (проблемність визначення терміна *дискурс* як об'єкта дослідження та поняття контексту в заданому ракурсі залишається переважно поза увагою в цій статті), зародилася як відповідь на звинувачення дискурсологів у відкиданні набутків формальної лінгвістики, браку лінгвістичного підґрунтя для інтерпретації текстів та обмеженому обсязі аналізованого мовного матеріалу (див. докладніше у [59, с. 201–202]). Історія корпусних досліджень дискурсу налічує понад чверть століття. У цьому часовому проміжку виділяють декілька стадій становлення корпусних досліджень дискурсу. Проте розвиток цих досліджень аж ніяк не можна вважати лінійним і гомогенним, тому доцільніше говорити про декілька напрямів корпусних досліджень дискурсу, кожен з яких характеризує чітко формулювання проблеми, що великою мірою зумовлено: 1) моделлю дискурсу, покладеною в основу аналізу; 2) типом корпусу, за допомогою здійснюють аналіз; 3) ступенем залучення корпусних даних на різних етапах дослідження. Межі цієї статті не дозволяють детально зупинитися на історії становлення корпусних досліджень, тому лише схематично окреслимо чотири дослідницьких напрями, які вважаємо найбільш значущими в означеній сфері (пор. [18, с. 6–8; 32, с. 175–182; 55, с. 216–225]). Для потреб цієї розвідки умовно назвемо їх: традиційний, жанровий, критичний, еkleктичний.

Традиційний напрям. Характерно, що піонером корпусних досліджень дискурсу сучасні вчені [18, с. 6; 24, с. 1–6; 45, с. 9–12;] вважають Дж. Сінклера, який разом з колегами

з Бірмінгемського університету торував стежки на нивах дискурс-аналізу, розвиваючи положення соціально орієнтованої граматики М.А.К. Галлідея [36], та корпусної лінгвістики, поглиблюючи відомий постулат Дж. Фьорта [31, с. 11] про сполучуваність лексичних одиниць та акцентуючи увагу на корпусній лексикографії. У часи, коли аналіз дискурсу й корпусний аналіз сприймалися як такі, що мають мало спільного, Сінклер називав їх “стовпами-близнюками лінгвістичних досліджень” (twin pillars of language research) [56, с. 10]. Обстоюючи корпуснозумовлений (corpus-driven) підхід до лінгвістичних досліджень та потребу опори на великі за обсягом колекції текстів, доступні для комп’ютерної обробки, Дж. Сінклер передбачав, що масштаб закономірностей, які можна встановити за допомогою корпусного підходу до усного й писемного дискурсу, більший за той, що перебуває у звичному полі зору лінгвістів. Протиставляючи дослідження мови й дискурсу, він також закликав до розробки моделі дискурсу, “що є специфічною для дискурсу, а не базованою на висхідній проекції описових процедур (на відміну від низхідної проекції, спрямованої на опис мовної форми – Г.К.), незалежно від того, наскільки подібними видаються ці закономірності” [там само, с. 12]. Разом з тим, “бірмінгемці” виходили з формального розуміння дискурсу як утворення, структурно більшого за речення або за частину складного речення [58, с. 1; пор. 39], а вивчення дискурсу на практиці зводилося до аналізу структури тексту в термінах когерентності й когезії [56, с. 82–101; 61, с. 120]. Окрім того, підтверджуючи своє реноме “нео-Фьортіанців”, Дж. Сінклер, М. Стаббс, М. Култгард та їхні колеги спиралися на корпусні дані у розробці моделі розширеної лексичної одиниці (extended lexical unit) шляхом дослідження явищ колокації, тобто семантичної сполучуваності лексичних одиниць, колігації, тобто морфолого-синтаксичної зв’язності словосполучень, а також на явищах семантичної преференції та дискурсивної просодії. Під семантичною преференцією мається на увазі сполучуваність лексичної одиниці з одиницями певного лексико-семантичного поля (напр., див. [56, с. 141–142, 144; 61, с. 65, 88]), а під дискурсивною (семантичною) просодією розуміють сполучуваність лексичної одиниці з одиницями, які мають певну конотацію (напр., див. [56, с. 141, 144–145; 61, с. 65–66, 88]).

Варто зауважити, що хоч загальний за типом корпус Cobuild, створений представниками Бірмінгемської школи у 1980-х, ознаменував нову еру у розвитку корпусної лінгвістики, зокрема її лексикографічного крила, вони не були першовідкривачами у сфері побудови та аналізу електронних корпусів, які фіксували усне й писемне мовлення. До того часу вже існували такі класичні корпуси, як Браунівський, Ланкастерсько-Осло-Бергенський та Лондонсько-Лунський, які склалися зі зразків використання мови “в природних умовах”. Прикметно, що їхні укладачі ставили за мету не дослідження дискурсу, а виявлення й опис лексико-граматичних закономірностей мови на досить багатому матеріалі, вибраному з текстового корпусу.

Жанровий напрям. Висхідний лексико-граматичний підхід до аналізу дискурсу, формально прирівнюваного до тексту [66, с. 270], характеризує й ранні корпусні розвідки, домінуючими для яких є проблеми жанру, регістру та стилю (див. огляд у [32, с. 176–178; 37, с. 255–258]). Першість в аналізі жанрової варіативності дискурсу в корпусному вимірі закріплена за американським лінгвістом Д. Байбером, професором Університету Північної Арізони, та британським лінгвістом Дж. Свейлзом, який вже багато років працює в Мічиганському університеті. Зародженню цього напрямку досліджень сприяли принаймні два чинники: усвідомлення лінгвістами того факту, що ті самі мовні феномени можуть по-різному функціонувати у текстах різних типів, та переоцінка цінності малих спеціалізованих корпусів у корпусній лінгвістиці. По-перше, переглянувши попередні визначення жанру як класу цілеспрямованих комунікативних подій [63, с. 58], жанру як риторичної та соціальної дії [20], чи то жанру як стадіального цілеспрямованого соціального процесу, що реалізується через регістр [48, с. 505], дискурсологи дійшли розуміння жанру як явища, що належить до “вживання мови в конвенціалізованому комунікативному оточенні задля вираження певного набору комунікативних

цілей дисциплінарного або соціального інституту, що приводить до утворення стабільних структурних форм шляхом накладання обмежень на використання лексико-граматичних та дискурсивних ресурсів” [21, с. 23]. Таке визначення видається цілком прийнятним для потреб корпусних досліджень, зважаючи на те, що інструментарій корпусного аналізу почали застосовувати для з’ясування властивостей різних типів тексту на мікрорівні та екстраполяції цих властивостей на текстовий маркорівень. Так, предметом дослідження виступили дистрибуція та текстові функції дієслівних форм, що виражали категорії часу, виду, модальності тощо в наукових статтях [63], спортивних коментарях [34] або текстах економічного спрямування [23] (див. детальніший огляд у [66, с. 272]). Ретельний комп’ютерний аналіз різножанрових текстів на предмет виявлення лексичних повторень уможливив виокремлення дискурсивних одиниць на основі лексику (у термінах Байбера [22, с. 17]) та встановлення їхніх системних закономірностей та дискурсивних функцій на наступних етапах дослідження. Окрім цього, було запропоновано методики не тільки для висхідних жанрових досліджень дискурсу, а й для низхідних. Наприклад, дотримуючись основ жанрового аналізу риторичних ходів, представленого Дж. Свейлзом [63, с. 140], та багатовимірного підходу до аналізу організації дискурсу, розробленого Д. Байбером та його колегами [22], Б. Каноксілапатам [там само, с. 73–119] пропонує низхідну модель аналізу дискурсивних ходів, а М. Антоні та К. Гладков [там само, с. 121–151] ілюструють низхідну модель аналізу риторичних апелятивів, рухаючись від питань про комунікативні функції текстів певного жанру, зібраних в усьому корпусі, до питань про послідовності типів досліджуваних одиниць у конкретних текстах.

По-друге, на противагу гонитві за надвеликими репрезентативними електронними мовними корпусами, проголошеній зокрема “бірмінгемцями” – згадаймо хоча б вислів Сінклера “маленький не означає прекрасний” [56, с. 189], що було цілком виправданим для цілей лексико-граматичного опису мови та розвитку лексикографії, – виявилось, що здебільшого істотно менші за обсягом спеціалізовані корпуси можуть бути більш придатними для аналізу певного жанру, певної комунікативної ситуації або структури певного різновиду дискурсу [22, с. 18; 26, с. 2]. Треба визнати, що базова стилістична та жанрова категоризація була введена й до таких великих репрезентативних корпусів, як Браунівський, Ланкастерсько-Осло-Бергенський та Лондонсько-Лунський. Проте ціле покоління спеціалізованих корпусів, як-от Мічиганський корпус академічного усного мовлення (MICASE) або корпус розмовної англійської (CANCODE), яке з’явилося за останні понад двадцять років для представлення конкретних фрагментів мовленнєвої діяльності, вирізняється більш деталізованою жанровою диференціацією текстів (див. докладніше у [50]) та складнішими автоматизованими алгоритмами пошуку даних.

Критичний напрям. Як альтернативу двом попереднім дослідницьким напрямам, у Ланкастерському університеті розвинули ідею залучати корпусні методи до критичного дискурс-аналізу (КДА). Зокрема, було запропоновано використовувати потенціал комп’ютерів для пояснення того, “як певні дискурси, вкорінені в певні соціокультурні контексти, конструюють реальність, соціальну ідентичність і соціальні відносини” [38, с. 1]. Місце зародження критичного напрямку корпусних досліджень дискурсу не випадкове, адже саме в Ланкастерському університеті працював один із засновників КДА Н. Ферклаф, ідеї якого вплинули на ланкастерських корпусних лінгвістів [18, с. 7], а пізніше з цим університетом була пов’язана ще одна провідна постать для КДА – Р. Водак. Показово, що з самого початку Г. (Гардт-)Маутнер [38, с. 1–3] визнала, що йдеться передусім про розширення методики КДА, а не методики корпусної лінгвістики, і що корпусні процедури сприймаються як додаткові до методів КДА, а не як їхні замітники, оскільки цілісний підхід до тексту та зосередженість на інтерфейсі дискурсу й суспільства, характерні для КДА, важко поєднати з корпуснодопоміжним аналізом. Зрештою методологічний дисбаланс між корпусною лінгвістикою та КДА залишається актуальною проблемою й до сьогодні, адже в розвідках, виконаних у межах цього напрямку,

здебільшого помітно переважає або корпусний підхід, або критичний [51, с. 17]. Складнощі теоретико-методологічного характеру викликає традиційне для КДА екстралінгвістичне розуміння дискурсу як соціальної практики або радше різноманітних соціальних практик, пов'язаних з певними ідеологічними поглядами на суспільні відносини, а отже об'єктом дослідження виступають різноманітні соціально значущі дискурси, як-от дискурс влади, дискурс "нового лейборизму", дискурс расизму тощо. (Принагідно зауважимо, що саме для цього напряму характерне використання терміна *дискурс* у множині на відміну від структурно та функціонально орієнтованих розумінь дискурсу, наведених вище, у межах яких термін *дискурс* вживають переважно в однині. Така тенденція помітна і в англійських, і в українськомовних наукових текстах.) Оскільки безпосереднє вивчення соціальних практик за допомогою методів корпусної лінгвістики є, очевидно, проблематичним, задля уможливлення корпусного підходу до КДА Г. Маутнер пропонує звести визначення дискурсу до певної множини "автентичних текстів, використаних у багаторівневих середовищах з метою виконання соціальних функцій" [49, с. 123–124]. Отже, корпусний аналіз дискурсу в межах КДА спрямований на виявлення закономірностей використання мови в тексті на тлі соціального контексту, а критичний характер аналізу зумовлює розкриття і піддавання сумніву усталених припущень про мову і соціальні феномени, а також визнання дискурсу як потенційно потужного чинника соціальних змін. КДА можна проводити на матеріалі як малих спеціалізованих корпусів, індивідуально створених ученими за допомогою доступного програмного забезпечення, так і готових великих корпусів. У разі комбінування малих і великих корпусів для цілей КДА останні здебільшого виконують роль референтних або допомагають дійти певних узагальнень. Водночас ступінь залучення корпусних даних до КДА варіюється залежно від того, наскільки (системно) вираженим на лексичному рівні є кожне досліджуване явище чи процес, адже основними пошуковими одиницями в електронному корпусі є конкретні словоформи, морфи або словосполучення. Якщо дослідження в рамках КДА обмежується аналізом на макрорівні, то формулювання гіпотези та інтерпретація дослідницького матеріалу відбуваються за канонами КДА, а роль електронного корпусу може звестися до ілюстративної.

На окрему увагу заслуговує типовий для КДА компонент ідеології у зв'язку з використанням методів корпусної лінгвістики для аналізу дискурсу. У рамках КДА очікується, що дослідник не нейтральний у ставленні до дійсності, а позиціонує себе як (певною мірою) упереджений коментатор з вираженими поглядами лівого спрямування, котрий виходить з припущення про репродукування і легітимацію соціальної нерівності та несправедливості мовними засобами [67, с. 158; 51, с. 133]. Така епістемологічна установка науковця обмежує інтеграцію корпусних методів до аналізу дискурсу. З іншого боку, на думку М. Стаббса [59, с. 203], корпусні лінгвісти можуть вивчати питання відношення дискурсу до влади, звертаючись не суто до положень і традиційних методів КДА в термінах Н.Ферклафа, Т. ван Дейка чи Р.Водак, а до цілком загального припущення Галлідея про те, що будь-яке використання мови "закодовує" в собі зображення світу.

Еклектичний напрям. Різноманітні соціополітичні проблеми дискурсу перебувають у фокусі ще одного новітнього напряму корпусних досліджень, а саме *корпуснодопоміжного дискурсознавства* (corpus-assisted discourse studies), провідником якого виступає А. Партінгтон з Болонського університету. Проте на відміну від корпусних досліджень у межах КДА з акцентом останнього на критичному аналізі у сфері соціальних наук корпуснодопоміжне дискурсознавство позиціонується як еклектична підгалузь корпусної лінгвістики [54, с. 328], яка вивчає "форму і / або функцію мови як *комунікативного дискурсу*" (курсив оригінальний), інкорпорує до аналізу використання комп'ютеризованих корпусів [там само, с. 10]. Згідно з твердженням авторів, корпуснодопоміжним цей напрям називають тому, що процедури корпусного аналізу інтерпретовано лише як один з інструментів у поєднанні з необмеженою кількістю та широким

спектром інших для досягнення “найбільш задовільних та остаточних результатів” [там само]. Не прив’язаний цей напрям і до якоїсь певної школи дискурс-аналізу, зокрема й до КДА. Більш того, на відміну від корпусних досліджень у дусі КДА корпуснодопоміжне дискурсознавство не сповідує жодної генеральної політичної програми та має суттєві відмінності у підходах до обробки та аналізу мовних даних.

Теоретичним підґрунтям корпуснодопоміжного дискурсознавства слугують пізні роботи М.Стаббса [59; 60; 61], нео-Фьортіанця та представника Бірмінгемської школи корпусної лінгвістики, який розширив спектр своїх досліджень, звернувшись до припущення Е. Геллнера (див. [60, с. 92]) про неможливість зрозуміти світ лише дивлячись на нього. У зв’язку з цим окреслюється загальна мета корпуснодопоміжного дискурсознавства – розкривати неочевидні значення в досліджуваних типах дискурсу [54, с. 11].

На відміну від інших згаданих напрямів корпуснодопоміжне дискурсознавство більшою мірою враховує ментальні процеси, які беруть участь в організації дискурсу. Розвиваючи ідею про діалектику ідіоматичності (сполучуваності) та відкритого вибору в процесі організації дискурсу, запропоновану Дж. Сінклером [56, с. 29–30] у межах корпусних студій лексичної граматики, А. Партінгтон [54, с. 26–41] вказує на напівавтоматичний характер використання мови, що забезпечується напівсвідомим вибором учасниками комунікації певних мовних засобів серед розмаїття складних підсистем мови, які частково накладаються одна на одну, а також простежує зв’язок між принципами ідіоматичності й відкритого вибору та поняттями скрипту й міркування на основі правил (rule-driven reasoning). Крім того, до теоретичного підґрунтя корпуснодопоміжного дискурсознавства належать нав’язні психологією поняття лексичного праймінгу в термінах М. Гоуї [40], тобто самовідтворюваного ментального явища, завдяки якому спроможність використання лексичної одиниці у спілкуванні зумовлюється попереднім досвідом її прочитання / прослуховування, а також проведенням аналогії з іншими подібними лексичними одиницями, та поняття оцінювання в термінах Дж. Томпсона і С. Ганстон [41, с. 13; 65, с. 1–27], обмеженого в цитованих роботах вказівкою на гарну або погану якість об’єкта оцінювання в процесі комунікації. Матеріалом дослідження в межах еkleктичного напрямку слугують переважно спеціалізовані корпуси, що ілюструють різноманітні типи дискурсу.

Спектр сучасних корпусних досліджень, у яких фігурує дискурс, не обмежується згаданими чотирма напрямками. Останнім часом, наприклад, помітне формування таких відгалужень, як корпусна прагматика, об’єктом вивчення якої є передусім дискурсні маркери в електронних мовних корпусах [29], корпусна стилістика [47] та корпусна соціолінгвістика [17; 33], які досліджують відповідно різні аспекти художнього дискурсу та проблеми соціальної варіативності мовлення за допомогою процедур корпусного аналізу. Проте ці відгалуження ґрунтуються в першу чергу на відповідному доробку прагматики та стилістики чи інших галузей, а процедури корпусного аналізу використовуються як допоміжні, що включаються до методики дослідження. Разом з тим, розвідки окремих вчених нерідко поєднують в собі компоненти різних напрямів корпусних студій дискурсу відповідно до заявленої мети та завдань дослідження. Наприклад, цікавою є нова сфера мультимодальних корпусних студій, що охоплюють як вербальний, так і невербальний дискурс, аналізуючи, зокрема, жести в процесі комунікації [57].

Для виявлення тенденцій у висвітленні проблем корпусного вивчення дискурсу на сучасному етапі становлення цієї царини ми проаналізували наукові публікації, які вийшли друком у впливових закордонних наукових видавництвах упродовж останніх років. Виявилось, що проблемам корпусної лінгвістики присвячено щонайменше чотири міжнародних наукових журнали: “International Journal of Corpus Linguistics” (John Benjamins), “Corpora” (Edinburgh University Press) та “Corpus Linguistics and Linguistic Theory” і “ICAME Journal” (обидва видаються De Gruyter). Проте, наскільки відомо авторці цих рядків, наукового журналу, присвяченого суто проблемам корпусних досліджень дискурсу, досі немає.

Огляд статей, опублікованих у згаданих журналах за 2013 – 2017 роки, показав, що найширше дискурс як об'єкт корпусних досліджень висвітлено у періодичних виданнях “Corpora” та “International Journal of Corpus Linguistics”. Зокрема, редакція наукового журналу “Corpora” відзначає, що порівняно з першими номерами журналу в 2006 році останнім часом помітно збільшилася кількість авторів, які використовують електронні корпуси для дослідження дискурсу як у межах лінгвістики, так і в царині суспільних наук [52, с. 1]. Так, перший випуск за 2013 рік містить наукові статті за напрямками корпуснодопоміжного дискурсознавства та корпусного КДА, а другий випуск того самого року цілком присвячено корпусним дослідженням жанрової варіативності дискурсу в ключі методики багатовимірної аналізу Д. Байбера. Правовий дискурс і взаємодія між корпусною лінгвістикою та юрислінгвістикою стали лейтмотивом другого випуску за 2015 рік, а в усіх трьох випусках за 2016 рік під кутом зору корпусного аналізу порушено найрізноманітніші проблеми, як-то: поняття європейськості у пісенних текстах конкурсу “Євробачення”, вживання носіями мови й іноземцями пасивних дієслівних форм в академічній англійській, відхилення від норм правопису в міжкультурному електронному спілкуванні, актуалізація гендерних стереотипів у туристичному дискурсі, оцінювання і позиціонування суб'єкта в різних сферах комунікації, а також особливості оповіді у художньому дискурсі з позицій корпусної стилістики та когнітивної поетики.

Періодичне видання “International Journal of Corpus Linguistics” також зосереджує увагу на емпіричних дослідженнях мови та публікує праці, що охоплюють методологічні, прикладні й теоретичні аспекти всіх галузей теоретичної лінгвістики, зокрема лексикологію, граматику, стилістику, соціолінгвістику, дискурсологію, порівняльне мовознавство, та прикладної лінгвістики, а саме: викладання мови, перекладознавство, юрислінгвістика тощо. Попри такий широкий спектр проблематики журналу його спрямованість на аналіз природної мови в умовах реального спілкування дає підстави кваліфікувати наведені дослідження принаймні як потенційно зорієнтовані на вивчення дискурсу. Підтверджує це припущення й кількісний параметр: термін *дискурс* трапляється в середньому в 90% публікацій за 2013 – 2016 роки. Характерно, що статті, безпосередньо присвячені питанням структури дискурсу, способів його організації, встановлення ознак його різновидів тощо, становлять у середньому одну п'яту публікацій. Наприклад, у випусках журналу за останній рік порушено проблеми сегментації дискурсу за допомогою програмного забезпечення, розкриття особливостей електронної комунікації в корпусах, що представляють розмовне мовлення, виявлення концептуальних метафор у дискурсі, обмеженому звуженою тематикою або ситуацією спілкування, залежності лексичної варіативності від дискурсивних функцій у так званій родині Браунівських корпусів (the Brown family) тощо.

Натомість журнал “Corpus Linguistics and Linguistic Theory” переважно акцентує увагу на вивченні – за допомогою корпусних методів – традиційних проблем фонології, морфології, синтаксису та прагматики, що відображено й у назві видання. Питання аналізу дискурсу перебувають на маргінесі та згадуються переважно в контексті лексико-граматичних і прагматичних досліджень. Періодичне видання “ICAME Journal” від часу свого заснування зосереджене суто на англійських корпусах та охоплює проблеми не тільки їх вивчення, але й укладання та обробки засобами програмного забезпечення, а також розкриває інші питання технічного характеру. Ще однією визначальною рисою цього журналу є переважання кількості рецензій на монографії над кількістю дослідницьких статей. Згадки про корпусний аналіз дискурсу є у двох п'ятих публікацій за 2014 – 2017 роки, проте більш ґрунтовно питання організації дискурсу або специфіки певних різновидів дискурсу висвітлено в одиничних дослідницьких статтях за вказаний період.

З іншого боку, помітне зацікавлення дискурсологів інструментарієм досліджень, що його пропонує корпусна лінгвістика. За останні декілька років дані різноманітних електронних корпусів використано у низці публікацій у спеціалізованих наукових журналах, присвячених

проблемам вивчення дискурсу, як-от: “Discourse Studies”, “Discourse & Society” або “Discourse & Communication”, проте ступінь залучення процедур корпусного аналізу в різних публікаціях не однаковий і залежить як від епістемологічної позиції дослідників, так і їхньої технічної вправності.

Значне поживлення інтересу науковців до корпусних досліджень дискурсу у XXI столітті спричинило появу низки вузькопрофільних монографій. Інноваційні роботи А. Партінгтона та його колег [53] і П. Бейкера [16] зробили вагомий внесок у побудову містка між двома галузями, заклики до чого неодноразово лунали раніше. Зокрема, у першій зі згаданих праць введено саме поняття корпуснодопоміжного дискурсознавства як різновиду корпусної лінгвістики, у межах якого здійснено аналіз форм і функцій дискурсу за допомогою кількісних і якісних методів. Друга стала практичним порадиником у створенні й аналізі електронних текстових корпусів для виявлення закономірностей у мовленнєвій діяльності учасників різноманітних комунікативних ситуацій. Кілька знакових колективних монографій, що вийшли слідом, мали на меті дослідити засобами корпусної лінгвістики структуру та організацію дискурсу в окремих сферах комунікації (напр., [22]), ввібрати доробок авторів, що мають різноманітні погляди на феномен дискурсу, та охопити максимально різні типи текстів і мовленнєвих реєстрів (напр., [18; 27]), а також продовжити розробку теоретико-методичної бази корпуснодопоміжного дискурсознавства (напр., [54]).

Вже понад десять років корпусна лінгвістика як галузь прикладного мовознавства регулярно привертає увагу українських мовознавців (див. огляд у Плахотнікової [10]). Однак до досліджень різних аспектів дискурсу процедури корпусного аналізу залучають хіба що поодинокі вітчизняні науковці. Так, Т.В. Угрин установлює зовнішні топоси у французькому газетному дискурсі 2004 – 2009 років стосовно українських політичних лідерів на матеріалі електронного корпусу з п’яти періодичних видань, послуговуючись програмним забезпеченням *Lexico3*, розробленим науковцями Університету Сорбон Нувель Париж для потреб лексикометричного аналізу [11]. Т.В. Бобкова опрацьовує підкорпус текстів законодавчих документів, інтегрований до Корпусу текстів української мови на базі КНУ ім. Т. Шевченка, з метою “укладення Словника колокацій українського юридичного дискурсу” [3, с. 94]). Соціолінгвістичні, жанрові та дискурсивні особливості ірландського варіанту англійської мови, представлені в корпусі ICE-Ireland, привертають увагу А.Д. Белової [2], а соціолінгвістичне та жанрово-стилістичне варіювання лексико-граматичних засобів на матеріалі Британського національного корпусу розглядає О.І. Ванівська [4]. В.В. Жуковська і В.В. Шилок [7] досліджують особливості соціолінгвістичної ідентифікації мовців за допомогою маркерів позиції суб’єкта в усному американському академічному дискурсі на матеріалі Мічиганського корпусу академічного мовлення (MICASE).

Водночас деякі українські дослідники (напр., [6, с. 88]) помилково ототожнюють звичайний пошук певних мовних одиниць у сервісі “Google” з корпусним аналізом так званого “інтернет-дискурсу”, що не відповідає базовим положенням та методичним канонам корпусної лінгвістики. Насправді ресурси Інтернету можна використовувати для різноманітних потреб корпусної лінгвістики, коли йдеться про створення електронного текстового корпусу на основі, наприклад, веб-сторінок, автоматично вибраних за певними заданими параметрами, як-от наявність у текстах веб-сторінок пошукових слів або належність веб-сторінок до певних доменів – залежно від мети дослідження. Інструментом для швидкої побудови корпусу на матеріалі інтернет-ресурсів може бути, наприклад, програмне забезпечення *BootCaT* [19], наявне у вільному доступі. Корпус, створений за його допомогою, придатний для подальшої обробки типовими корпусними програмами на кшталт *Sketch Engine*. Більше того, сформувалася окрема ділянка корпусної лінгвістики, що зосереджена на дослідженнях “всесвітньої павутини” як корпусу за відповідними методиками аналізу. Переваги та недоліки такого підходу не раз слугували предметом дискусій у галузях корпусної та комп’ютерної лінгвістики [28; 43; 46]. З іншого боку, треба усвідомлювати,

що навіть сам факт застосування електронного корпусу в процесі проведення певного лінгвістичного дослідження не перетворює його на дослідження з корпусної лінгвістики [53, с. 12], якщо не використано процедури корпусного аналізу для відмежування окремих випадків використання мови від системи, винятків від типових ознак, “шуму” від сигналів.

Незважаючи на вищеописану історію тривалих контактів корпусної лінгвістики та дискурсології, для подальшої ефективної інтеграції цих галузей потрібно знайти шляхи розв’язання низки проблем теоретико-методологічного, методичного та технічного характеру, що має стати предметом окремої наукової дискусії. У цій статті лише побіжно розглянемо “зони турбулентності”, які було виявлено в процесі зближення корпусного і дискурсологічного підходів. Зокрема, потребують перегляду такі фундаментальні, але неоднозначні поняття, як *дискурс*, *контекст*, *текст* [54, с. 2–5; 68; 69; 70; 71]. Серйозний виклик становить необхідність гармонізації методики дослідження, адже йдеться про співвідношення кількісних і якісних методів аналізу, вибір висхідного або низхідного вектору аналізу, встановлення балансу між описом та інтерпретацією мовного матеріалу, ступінь залучення позакорпусних даних, якщо таке станеться. Особливі вимоги висувають до структури корпусу та його розмітки, адже відомо, що деякі корпуси краще відповідають потребам досліджень дискурсу, ніж інші [64; с. 150–151; 69, с. 50]. Гостро стоїть питання про узгодження одиниць дослідження дискурсу та пошукових одиниць у корпусі, особливо в тих випадках, коли аналізовані явища не (регулярно) актуалізуються на лексичному рівні. Безперечно, це не повний перелік проблем.

Водночас, спираючись на доробок вчених у царині корпусних студій дискурсу та виходячи з переконання в тому, що орієнтація на трансдисциплінарність сучасних лінгвістичних студій, якою передбачено концептуальний та функціональний синтез методологій (а не тільки окремих аналітичних процедур) є запорукою сталого розвитку лінгвістики, вважаємо перспективною подальшу інтеграцію корпусної лінгвістики та дискурсології з метою розбудови нової галузі мовознавчих пошуків – *корпусної дискурсології*, яка охоплюватиме онтологічний (переосмислення природи дискурсу та суміжних понять у координатах свободи вибору і детермінізму, пошуку істини та прагнення до консенсусу тощо) й епістемологічний (способи пізнання різних типів дискурсу, “схоплених” електронними текстовими корпусами) виміри. Принагідно зазначимо, що в дусі Американської академії мистецтв і наук [15, с. 14, 18], ми дотримуємося розмежування мультидисциплінарних, міждисциплінарних та трансдисциплінарних досліджень залежно від рівня інтеграції різних галузей: від співпраці та пошуку точок дотику до синтезу методологій. Отже, корпусна дискурсологія постає як нова методологічна платформа для дослідників дискурсу, яка передбачає орієнтацію на доказовість (аргументованість) основних положень дослідження завдяки посиленій увазі до уніфікації критеріїв і процедур відбору мовного матеріалу у надвеликих обсягах та можливості верифікувати результати аналізу з використанням ІТ технологій, а також націленість на розв’язання практичних завдань у різноманітних сферах мовленнєвого спілкування на тлі соціальної і психологічної контекстуалізації дискурсу.

Установлення категорійно-поняттєвого апарату, предмета й об’єкта, завдань, проблем і принципів корпусної дискурсології дозволить розширити горизонти двох уже наявних галузей мовознавства – корпусної лінгвістики та дискурсології – а також створить умови для актуалізації в новій трансдисциплінарній дослідницькій сфері здобутків лінгвістики тексту, інтерпретації тексту, лінгвопрагматики, комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике : учебное пособие / И.В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
2. Белова А.Д. Английский язык в Ирландии по данным корпуса ICE-Ireland / А.Д. Белова // Лінгвістика ХХІ століття : нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2009. – С. 30–41.

3. Бобкова Т.В. Етапи розробки лексикографічного корпусу українських законодавчих документів / Т.В. Бобкова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 48. – С. 89–104.
4. Ванівська О.І. Залучення даних соціолінгвістики та жанрології до системної і корпусної лінгвістики / О.І. Ванівська // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 37. – С. 63–65.
5. Воробьєва О.П. Лінгвістика сьогодні : реінтерпретація епистеми / О.П. Воробьєва // Вісник КНЛУ. Сер. : Філологія. – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 41–47.
6. Гордій О. Частотність вживання фразеологічних експресивів і комунікативів німецької мови в інтернет-дискурсі / О. Гордій // *Studia Methodologica*. – 2014. – Вип. 36. – С. 86–93.
7. Жуковська В.В. Статистична верифікація соціолінгвістичної ідентифікації мовця в усному американському академічному дискурсі / В.В. Жуковська, В.В. Шилюк // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія : Філологічна. – 2015. – Вип. 54. – С. 105–108.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // *Язык и наука конца 20 века : [сб. статей] / [под ред. акад. Ю.С. Степанова]*. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 144–238.
9. Лещак О.В. Очерки по функциональному прагматизму : методология – онтология – эпистемология / О.В. Лещак. – Тернополь ; Кельце : Підручники & посібники, 2002. – 255 с.
10. Плахотнікова О.Ю. Сучасний стан корпусних досліджень в Україні / О.Ю. Плахотнікова // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія : Філологічна. – 2015. – Вип. 56. – С. 242–244.
11. Угрин Т.В. Зовнішні топоси французького медійного дискурсу стосовно українських політиків (2004–2009 рр.) / Т.В. Угрин // *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. – 2010. – Вип. 18. – С. 440–450.
12. Ярошевский М.Г. Послесловие / М.Г. Ярошевский // *Выготский Л.С. Собрание сочинений : [в 6 т.] / [гл. ред. А.В. Запорожец]*. – М. : Педагогика, 1982–1984. – Т. 6 : Научное наследство. – 1984. – С. 329–347.
13. *Academic discourse* / [ed J. Flowerdew]. – [Originally published in 2002 by Pearson Education Limited]. – London ; New York : Routledge, 2013. – x, 341 p.
14. Anthony M. Rhetorical appeals in fundraising / M. Anthony, K. Gladkov et al. // *Discourse on the move: using corpus analysis to describe discourse structure* / D. Biber, U. Connor and Th. A. Upton. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007. – P. 121–151.
15. *ARISE II – Unleashing America's research & innovation enterprise [Report]*. – Cambridge, MA : American Academy of Arts and Sciences, 2013. – xiv, 52 p.
16. Baker P. *Using corpora in discourse analysis* / P. Baker. – London : Continuum, 2006. – 206 p.
17. Baker P. *Sociolinguistics and corpus linguistics* / P. Baker. – Edinburgh : Edinburgh University, 2010. – 200 p.
18. Baker P. Introduction / P. Baker, T. McEnery // *Corpora and discourse studies : integrating discourse and corpora* / [eds P. Baker, T. McEnery]. – Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2015. – P. 1–19.
19. Baroni M. BootCaT : Bootstrapping corpora and terms from the web / M. Baroni, S. Bernardini // *Proceedings of LREC 2004*. – Paris : European Language Resources Association (ELRA), 2004. – P. 1313–1316.
20. Bazerman Ch. Systems of genres and the enactment of social intentions / Ch. Bazerman // *Genre and the new rhetoric* / [eds A. Freedman, P. Medway]. – London : Taylor & Francis, 1994. – P. 79–101.
21. Bhatia V.K. *Worlds of written discourse : a genre-based view* / V.K. Bhatia. – London ; New York : Continuum, 2004. – 228 p.
22. Biber D. *Discourse on the move : using corpus analysis to describe discourse structure* / D. Biber, U. Connor and Th. A. Upton. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007. – xii, 290 p.

23. Bondi M. English across genres : language variation in the discourse of economics / M. Bondi. – Modena : Edizioni Il Fiorino, 1999. – 222 p.
24. Carter R. Introduction / R. Carter // Trust the text : language, corpus and discourse / J. Sinclair. – London ; New York : Routledge, 2004. – P. 1–6.
25. Cognitive linguistics : the quantitative turn : the essential reader / [ed L. A. Janda]. – Berlin : De Gruyter Mouton, 2013. – 289 p.
26. Connor U. Introduction / U. Connor, T.A. Upton // Discourse in the professions : perspectives from corpus linguistics / [ed U. Connor, T.A. Upton]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 1–8.
27. Corpora and discourse : the challenges of different settings / [eds A. Ddel, R. Reppen]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2008. – vi, 295 p.
28. Corpus linguistics and the Web / [eds M. Hundt, N. Nesselhauf, C. Biewer]. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2007. – vi, 305 p.
29. Corpus pragmatics : a handbook / [eds K. Aijmer, C. Rühlemann]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 480 p.
30. Exact methods in the study of language and text : : dedicated to Professor Gabriel Altmann on the occasion of his 75th birthday / [eds P. Grzybek, R. Köhler]. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007. – xxi, 767 p.
31. Firth J.R. Papers in Linguistics 1934–1951 / J.R. Firth. – London : Oxford University Press, 1957. – xii, 233 p.
32. Flowerdew L. Corpus-based discourse analysis / L. Flowerdew // The Routledge handbook of discourse analysis / [eds J.P. Gee, M. Handford]. – London ; New York : Routledge, 2012. – P. 174–187.
33. Friginal E. Corpus-based sociolinguistics : a guide for students / E. Friginal, J.A. Hardy. – London ; New York : Routledge, 2014. – xvi, 312 p.
34. Ghadessy M. The language of written sports commentary : soccer – a description / M. Ghadessy // Registers of written English : situational factors and linguistic features / [ed M. Ghadessy]. – London ; New York : Pinter, 1988. – P. 17–51.
35. Gries S.Th. Quantitative corpus linguistics with R : a practical introduction / S.Th. Gries. – New York ; London : Routledge, 2009. – xii, 248 p.
36. Halliday M.A.K. Introduction to Functional Grammar / M.A.K. Halliday. – [1st and 2nd editions]. – London : Edward Arnold, 1985; 1994. – xxxv, 387 p. ; xxxv, 434 p.
37. Handford M. What can a corpus tell us about specialist genres? / M. Handford // The Routledge handbook of corpus linguistics / [eds A. O’Keeffe, M. McCarthy]. – New York : Routledge, 2010. – P. 255–269.
38. Hardt-Mautner G. Only connect : critical discourse analysis and corpus linguistics [Electronic resource] / G. Hardt-Mautner // UCREL Technical Papers 6. – Lancaster : University of Lancaster, 1995. – Available at: http://www.comp.lancs.ac.uk/ucrel/tech_papers.html
39. Harris Z.S. Discourse analysis / Z.S. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28, No.1. – P. 1–30.
40. Hoey M. Lexical priming : a new theory of words and language / M. Hoey. – London : Routledge, 2005. – 220 p.
41. Hunston S. Corpus approaches to evaluation : phraseology and evaluative language / S. Hunston. – London : Routledge. 2010. – 212 p.
42. Kanoksilapatham B. Rhetorical moves in biochemistry research articles / B. Kanoksilapatham // Discourse on the move : using corpus analysis to describe discourse structure / D. Biber, U. Connor and Th. A. Upton. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007. – P. 73–119.
43. Kilgarriff A. Introduction to the special issue on the Web as Corpus / A. Kilgarriff, G. Grefenstette // Computational Linguistics. – 2003. – Vol. 29, No. 3. – P. 333–347.

44. Langacker R.W. Cognitive grammar : a basic introduction / Ronald W. Langacker. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – x, 562 p.
45. Lavid J. To the memory of John Sinclair, Professor of Modern English Language / J. Lavid // Estudios Ingleses de la Universidad Complutense. – 2007. – Vol. 15. – P. 9–12.
46. Lew R. The web as corpus versus traditional corpora / R. Lew // Contemporary corpus linguistics / [ed P. Baker]. – London : Continuum, 2009. – P. 289–300.
47. Mahlberg M. Corpus stylistics and Dickens's fiction / M. Mahlberg. – New York ; London : Routledge, 2013. – 240 p.
48. Martin J.R. English text : system and structure / J.R. Martin. – Philadelphia ; Amsterdam : John Benjamins, 1992. – xiv, 620 p.
49. Mautner G. Checks and balances : how corpus linguistics can contribute to CDA / G. Mautner // Methods of critical discourse analysis / [eds R. Wodak, M. Meyer]. – [2nd revised edition]. – London : Sage, 2009. – P. 122–143.
50. McCarthy M. Spoken language and applied linguistics / M. McCarthy. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 206 p.
51. McEnery T. Corpus linguistics : method, theory and practice / T. McEnery, A. Hardie. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 312 p.
52. McEnery T. Editorial / T. McEnery // Corpora. – 2015. – Vol, 10, No. 1. – P. 1–3.
53. Partington A. Corpora and discourse : a most congruous beast / A. Partington // Corpora and discourse / [eds A. Partington, J. Morley, L. Haarman]. – Bern ; New York : Peter Lang, 2004. – P. 11–20.
54. Partington A. Patterns and meanings in discourse : theory and practice in corpus-assisted discourse studies (CADS) / A. Partington, A. Duguid, Ch.Taylor. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2013. – 371 p.
55. Partington A. Using corpora in discourse analysis / A. Partington, A. Marchi // The Cambridge handbook of English corpus linguistics / [eds D. Biber, R. Reppen]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2015. – P. 216–234.
56. Sinclair J. Trust the text : language, corpus and discourse / J. Sinclair. – London ; New York : Routledge, 2004. – 212 p.
57. Spoken corpus linguistics : from monomodal to multimodal / [eds S. Adolphs, R. Carter]. – London ; New York: Routledge, 2013. – 206 p.
58. Stubbs M. Discourse analysis : the sociolinguistics of natural language / M. Stubbs. – Chicago : University of Chicago Press, 1983. – 272 p.
59. Stubbs M. Grammar, text, and ideology : computer-assisted methods in the linguistics of representation / M. Stubbs // Applied Linguistics. – 1994. – 15(2). – P. 201–223.
60. Stubbs M. Text and corpus analysis : computer-assisted studies of language and culture / M. Stubbs. – Oxford : Blackwell, 1996. – 288 p.
61. Stubbs M. Words and phrases : corpus studies of lexical. semantics / M. Stubbs. – Oxford, UK ; Malden, MA : Blackwell, 2001. – 267 p.
62. Svensson P. The landscape of digital humanities [Electronic resource] / P. Svensson // Digital Humanities Quarterly. – 2010. – Vol. 4, No. 1. – Available at: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/4/1/000080/000080.html>
63. Swales J. M. Genre analysis : English in academic and research settings / J. M. Swales. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 274 p.
64. Swales J. M. Integrated and fragmented worlds / J.M. Swales // Academic discourse / [ed J. Flowerdew]. – [Originally published in 2002 by Pearson Education Limited]. – London ; New York : Routledge, 2013. – P. 150–164.
65. Thompson G. Evaluation: an introduction / G. Thompson, S. Hunston // Evaluation in text / [eds S. Hunston, G. Thompson]. – Oxford : OUP, 2000. – P. 1–27.

66. Thornbury S. What can a corpus tell us about discourse? / S. Thornbury // The Routledge handbook of corpus linguistics / [eds A. O’Keeffe, M. McCarthy]. – New York : Routledge, 2010. – P. 270–287.
67. Titscher S. Methods of text and discourse analysis / S. Titscher, M. Meyer, R. Wodak, E. Vetter ; translated from German by Bryan Jenner. – London ; Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. – 278 p.
68. Tribble C. Corpora and corpus analysis : new windows on academic writing / C. Tribble // Academic discourse / [ed J. Flowerdew]. – [Originally published in 2002 by Pearson Education Limited]. – London ; New York : Routledge, 2013. – P. 131–149.
69. Virtanen T. Discourse linguistics meets corpus linguistics : theoretical and methodological issues in the troubled relationship / T. Virtanen // Corpus linguistics refinements and reassessments / [eds A. Renouf, A. Kehoe]. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2009. – P. 49–65.
70. Widdowson H. Discourse analysis : a critical view / H. Widdowson // Language and Literature. – 1995. – Vol. 4, No. 3. – P. 157–172.
71. Widdowson H. Critical practices : on representation and the interpretation of text / H. Widdowson // Discourse and social life / [eds S. Sarangi, M. Coulthard]. – Harlow, UK ; New York : Longman, 2000. – P. 155–169.

Дата надходження до редакції 18.05.2017

УДК 811.161.2'255:27-23

ББК 81.2Укр.

ПЕРШИЙ МОЛИТОВНИК УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

ПУРЯЄВА Н.В.

Інститут української мови НАН України

У статті висвітлено історію появи в 1917 р. першого в Наддніпрянській Україні українськомовного молитовника, упорядником та перекладачем якого був священник А. Геращенко. Текстовий і мовний аналіз цього видання дозволив зробити висновки про те, що молитовник підготовлено на перекладацьких засадах, вироблених Синодальною комісією, що діяла під головуванням єпископа Парфенія Левицького, яка протягом 1905–1911 років опублікувала українське Чотириєвангеліє на основі перекладу П. Морачевського. Ці перекладацькі принципи, розроблені свого часу П. Житецьким, орієнтували на дотримання в релігійному перекладі законів мови-реципієнта (української мови) із доволі обмеженим та лише стилістично виправданим уживанням лексем і форм мови оригіналу (церковнослов'янської).

Ключові слова: церковно-релігійний стиль, український переклад молитов, церковнослов'янськи, Андрій Геращенко, Синодальна комісія, переклад Євангелія П. Морачевського.

The first prayer book in the ukrainian language in upper dneiper ukraine.

The article illustrates the history of the origin of the first Ukrainian prayer book in Upper Dnieper Ukraine in 1917, creator and translator of which was a priest A. Herashenko. The textual and linguistic analysis of this publication allowed to make a conclusion that prayer book was performed according to the translational principles formed by Synodal Commission headed by the bishop Parfeniy Levytsky. It was the Commission which during 1905–1911 years published Ukrainian Four Gospels based on the translation of Gospel by P. Morachevsky. These translation principles formed once by P. Zhutetsky focused translators in their translation process on fulfillment of the rules of the target language (Ukrainian) with a quite limited and stylistically caused use of lexical units and forms of the source language (Church Slavic).

Key words: religious style, Ukrainian translation of prayers, Church Slavonicisms, Andriy Herashenko, Synodal kommission, the translations of the Gospel of P. Morachevsky.

Упровадження української мови в молитовну та богослужбову практику українських християнських конфесій є надзвичайно важливою сторінкою історії її літературного варіанту. Адже поряд із перекладами Святого Письма цей процес сприяв розвитку окремої одиниці її стильової системи – церковно-релігійного стилю – та значному розширенню його функціонального потенціалу. На жаль, цей процес досліджений в українському мовознавстві недостатньо; їй присвячено лише кілька фундаментальних публікацій В.В. Німчука [12]. Нашою метою є висвітлити історію появи в Наддніпрянській Україні першого друкованого українськомовного молитовника, упорядником та перекладачем якого був православний священник Андрій Геращенко. Особлива увага до цього видання зумовлена насамперед тим, що переклад виконано на перекладацьких засадах, вироблених Синодальною комісією під проводом єпископа Парфенія Левицького для підготовки до видання Євангелія на основі перекладу П. Морачевського. Лінгвістичний аналіз мови молитовника дасть змогу простежити процес формування традиції українського релігійного перекладу та церковно-релігійного стилю української мови.

Перший молитовник українською мовою в Наддніпрянській Україні – “Молитовник. Ц[ерковно]-славянський та український тексти (з поясненням)” – побачив світ у 1917 р., у період активної боротьби Української Церкви за автономію, що розпочався в контексті національно-визвольних та державотворчих зусиль українського народу. Процес українізації Церкви вимагав насамперед переходу в молитовній та богослужбовій практиці

з церковнослов'янської літургійної мови із зрусифікованою з XVIII ст. вимовою на українську, що мало стати першим кардинальним кроком до розриву з РПЦ. В окреслений період висувалося два шляхи реалізації цього завдання: 1) повернення до української вимови церковнослов'янських молитовних, богослужбових текстів, 2) перехід на українську мову в молитві та богослужінні через створення перекладів відповідних текстів. Зазначимо, що перший варіант розв'язання проблеми сприймали як проміжний етап до цілковитого переходу на українську мову в молитовно-богослужбовій практиці, який надавав би цьому процесу м'якого, еволюційного характеру. Однак, як не парадоксально, перехід на українську вимову церковнослов'янського богослужбового тексту викликав серед вірних більший опір, ніж упровадження українських перекладів¹, а крім того, був, очевидно, малоефективним, невиразним заходом.

Видання побачило світ майже через 50 років після появи в Галичині “Молитовника для руського народу” в перекладі І. Пулюя (Відень, 1871). Тоді український молитовник, виданий галичанином-греко-католиком, викликав резонанс і схвалення серед наддніпрянців. Так, зокрема, в 1877 р. товариш І. Пулюя харків'янин Володимир Александров² у відповідь на надісланий йому примірник написав: “Покажавь я его одному своєму приятелєві, нашому-жъ таки попові, такъ вінъ прочитавъ скільки молитовъ, та й каже: бачь! Нащобъ его и толковать тіи молитвы народови, якъ би у него в рукахъ бувъ такий молитовникъ?! Коженъ бы самъ дочерця все зрозумівъ. Добре, далєбі добре! Нехай васъ Богъ благословляє за вашу святу працю. А пісні і колядки мабуть народні? При нашихъ молитовникахъ похожего немає” [цит. за: 10, 303]. Згодом же, коли у Львові побачив світ інший українськомовний збірник молитов – “Молитвенникъ народный рускій” (Львів, 1878), виданий спеціальною перекладацькою колегією під проводом греко-католицького священика С. Сембратовича, – духовенство з Великої України намагалося в будь-який спосіб отримати його, навіть шляхом контрабанди [2, с. 20].

Упорядником молитовника та перекладачем текстів був православний священик Андрій Геращенко, виходець зі Старих Санжар – містечка на Полтавщині, колишній учень Полтавської духовної семінарії, вихованці якої в 1905–1907 рр. вели активну політичну діяльність, спрямовану на здобуття автономії України. Як палкий патріот України, о. А. Геращенко багато працював над українізацією насамперед власної парафії: виголошував проповіді та навчав у церковно-парафіяльній школі лише українською мовою [14, с. 188].

У 1907 р. для потреб своїх вірних священик переклав 30 молитов і під назвою “Підмога до святої молитви” надіслав свою працю на розгляд Святішому Синоду РПЦ. Молитовна збірка А. Геращенка потрапила на рецензування до Парфенія Левицького – єпископа Подільського і Брацлавського. Саме в цей період владику Парфеній очолював діяльність Синодальної комісії, яка працювала над редагуванням та опублікуванням першого українського перекладу Євангелія на основі перекладу П. Морачевського, що побачило світ протягом 1905–1912 рр. А. Геращенко отримав від єпископа благословення на публікацію молитовника, проте видання так і не було надруковане, а сам перекладач зазнав адміністративного покарання [11, с. 83].

Крім Синоду, А. Геращенко передав молитовник на розгляд Олені Пчілці, яка в цей час мешкала в м. Гадячі на Полтавщині, де працювала редактором газети “Рідний край”, та Борису Грінченку – члену київської підкомісії зазначеної Синодальної комісії [15]. Про історію появи перекладу у післямові до видання розповів сам перекладач: “Переклад молитв я зробив ще року 1907. Звичайно, ця важлива і досить складна річ була відіслана мною до знавців мови, покійного Б. Грінченка і Олени Пчілки. З найбільшою увагою поставилася до моєї роботи високошановна Олена Пчілка. Остання зробила багато цінних вказівок, виправила мої помилки що до мови і своїм ласкавим відношенням підбадьорювала до роботи в цім напрямкові” [4, с. 29].

Молитовник був опублікований у Києві шойно навесні 1917 р. Над його редагуванням працювала спеціально створена комісія, до якої увійшли Ф. Булдовський³, В. Щепотьєв⁴ та З. Курбінський – діячі руху за автокефалію Православної Церкви на Полтавщині (згодом усі вони стали членами Українського церковного братства на Полтавщині, що ставило собі за мету, зокрема, “дбати про переклад на українську мову і видання книг церковних”, а також

“про надання мові українських відправ одноманітності, чистоти і величності. як того вимагає важність предмету” [14, с. 192]). Крім редагування перекладу, окремі молитви комісія переклала заново. Зазначимо, що протягом року молитовник був перевиданий двічі; зокрема, друге видання вийшло накладом 75 тис. примірників, що свідчить про його велику популярність.

Молитовник А. Геращенко належить до типу паралельних видань, де матеріал подано одночасно двома мовами – церковнослов'янською та українською. Такий підхід сприяв досягненню відразу декількох цілей: з одного боку, він дозволяв “повноцінно” молитися церковнослов'янською мовою, роблячи тексти доступними для розуміння простих вірних, а з іншого – створював умови для апробації та призвичаєння до українського перекладу.

Публікацію супроводжувала передмова “До уваги благочестивих читачів”, у якій упорядники висловили свої міркування і щодо церковнослов'янського тексту, і щодо його українського перекладу. Так, зокрема, вони закликали повернутися до давньоукраїнської традиції вимови церковнослов'янського тексту в українській орфоепії і навели основні правила такої вимови: читання літери **ѣ** як [і] (*вірю, Утішитель, кріпкий, сідохом*), **и** як [і] або [и] (*іщай, лукаві, даяти*), **ы** як [и], **є** як [е], дієслівного форманта **-тъ** як **-ть** (*да воскреснетъ Бог і расточатъся вразі його*) тощо [4, с. 6].

Коментуючи український переклад, упорядники окреслили загальні принципи своєї перекладацької роботи. За їхнім задумом, головною вимогою до стилю перекладу є його здатність пробуджувати молитовний настрій: “перекладчики мали своїм завданням дати такий переклад, який би міг викликати у читача релігійний настрій” [4, с. 5]. Досягненню цієї мети мали сприяти такі перекладацькі прийоми:

1) перекладачі “старались не відходити далеко від славянського тексту; через це зоставляли без перекладу де-які славянські вирази, коли вони, на думку перекладачів, зрозумілі для народу і дуже звичні для його слуху, або коли приходилось торкатись догматичних формул” [4, с. 5];

2) “користувались, де можна, виразами і реченнями, взятими із українського Євангелія, видрукованого заходами найсвятійшого Синоду⁵” [4, с. 5];

3) “по змозі вживали загально народніх українських слів, але уникали таких, які можуть внести в молитву елемент вульгарності” [4, с. 5];

4) “уникали також таких слів, які, хоч і прийняті в письменстві і суть слова дуже гарні, але не зрозумілі для дітей і, взагалі, для нижших верств українського громадянства” [4, с. 5].

Важливо відзначити, що всі окреслені вище настанови засвідчують виразну орієнтацію редакторів молитовника на перекладацькі принципи Синодальної комісії під головуванням П. Левицького, застосовані під час підготовки до видання Євангелія в перекладі П. Морачевського. Ці принципи окреслив і обґрунтував один із активних членів цієї комісії, знаний український мовознавець П. Житецький у праці “О переводах Евангелия на малорусский язык” (СПб., 1906) – рецензії на євангельські переклади М. Лободовського, П. Куліша та П. Морачевського. Так, зокрема, автор праці стосовно вживання архаїчних церковнослов'янських елементів у перекладі висловив міркування, що, як можна помітити, майже дослівно відтворені у передмові до молитовника, пор.: 1) “намъ казалось бы, прежде всего, что нисколько не повредили бы малорусской рѣчи тѣ славянскія слова, которыя входятъ въ составъ молитвъ и вообще церковныхъ изреченій, теряющихъ при переводѣ на другой языкъ значеніе формуль, къ которымъ привыкло народное ухо” [9, с. 34]; 2) “Мы предпочли бы также славянскіе слова тѣмъ малорусскимъ словамъ, которыя отъ частого употребленія въ народѣ получили вульгарный оттѣнокъ... Наконецъ мы ушли бы подъ защиту славянского языка, чтобы избежать тѣхъ малорусскихъ словъ, которыя стоятъ на границѣ между вульгарнымъ и циническимъ” [9, с. 34]; 3) “Вообще славянскія слова вполне умѣстны тамъ, гдѣ въ соотвѣтствующихъ малорусскихъ словахъ еще не испарилась накипь жизни, смущающая религиозное чувство” [9, с. 35].

Щодо заявленого в передмові прямого запозичення окремих фрагментів із Синодального видання Євангелія в перекладі П. Морачевського, то це стосувалося насамперед молитов “Отче наш” і “Нині відпускаєш” (Симеонова молитва) та Заповіді блаженств. Пор.:

Табл. 1.

Молитва “Отче наш”

Синодальне видання Євангелія П. Морачевського	Молитовник А. Геращенко
Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться імя Твоє; Нехай прийде царство Твоє; нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі; Хліб наш насущний дай нам сьогодні. І прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим. І не введи нас у спокусу, а избави нас од лукавого. Бо Твоє єсть царство, й сила, й слава во віки. Амінъ (Мт. 6: 9–13) [8].	Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться імя Твоє; нехай прийде царство Твоє; нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні, і прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим; і не введи нас у спокусу, а избави нас од лукавого. Бо Твоє єсть царство й сила й слава Отця і Сина і Святого Духа і тепер і завжди і во віки віків. Амінъ (9). ⁶

Як видно, редагуванню підлягло лише одне слово з СС: *сьогодня* замінено на *сьогодні*.

Табл. 2.

Молитва “Нині відпускаєш” (Симеонова молитва)

Цсл.	Синодальне видання Євангелія П. Морачевського	Молитовник А. Геращенко
Нынѣ ѿпущаеши раба твоего, Владыко, по глаголю Твоему, съ миромъ, тако видѣстѣ очу мои спасеніе твое, еже еси уготовалъ предъ лицемъ всѣхъ людей: свѣтъ во ѿкровеніе языкомъ, и слава людей твоихъ Израиля	Нині одпускаєш раба Твого, Владико, по слову Твоєму з миром. Бо бачили очі мої спасення Твоє, що Ти наготовив перед лицем усіх людей, Світ на просвіту невірних, і славу народа Твого Ізраїля (Лк. 2: 29–32) [7].	Нині відпускаєш раба Твого, Владико, по слову Твоєму, з миром. Бо бачили очі мої спасіння Твоє, що уготовив еси перед лицем всіх людей: світ на просвіту невірних і славу народа Твого Ізраїля (21).

Відмінності між редакціями цієї молитви незначні: в молитовнику “українізовано” архаїчний формант формант *-ення* → *-іння*: *спасення* – *спасіння*; префікс *од-* → *від-*: *одпускаєш* – *відпускаєш*. Крім того, варіант Симеонової молитви в молитовнику А. Геращенко більше наближений до церковнослов’янського тексту в підрядному означальному: *еже еси уготовалъ* (цсл.) – *що Ти наготовив* (Морачевський) – *що уготовив еси* (Геращенко). Прикметно, що в обох варіантах збережено церковнослов’янське *світ* у значенні “світло”.

Табл. 3.

Заповіді блаженств

Синодальне видання Євангелія П. Морачевського	Молитовник А. Геращенко
Блаженні убогіі духом, бо їх є Царство Небесне. Блаженні плачущіі, бо вони втішаються. Блаженні тихіі, бо вони осягнуть землю. Блаженні голодні й жадні на правду, бо вони наситяться. Блаженні милостивіі, бо вони помилувані будуть.	Блаженні убогіі духом, бо їх є царство небесне. Блаженні плачущіі, бо вони втішаються. Блаженні тихіі, бо вони осягнуть землю. Блаженні голодні і жадні на правду, бо вони наситяться. Блаженні милостивіі, бо вони помилувані будуть.

присноблаженна (17), Приснодіва (26), благодать (18), миротворці (18) тощо. Випадки заміни лексеми-композиція однокореневим відповідником або ж сполученням лексем поодинокі: Блажи ... Благволеніємъ твоимъ сіѡна – обдаруй... ласкою Твоєю Сіон (12); Благодаримъ Тебѣ, Создателю – Дякуємо Тобі, Сотворителю (18), Дѣхъ... цѣломудріа, свиденномудріа – Дух... невинности, покірности (20); Ты даєши имъ пицѣ во благовременіи – Ти даєш їм поживок в слушний час (19) та ін.

Незважаючи на задекларований в передмові намір зберігати в перекладі церковнослов'янські елементи, у ньому їх дуже мало. Лексичні церковнослов'янськи здебільшого супроводжують примітки-пояснення, пор.: во імя – на славу (8), во віки віків – на віки вічні (9), беззаконіє – злочинство, гріх (9), насущний – потрібний для життя (9), довги – провини, довжники – винуватці (9), припадім – вклякнімо (10), найпаче – найбільше, передовсім, особливо (11), будучий вік – прийдеший, який неодмінно прийде, буде (14), без зотління – непорочно (Думитрашко), без хвороби (Темпоміров) (18), сущую – дійсну, справжню (18) тощо.

Загалом із метою створення високого стилю молитовних текстів перекладач (редактори) послідовно ужили такі архаїчні форми, що відповідали формам церковнослов'янського тексту:

1) архаїчні форми дієслова **бути**: еси – котрий всюди еси і все наповняєш (8); Отче наш, що еси на небесах! (9); свят, свят, свят еси, Боже (10); Ти еси справді Христос (19), єсть – це єсть саме пречисте тіло Твоє і це єсть сама найсвятіша кров Твоя (19),

2) форми колишнього перфекта, що трансформувалися в дієслово мин. ч. з допоміжним дієсловом **еси**: ось бо правду полюбив еси (11); Ти бо Спаса родила еси душам нашим (17), уготовив еси перед лицем всіх людей (21),

3) архаїчні форми наказового способу: ізбави нас од лукавого (9), Прийдіте, поклонімося Цареві нашему Богу (10), Прийдіте поклонімося і припадім (10);

4) форми активних дієприкметників тепер. і мин. часу: животворящий Хресте Господній (25), благодать Духа Твого Святого, даруючого і зміцнюючого духовні наші сили (18), силою Господа нашого Ісуса Христа, в ад зійшовшого і знищившого силу діавола і давшиого нам Тебе (25), без зотління Бога Слово родившу (18), упокой, Господи, душі померших рабів Твоїх... воїнів у бої життя своє положивших (17), Син Бога живого, прийшовший на світ спасти грішних (19) тощо. Важливо відзначити, що в тексті молитовника досить часто дієприкметникові форми трансформовані в підрядно-означальні речення з відносним займенником **котрий**, **хто**, пор.: насъ ради чѣловѣкъъ и нашего ради спасенія **сшедшаго съ невестъ и воплотившагосѧ** ѿ дѣха свѣта и маріи дѣвѣты и **во чѣловѣчѣшасѧ** – Котрий за для нас людей і за для нашого спасіння зійшов з неба і воплотився від Духа Святого і Марії Діви і людиною стався (13); дѣха свѣтаго, гдѧ животворящаго, иже ѿ бѣа исхѣдѣщаго [...] спокланѧема и славима, глаголаващаго пророки – Духа Святого, Господа Животворящаго, що від Отця виходить і котрому з Отцем і Сином належить однаково поклонятись і славити, которий говорив через пророків (13), ѿ лица любѣщихъ Бога и знаменѣющихъ крестнымъ знаменіемъ – від тих, хто любить Бога і знаменується хресним знаменням (25), радѣйсѧ кресте Господень... **проганадѣи вѣсѣы** – радуєся, Хресте Господень, що відганяєш бісів (25) або в іменники, пор.: ненавидѣщій **Ѣгѡ** – ненавидники Його (25). Доречно зауважити, що вживання форм активних дієприкметників мин. і теп. ч. паралельно з синонімічними до цих форм синтаксичними конструкціями було виразною ознакою, зумовленою, очевидно, принциповою настановою редакторів Синодального Євангелія. Так, порівняльний аналіз оригінального тексту П. Морачевського та його варіанту після опрацювання Синодальної комісії, який здійснила Г.П. Арполенко, засвідчує доволі часту заміну вжитих П. Морачевським синтаксичних конструкцій на відповідні дієприкметники, і навпаки, пор.: “Мор: ... і став один Ісус та молодиця, що стояла посередині (Йо 8, 9) – СП: ... і зоставсь один Ісус, і жінка стоявша посередині” [1, с. 218]; “Мор: призвали родителів того, що зрячим став (Йо 9, 18) – СП: покликали родителів того **прозрівшого**” [1, с. 219], “Мор: І прийшов до господи старшини синагогської і бачить, що усі у тревозі і плачуть і **голосять** дуже

(М 5, 38) – СП: І прийшов до дому старшини синагоги і бачить тривогу і плачущих і голосячих дуже” [1, с. 219]; “Мор: І от вам знак: найдете дитину сповиту лежашую у яслах (Лі 2, 12) – СП: І от вам ознака: найдете Дитя, що в сповитку лежить у яслах” [1, с. 219]; “Мор: ... сказав це, тільки ради стоячого вкруги народу, щоб поняли віри (Йо 11, 42) – СП: ... сказав це тільки задля народу, що стоїть навкруги, щоб увірували” [1, с. 219] тощо.

5) архаїчні короткі форми прикметників: *Хресте Господень* (25), *Свят, свят, свят еси Боже* (10), *Янголе Христов* (24) та ін.

6) стилістично марковані нестягнені форми прикметників, дієприкметників, що наближали переклад до церковнослов'янського оригіналу, ужито лише в Заповідях блаженств, які цілком відтворюють текст Синодального Євангелія: *блаженні убогиї духом* (28), *блаженні плачущії* (28), *блаженні тихії* (28), *милостивії, чистії, гонимії* (28). В інших молитовних фрагментах зазначені форми не трапляються зовсім, пор.: *благодатна Маріє* (17), *славити ... Богородицю присноблаженну й пречисту... честнійшу над херувими і славнійшу над серафими, без зотління Бога Слово родившу* (17–18), *Богородице Діво єдина чиста і благословенна* (24) тощо;

7) церковнослов'янські прийменник *во* та сполучник *яко*, проте лише в так званих богослужбових формулах, пор.: *Во імя Отця і Сина і Святого Духа. Амінь* (8), ... *і тепер і завжди і во віки віків. Амінь* (9), *спаси мене, яко чоловіколюбець* (26), *все нам прости, яко милостивий і чоловіколюбець* (25) та ін.;

8) перекладач (редактори) зберегли церковнослов'янську форму імені *Ісус*: *Господи, Ісусе Христе, Сине Божий* (8)⁸, хоч при цьому: *Юда* (цсл. І҃да) (20), а також *діавол* – *знищившого силу діавола* (25) (цсл. діавол҃ь). Можна припустити, що в першому випадку їм ішлося про уникнення небажаного асоціювання зі старообрядництвом, де форма імені Божого Сина мала одне початкове *и* – *Исѣсъ* на відміну від канонічного для православ'я написання *Исѣсъ*.

Вживання фонетичних та морфологічних церковнослов'янзмів у перекладі надзвичайно обмежене й зумовлене метою творення високого стилю. При цьому можна помітити, що редактори молитовника орієнтувалися на впровадження паралельних до церковнослов'янських українських форм, причому останні форми виразно переважають, пор.:

– фонетичні: неповноголося // повноголося: *Янголе Божий, хранителю мій святий* (14), *янгола охоронителя пошили мені* (22), *Ти бо охоронитель душ і тіл наших* (22), *велика вам награда на небесах* (28); архаїчна рефлексія *-dj- як *-жд-*, проте лише в лексиці, пов'язаній із народженням Божого Сина: *Сина Божого... від Отця рожденного* (13), *благословенне порождення лона Твого* (17) (цсл. благословен҃ъ плод҃ъ чрева твоєг҃о) при *-дж-* в усіх інших випадках; архаїчне *-ення* (цсл. -єнїє) // *-іння*: *сподіваюсь воскресення мертвих* (14), *за для нашого спасіння зійшов з неба* (13); *всі ми створіння рук Твоїх* (22), *Ти бо еси спасіння роду християнського* (22);

– морфологічні: префікси: *із-* (цсл. из-) // укр. *с-, зо-, ви-, про-*: *ізбави нас од лукавого* (9), *сици немочі наші* (9) (цсл. исцѣли); як *счезає дим, так і вони хай счезнуть* (25) (цсл. исчезает҃ь), *без зотління Бога Слово родившу* (18) (цсл. без҃ъ истлѣнїа), *що від Отця виходить* (13) (цсл. ѿ оца исхѣдѣцаг҃о), *пролий на мою опановану страстями душу милость* (22) (цсл. излий); суфікси: *-тель* (цсл. -тель) // *-ець*: *Вірую в Єдиного Бога Отця Вседержавця* (цсл. Вседержител҃а) (12), *Бо Ти мій Сотворитель і всього доброго Промисленник і Подавець* (цсл. подател҃ь) (14), форми з *-ес-* // без *-ес-*: *Отче наш, що еси на небесах!* (9), *котрий за для нас... зійшов з неба* (13), *і зійшов на небо і сидить праворуч Отця* (13), дієприкметникові суфікси зі *-щ-* // *-ч-*: *В Духа Святого, Господа Животворящого* (13), *благодать Духа Твого Святого, даруючого і зміцнюючого духовні наші сили* (18).

Прикметно, що для розрізнення форм однини та множини іменника *беззаконня* (цсл. беззаконїє, беззаконїа) редактори протиставили церковнослов'янський та український кінцеві форманти: *прости беззаконія наші* (9), *ось бо в беззаконїях зародився я* (11) – *очисти беззаконня моє* (11), *обми мене від беззаконня мого* (11).

Без українських паралелей у перекладі ужито форми з церковнослов'янськими формантами: *воз-, со-, пре-, -ія*: *ангельську піснь возспіваємо Тобі (10), хвалу Твою возвістять уста мої (12), Тобі славу возсилаю (14); Тобі Єдиному согрішив (11), що согрішив я в цей день словом (22), жертва Богові – це дух сокрушений, серцем скорушенням і покірним Бог не погордує (12), преблагий Господи (18), пречисте тіло Твоє (19), преславна Приснодіво (26); несподівано Судія прийде (10) тощо.*

Відповідно до заявлених у передмові настанов редакторів і перекладача в перекладі використано лексеми-церковнослов'янізми або архаїзми, що мають паралелі в церковнослов'янській лексиці: *насущний* (9), *довги, довжники* (9), *Приснодіва* (26), *світ* “світло” (21), *родителі* (16), *вплотився* (13), *праздность* (20), *зрїти* (21) (цсл. зрѣти), *крїпкий* (цсл. крѣпкій), *піснь* (10), *суцая* (про Богородицю) (*суцїю Богородицю Тебе величаємо* (18)), *повідати* (*ворогам Твоїм тайни не повідаяю* (19) – не бо врагомъ твоимъ тайнъ повѣдѣмъ), *невіста* *неневістная* (цсл. невѣсто неневѣстна) (24), *отець* (26) тощо.

Проте значно частіше редактори надають перевагу українським відповідникам, пор.: *истина – правда: Царю Небесний ... Душе правди* (8), *ось бо правду полюбив еси* (11); *истинный – справжній: Бога справжнього від Бога справжнього* (13, Символ віри), *воистину – по правді: по правді є достойно славити Тебе, Богородицю* (15); *благо – добро: сокровище благихъ* – скарбе всього *доброго* (8), *благій* (кл. в. *благѣ*) – *милосердний: і спаси, Милосердний, душі наші* (8), *блага црѣ благд мати – Милосердного Царя Милосердна Мати* (22); *скверна – гріх: очисти ны ѿ всѣхъ сквернъ* – *очисти нас від усякого гріха* (9); *нещастивий – грішники: и нещастивїи къ тебѣ врататса* – *грішники вернуться до Тебе* (12); *щедроты – милосердя: и по мнозествѣ щедротъ твоихъ* – *і по великому милосердю Твоєму* (11); *всегда “завжди” – все: і гріх мій все передо мною* (11), *нынѣ – тепер: Слава: і Тепер* (9); *присно – завжди: і тепер і завжди і во віки віків* (9); *человекъ – людина, але, щоправда, послідовно церковнослов'янїзм чоловіколюбче: вплотився ... і людиною стався* (13), *до Тебе, Чоловіколюбче* (14) та ін.

Перший українськомовний молитовник, що побачив світ у Наддніпрянській Україні в 1917 р., був створений як продовження традиції, закладеної Синодальною комісією під проводом єпископа Парфенія Левицького, що готувала до видання український переклад Євангелія на основі перекладу П. Морачевського. Традиція ця полягала в поєднанні двох визначальних тенденцій: з одного боку, послідовного орієнтування на внутрішні ресурси мови перекладу, тобто української (цей підхід був максимально реалізований власне в оригінальному перекладі П. Морачевського). З іншого боку, необхідність зберегти зв'язок українського перекладу з авторитетним для Церкви традиційним церковнослов'янським богослужбовим текстом та певним чином акцентувати на його рівноцінності останньому, досягти естетичної та імпресивної тотожності церковнослов'янському оригіналу (“викликати у читача релігійний настрій”) зумовлювали вкраплення в переклад церковнослов'янських мовних елементів (фонетичних, морфологічних, лексичних), які й слугували маркерами такого зв'язку. Цей другий підхід був обґрунтований та реалізований членами Синодальної комісії.

Примітки

¹ Однією з вагомих причин цього було побоювання вірних, що через богослужіння з українською вимовою церковнослов'янських текстів їх намагаються приєднати до УГКЦ, яка ніколи не переривала традиції української вимови літургійної церковнослов'янської мови [3, с. 208].

² В. Александров – знаний фольклорист і письменник, відомий також як перекладач окремих книг Святого Письма українською мовою (“Книга Іова на малоруську мову переложена”, 1877).

³ Феофіл Будловський (1875–1944) – знаний православний церковний діяч, учасник Полтавського єпархіального з'їзду, на якому виступив із доповіддю “Про українізацію Церкви”, на основі якої були ухвалені перші рішення про запровадження української мови в богослужіння Православної Церкви.

⁴ Володимир Щепотьєв (1880–1937) – український музикознавець, фольклорист, педагог; викладач Полтавського учительського інституту та історико-філологічного факультету Харківського університету; володів грецькою, латинською, французькою мовами; на поч. 1920-х рр. очолював Полтавське церковне братство.

⁵ Деться про публікацію Четвероєвангелія в перекладі українською мовою в 1905–1912 рр., який підготувала комісія, організована при Священному Синоді РПЦ під проводом Парфенія Левицького, єпископа Подільського і Брацлавського. Над редагуванням Четвероєвангелія працювали, зокрема, П. Житецький, С. Єфремов, Б. Грінченко, О. Левицький, Ю. Сіцинський, О. Лотоцький та ін. [13, с. 212; 15]. Видання також було паралельним і містило тексти церковнослов'янською та українською мовами. Після 1917 р. Всеукраїнська Православна Церковна Рада ухвалила вживання Євангелія в перекладі П. Морачевського для богослужбового вживання [13, с. 214].

⁶ Тут і далі ми покликатимемося на видання [4], у дужках вказуючи лише номер відповідної сторінки.

⁷ Останнє, очевидно, за сформованою в той період правописною настановою писати *від-* після голосної попереднього слова та *од-* після приголосної, пор. в іншому місці молитовника: *без всяких одмін* (3), *ізбави нас од лукавого* (9), *...зрадіють кости упокорені. Одверни лице Твоє від гріхів моїх* (11) та ін.).

⁸ Таке написання засвідчує також Синодальне Євангеліє [7, с. 5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П. Морачевський і перший повний переклад св. Євангелія новоукраїнською мовою / Галина Арполенко // Волинь-Житомирщина. – 2003. – №10. – С. 212–220.
2. Барвінський А. Чи українська мова пригідна для перекладу св. Письма і молитов, та духовної проповіді? / А. Барвінський. – Перемишль, 1921. – 32 с.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Т. IV, Ч. I. Репринтне видання / І. Власовський. – К., 1998. – 384 с.
4. Геращенко А. Молитовник. Ц[ерковно]-славянський та український тексти (з поясненням). Вид. друге без змін / Андрій Геращенко. – К., 1917. – 30 с.
5. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма на українську народню мову 19–20 вв. / Олекса Горбач // Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1998. – С. 29–98.
6. Горбик С. Український православний молитовник 1917 р. До історії перекладу православного богослужіння на українську мову (+pdf файл молитовника) [Електронний ресурс] / Сергій Горбик // Київське православ'я: міжнародний науковий проект. Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info>.
7. Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Луки, українською мовою. – М. : Синодальна Типографія, 1907.
8. Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Матфея, українською мовою. – М. : Синодальна Типографія, 1907.
9. Житецький П.И. О переводах Евангелия на малорусский языкъ / П.И. Житецький. – СПб., 1906. – 65 с.
10. Збожна О. Довга й нелегка дорога до українського народу Святого Письма в перекладі П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (до 90-річчя від дня пам'яті Івана Пулюя) / О. Збожна // Збірник праць ТО НТШ, – Т. : Рада, 2008. – Том 4: Видатні постаті в українській культурі і науці. – С. 302–308.
11. Ковальчук Т.В. Спроби українізації богослужінь в українських єпархіях у 1905–1907 рр. / Т.В. Ковальчук // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. – 2011. – Вип. 2. – С. 81–86.
12. Німчук В.В. Українська мова – священна мова / В.В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – №11–12. – С. 28–33; 1993. – №1. – С. 35–39; №2–3. – С. 33–45; №4–5. – С. 14–19; №6–7. – С. 26–32; №8–9. – С. 27–31; №10–12. – С. 26–31; Німчук В. Християнство і українська мова / Василь Німчук // Українська мова. – 2001. – №1. – С. 11–30.

13. Пшепюрська-Овчаренко М. Мова перекладу Нового Завіту П. Морачевського / М. Пшепюрська-Овчаренко // Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Мюнхен, 1998. – С. 203–248.
14. Реверук В. Початок українського автокефального церковного руху на Полтавщині (1917–1923) / В. Реверук // Рідний край. – 2013. – №1. – С. 187–195.
15. Старенький І.О. Штрихи до історії видання Четверосвангелія перекладу Пилипа Морачевського / І.О. Старенький // Мат-ли Міжнар. наук. конференції “Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку (до Дня слов’янської писемності і культури)” // Електронний ресурс: <http://conference.nbu.gov.ua/site/view/id/21>

Дата надходження до редакції 25.04.2017

МОВНА СЕМАНТИКА В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ТА КОГНІТИВНОМУ ВИМІРАХ

УДК 811.512.162
ББК 81.63

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ЗООНИМОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

ЗЕЙНАЛОВА Т.А.

Бакинский евразийский университет

Статья посвящена изучению принципов образования зоонимов, которые занимают особое место в словарном составе языка. Доказано, что в образовании этих имен, наравне с лингвистическими факторами, большую роль играют и экстралингвистические факторы. В процессе номинации естественно-биологические особенности животных, такие, как: форма, цвет, внешность, запах, источник питания, роль животных в хозяйстве и др. – выполняют роль информативных указателей.

Ключевые слова: зооним, номинация, принцип номинации, звукоподражание, вторичная номинация.

The article deals with the nomination and principles of zoonyms which play a special role in vocabulary. Linguistic factors play an important role in the formation of these names as well as extralinguistic factors. In the process of nomination natural-biological characteristics of animals – such as a form, color, appearance, nutrition mode, a role in the agriculture act as an informativ sign.

Key words: zoonym, nomination, principle of nomination, onomatopoeia, secondary nomination.

Процесс номинации непосредственно связан со знаковостью языка. Обозначение какого-либо факта и уточнение представления о нем происходит именно в процессе номинации. “Номинация, наименование – 1) особенность употребления слова в (конкретном) речевом акте или представления в тексте; 2) связанность слова с определенным референтом, процесс наименования; 3) назывная функция слова” [6, I, с. 504]. Изучение номинации важно для определения лингвальных способов отражения мира, поэтому исследование принципов наименования зоонимической лексики в диахронном и синхронном аспектах также приобретает особое значение. Цель данной статьи – проанализировать зоонимы современного азербайджанского языка с точки зрения их мотивированности, выделить основные принципы номинации животных.

В основе образования новых зоонимических единиц используется немотивированная (первичная) или мотивированная (вторичная) номинация. *Первичная* и *вторичная* номинации иногда обозначаются и другими терминами – *основная* и *мотивированная*, *глубокая* и *поверхностная* [10]. Обоснованными считаются те слова, в значениях которых мотив именования проявляется наглядно и связь между мотивированным и мотивирующим очевидна. Первичная номинация воспринимается номинаторами как первичный образ. Она отражена во многих древних письменных памятках. “Результаты первичной номинации осознаются носителями языка как исконные. Истолкование подобных номинаций возможно

только посредством этимологического и исторического анализа. Результаты вторичной номинации понимаются на основании морфологического состава и значения. Способы образования вторичной номинации различаются в зависимости от языковых средств, то есть в процессе возникновения имен учитывается характер взаимоотношений “имя-реальность” [10]. Следовательно, вторичная номинация характерна для лексических единиц, образовавшихся посредством аффиксов или синтаксическим способом. Структура таких зоонимов, как: *ağacdələn, ördəkburun, ipəkqudu*, показывает, что большинство подобных имен сформировалось на более поздних этапах развития языка синтаксическим путем. Однако, поскольку немотивированные зоонимы возникли на более ранних этапах развития языка, они по структуре приобрели форму простых слов. Лексические единицы, типа *dəvə, at, eşşək, quş, kəpənək, qudu, bəcək* и другие, сформировавшись как слова нарицательные, могут служить основой для образования имен определенных видов животных. Следует отметить, что большинство именований животных хоть и возникли на ранних этапах развития языка и на современном этапе закрепились в форме простых слов, все же этимология этих слов позволяет выявить производную (*pişik, toyuq, daylaq, mişovul*) или же сложную структуру (*qurbağa, siğirçin*) этих слов.

Определяя принципы именования зоонимов, можно выделить общие и частные принципы именования. Общий принцип именования основан на том, что в разноструктурных языках в именах можно иногда наблюдать сходные ассоциативные связи и в результате возникают схожие имена, в этом случае эти имена не только описывают объект, но и выполняют оценочную функцию. В большинстве языков мира в процессе номинации зоонимов естественно-биологические особенности животных – их форма, цвет, внешний вид, запах, рацион питания, роль в хозяйстве и тому подобные – выступают в роли информативных указателей. Принципы номинации в разноструктурных языках имеют много общего, что обусловлено сходным номинативным сознанием и видением мира носителей языков. Д. Аксан объясняет причину сходства фитонимов следующим образом: “В основном в переводной литературе мы наблюдаем, что понятия, которые были переняты вместе с иностранным словом, выявляют параллелизм в именованиях растений, характерный для многих языков. Данный параллелизм свидетельствует, что одинаковые именования растений могут быть иногда и результатом заимствования, иначе, калькирования” [9]. Отмеченная автором особенность, то есть параллелизм в именованиях, проявляет себя и в номинации животных. Эти естественно-биологические особенности, выступая как экстралингвистический фактор образования зоонимов, позволяют в то же время объяснить этимологию слов, мотивацию именований, служат раскрытию структурной семантики слов.

В образовании зоонимов азербайджанского языка следует отметить роль следующих экстралингвистических факторов:

Именования на основе звукоподражания. Звукоподражание как основной экстралингвистический фактор активно участвует в образовании зоонимической номенклатуры. “Подражательные слова состоят из слов, которые по своему звуковому составу подражают звукам, рефлекторно произносимым людьми; звукам животных и птиц; звукам природных явлений и звукам неодушевленных предметов” [6, I, с. 257]. Звукоподражательные слова приблизительно отражают естественные звуки действительности, в каждом отдельном языке они имеют свою специфическую фонетическую структуру, которая подчиняется произносительным нормам конкретного языка. Данные слова представлены в словарном составе многих языков мира, их недостатком является то, что звуковая оболочка отлична в разных языках.

В тюркологии существует мнение, что звукоподражание более активно используется для создания орнитонимов. “Именования соответствующих птиц есть и в других языках. Однако именно в азербайджанском языке (и в других тюркских языках) данные именования птиц

образовались преимущественно на звукоподражательной основе” [2, с. 315]. Процесс образования зоонимов на основе звукоподражания характерен для многих языков мира, но звукоподражательные слова разных языков чаще не соответствуют друг другу. Например, в русском языке употребляется *кря-кря*, в английском *quack-quack*, во французском *cahe-cahe*.

В образовании именованных животных М. Адилов особо отмечает роль вокативов. Автор пишет, что в азербайджанском языке большинство именованных домашних животных образовались путем присоединения к вокативам суффиксов -aq, -ək, -ıq, -uk, -ük и приводит в качестве примера слова *toyuq* (dü-dü/tü-tü), *pişik* (от вокатива piş), *küçük* (от общего ономапоэтического элемента *kü*), *eşşək* (от слова обращения-призыва-приветствия oş/hoş). В то же время, отмечая убедительную мысль об образовании именованных типа *vaşaq, porsuq, inək, oğlaq, ənik, keçi, paraq, köpək* и т.п. от вокативов, он пишет: “...эти имена образовались из обращений к ним (животным). Можно предположить, что первобытные люди до того, как дали имена животным, использовали подобные слова с целью их приручить, одомашнить. Впоследствии из этих синкретических слов посредством разных способов образованы новые слова. Слова-вокативы, употреблявшиеся как обращения-призыв к животным, позднее субстантивировались или же, приняв определенные суффиксы, стали употребляться как именованные данных животных. Этот процесс можно наблюдать и сегодня” [1, с. 32–34]. Таким образом, употребляемые в детской речи слова, типа *cik-cik, hav-hav, piş-piş, hoş-hoş, mo-mo, qa-qa, qar-qar, civ-civ*, субстантивируясь, заменяют именованные данных животных. Обобщая вышесказанное, можно прийти к следующему выводу: в азербайджанском языке такие зоонимы, как: *cırcırma, dıra-dıra, hüt-hüt, öy-öy, qur-qur, zığ-zığ, hop-hop, pırpısa, miğmiğa, cücə, cücü, ular, bildirçin, qu quşu, toyuq, qaz, qarğa, bülbül* и т.п. – появились ономапоэтическим способом.

Принцип именованных животных на основе сходства. В лексико-семантической системе языка, в каждой тематической группе слов существуют лексические единицы, в обозначении которых прослеживается принцип сходства или сравнения. Принцип сходства в обозначении понятий встречается во всех языках мира. Лексические единицы языка, в том числе и зоонимы, образованные путем метафоризации, являются результатом закона семантического развития языка. “Появление метафоры – явление, связанное со способностью мышления понять взаимосвязи между различными предметами и явлениями действительности” [3, с. 81]. Метафора как особый абстрактный механизм мышления является причиной появления новых имен на основе переноса наименования явлений, предметов с одного на другой в результате сходства между предметами. “Именованное неизвестного путем переноса на него уже известного наименования является психологической и лингвистической универсалией” [8, с. 27]. Основной причиной появления в разных языках мира именованных на основе данного семантического принципа послужило сходство в сознании масс, то есть одинаковый подход к именованию нового понятия. Однако возможно и появление данных лексических единиц в результате калькирования. В некоторых случаях в разных языках имена, выражающие одинаковые понятия, имеют разную форму, поскольку появились в результате метафорических переносов на основе различных признаков. Разное восприятие тех самых животных является отражением разных этнокультурологических воззрений каждого народа, этнических особенностей, образного мышления, “видения мира с окна своего языка” [9]. Например, в разных языках один и тот же денотат обозначается по-разному: в турецком языке *denizkeşanesi* (морской каштан), в немецком языке *Seegel* (морской еж). В азербайджанском языке зоонимы *dəvəquşu, danadışi, danaburun, ördəkburun, ərsindimdik, dərziquşu, soltantoyuq, meşə ustası, meşə cərrahı, dənizgünəşi* и т.п. образовались в результате метафоризации.

Именованное на основе отличительных признаков частей тела животного. В лингвистических исследованиях данный экстралингвистический фактор интерпретируется как создание именованных на основе использования названий частей тела животного (соматизмов). По этому

принципу наименования животных состоят из компонентов, которые обозначают размер частей тела животного, цвет, объем, форму, количество и другие его признаки. Соматические единицы считаются одним из важных критериев оценки при определении степени родства между языками. Эти лексемы возникли у первых людей из потребности выразить, осознать самих себя, и поэтому исторически они составляют важную часть словарного состава языка. Возникшие на основе этого внеязыкового фактора слова широко представлены в азербайджанском языке: *kəkilli ördək, ağbaş kərkəs, uzunqulaq uzunbiğ, qaraqulaq, altıyaqlılar, bığlı balina, birdəliklilər, qulaqlı bayquş* и т.д.

Именование животных по размеру их тела. В некоторых случаях в процессе номинации размер или рост тела животного становится объектом сравнения. Такого рода определительные слова различают виды животных внутри определенного семейства. Например: *kiçik qızılquş, böyük körəkbalıği, kiçikqanadlılar, cırdan siçan, nəhəng gürzə* и т.д.

Принцип именовании на основе определения цвета шерсти, меха и кожи. При именовании некоторых животных большую роль играет фактор цвета их шерсти, меха или кожи. Поскольку животные обитают на разных территориях, существуют в различных климатических условиях, то каждый из этих факторов (как внеязыковой фактор), их разнообразие влияет на принцип номинации зоонимов. Данные имена отличаются древностью возникновения, разнообразием и частотностью в номинации. Например: *ağ qaz, qaratoyuq, qonur ayı, qırmızı anqut, kürən vaşaq, sarı bülbül, yaşıl nəhəng* и т.д.

Именование по среде обитания. С усовершенствованием человеческого мышления, с осмыслением окружающего мира, появлением групп людей и формированием коллективного образа жизни люди пытались обозначить географические понятия. На последующих этапах развития языка эти географические имена при именовании животных стали употребляться в первой части лексических единиц и выполнять в составе имен опознавательную и различительную функции. Например: *dənizayğırı, dənizpişiyi, meşəarısı, meşəxoruzu, dağkeçisi, sukeçiləri, suilanı, dağsiçanı, qayaördəyi, səhrayarasası, çöldonuzu* и т.д.

Именование животных на основе других ономастических единиц. Названия географической среды обитания, названия этнических групп, проживающих на данной местности непосредственно повлияли на процесс номинации животных. Например, при образовании некоторой части зоонимов используются топонимы (*Qafqaz sığıni, Asiya şiri*), гидронимы (*Xəzər pələngi*), этнонимы (*hind xoruzu*), антропонимы (*Rüstəmbəy kərtənkəsi*).

Именование животных по их образу жизни и деятельности. На именование влияют и такие экстралингвистические факторы, как образ жизни и деятельность самого животного. Например: *uçan mişovul, gəzərgi, ağacdələn, çalağan, dələyən* и т.д.

Зоонимы, отражающие время бодрствования животного. Названия вида и рода животного, специфической жизнедеятельности животного, образа жизни, активности в некоторые дни и месяцы года также служат мотивационными признаками зоонимов. Например, *gəcəgəzən, mayböcəyi, gecəkərtənkələri, gecə meymunları, gecəkəpənəyi* и др. Такие номинации подчеркивают индивидуальность обозначаемого животного.

Именование животных по источнику их питания характерно для некоторых употребляемых в азербайджанском языке зоонимов: *dovşancıl, baliqudan, ariyeyənlər, balyeyən, qarışqayeyən, ilanyeyən, baliqçın* и др.

Именования на основе оценки. “Имена тех или иных объектов, которые окружают нас, как правило, основываются на одном из признаков этих объектов, имена даются в соответствии с отношением человека к этому предмету, в соответствии с той ролью, которую он выполняет в жизни человека. В общем, слово, выполняя назывную функцию, отражает скрытую (имплицитную) или явную (эксплицитную) оценку” [8, с. 27]. Другими словами, люди, оценивая иногда животных по их внешнему виду, красоте, привлекательности, дают им положительные (*gələncik, qəşəng böcək, mərmər pişik*) или отрицательные имена (*donqarlar, pərttəgöz*).

Именованіе животнох по их роли в хозяйстве. Подобного рода именованія даються животным по той роли, которую они играют в жизни людей, по образу жизни животных, по их роли в хозяйстве; данные имена носят обобщенный характер. Например: *ev quşları, köçəri quşlar, ov heyvanları, ev heyvanları, minik heyvanlar, ov quşları* и др.

Обозначение животных мифическими или религиозными именами. Этот вид именованія связан с религиозным мировоззрением, метафорическим мышлением носителей азербайджанского языка. Например, *şeytan meymunlar, cənnət balığı, cəhənnəm kərtənkələri* и т.п.

В заключение следует отметить, что процесс номинации является сложным психолінгвистическим явлением, поскольку отражает мировоззрение, мифологическое мышление, традиции, образ жизни, духовные ценности и другие особенности каждого народа. Данная работа раскрывает специфику номинации животных в азербайджанском языке и будет полезной для контрастных исследований на материале разных языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Adilov M. Azərbaycan dilində təqlidi sözlər / İ. Adilov. – Bakı : BDU, 1979. – 96 s.
2. Adilov M.İ. Dilçilik problemləri / İ.². Adilov., Z.N. Verdiyeva, F.M. Ağayeva. – Bakı : Mütərcim, 1982. – 325 s.
3. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyat / Ö. Əfəndiyeva. – Bakı : Elm, 1980. – 249 s.
4. Seyidova V. Fransız və Azərbaycan dillərində zoonimlərin funksional xüsusiyyətləri. Nam. diss. / V. Seyidova. – Bakı, 2012.
5. Yusifov Y. Azərbaycan dilinin zooloji leksikası (ornitonimlər əsasında). Nam.diss. / Y. Yusifov. – Bakı, 1985. – 220 s.
6. Veysəlli F. Dilçilik ensiklopediyası. 2 cildə, I cild / F. Veysəlli. – Bakı : Mütərcim, 2006. – 514 s.
7. Эбзеева Ф.П. Карачаево-балкарская зоонимия. Дисс. канд. филол. автор / Ф.П. Эбзеева. – Нальчик, 2013. – 42 с.
8. Сетаров Д.С. Именованіе животных. Принципы и типы мотивации в славянских и тюркских языках. Автореф. ... дисс. канд. филол.наук / Д.С. Сетаров. – М., 1992. – 48 с.
9. [Электронный ресурс]. – Aksan D. Türkçenin gücü. – Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.
10. [Электронный ресурс]. – tapemark.narod.ru/les/336a.html
11. [Электронный ресурс]. – <https://az.m.wikipedia.org>

Дата надходження до редакції 15.03.2017

УДК 811.161.2.+81.112

ББК 81.2Укр-3-03

РОЗВИТОК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ “ЇЖА” В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

КОЗИРСЬВА З.Г.

Інститут української мови НАН України

У статті розглянуто формування лексико-семантичної групи загальних назв їжі в староукраїнській мові. Здійснено історико-етимологічний та лінгвокультурологічний аналіз цих назв, простежені семантичні, структурні зв'язки в межах групи, виявлено питомі й запозичені одиниці в цій групі номінацій.

Ключові слова: загальні назви їжі, номінація, давньоруський, староукраїнський, семантика, етнолінгвокультура.

In article formation of lexico-semantic group of the general names of food in the Old Ukrainian language is considered. It is carried out historical and etymological and linguocultural analysis of these nominations, semantic and structural communications within the limits of group are revealed, primordial and borrowed units in this group of nominations are established.

Key words: the general names of food, a nomination, Old Russian, Old Ukrainian, semantics, ethnolinguistic culture.

Вивчення мови в контексті народної культури та історії дозволяє змоделювати світ знань, властивих певному етносу, оскільки питання історії мови та історії культури народу щільно пов'язані між собою, бо саме в мові і через мову виявляється історія мислення народу, уся сукупність народних знань, вірувань, уявлень. У цьому плані найбільшої ваги набувають факти, вилучені з історії окремих слів та дослідження історії певних лексико-семантичних груп (ЛСГ), що дає змогу відтворити еволюцію народного знання в тій чи іншій галузі матеріальної чи духовної культури з найдавніших часів донині [4, с. 83]. **Мета** дослідження – простежити динаміку лексико-семантичної історії загальних назв їжі в українській мові, починаючи з її спільної для всіх східнослов'янських мов передісторії – епохи Київської Русі – до нашого часу. Основні **завдання** дослідження: 1) історико-етимологічний та лінгвокультурологічний аналіз лексики із загальним значенням “їжа”, засвідченої пам'ятками різних жанрів і стилів староукраїнської мови; з'ясування історичних шляхів формування цієї ЛСГ; 2) установлення, чи було вихідним для того чи іншого слова значення “їжа” (якщо ні, то коли воно з'явилося в українській мові), аналіз семантичних зрушень; 3) виявлення питомої, запозиченої та національно-специфічної лексики, з'ясування ролі регіоналізмів і діалектизмів у її становленні; 4) опис основних способів номінації (мотивувальні ознаки і найбільш продуктивні словотвірні моделі).

Становлення цієї ЛСГ сягає давньоруського періоду. Уже в давньоруських текстах відзначається диференціація цієї групи, з одного боку, за широтою значення (відображення загального поняття “їжа взагалі”, і більш конкретних – “продукти, продовольство”, “їжа”), а з іншого боку – за стилістичним уживанням. Як відзначає В.М. Русанівський, створення синонімічних, варіантних рядів у лексиці – це відображення постійного різноспрямованого руху від конкретного до абстрактного, від видового до родового, від стилістично нейтрального до стилістично маркованого і навпаки, тобто варіантність хоч і постійне, але історично змінне поняття [18]; таким чином, у процесі формування цього ряду віддзеркалилися зазначені семантичні процеси, що зумовили формування нового синонімічного ряду загальних назв із значенням “їжа”.

Однією з найзагальніших назв їжі виступає *обильє*, виявлене в текстах давньоруської мови з широким значенням – “урожай, зерно”, “хліб на корені”, “продукти, продовольство”: **поби**

мразъ **обилье** по волости (ЛЛ, 54)*, **Земля** подает плод **обилия**, **древеса** оwoщ (ХІІ, ДЗ, 63). У перекладних та конфесійних творах слово *обилье* має значення “велика кількість”, “достаток, багатство”: **въ обилии живоушта** (Ізб. 1073, 112), **онем же обилие бысть всякого брашна** (ХІ/сп. ХVІ, Фл., 301). Пам’яткам старослов’янської писемності лексема відома лише в цьому значенні, пор.: **Имѣньа обилие бѣаше въ монастыри** (Супр., 24–25).

Із значенням “урожай, продукти” слово *обилье* зафіксоване в “Повісті давніх літ”, проте є типовим для новгородсько-псковських текстів [20, с. 213–214]. Прасл. *obilь походить з *ob-vi-lъ (звідки болг. *обилен*, с.-х. *обил*, *обилен* “багатий”, *обилье* “багатство”, словен. *obil(n)*, *obolje*, ч. *obilí* “зерновий хліб”, словц. *obilie* “т.с.” – Ф., ІІІ, 201) (пор. приклад з Псков. І літ.: **Опүстошиша около Юрьева обилии** (Ср., ІІ, 507)); наявність в основі цього слова -v- засвідчується словом *извилие* “достаток”, *τοπερισσοу* в Екл. ХІІ, 12, пор. **извилъ велико ω(т) ннхъ** Ср., І, 1038; Пр., ІІ, 623; Ф., ІІІ, 101). сюди ж залічують і *възвитие*, токос, пор.: **подова ти вѣ дати срѣбро моѣ прикоупъ творяштинимъ. и азъ пришьдъ, оубо възьялъ быхъ моѣ съ възвितिю** (Супр., 370, 1), в іншому місці – **съ лихвою** (Ас., Мар., Зоґр.). А. С. Львов, наприклад, припускає, що коренем *obilь*, *izvilь*, *въzvitь* є *vi-* **vei-*/**voi* із значенням “збільшуватися, збільшення”, представлений також у дієслові *viti*, тобто значення ст.-сл. **обилик** ближче до первісного кореня *vi-* [11, с. 151]. Семантичний розвиток слова *обилье* уявляється умовно так: “збільшуватися” → “багатство, достаток” → “урожай” → “зерно, хліб” → “харчові продукти”, при цьому в російську мову *obilьje* і *izobilje* потрапляє з півдня зі звуженою семантикою ще в давньоруську добу – “достаток, велика кількість того, що вродило в полі, урожай зернових, хліб” [там само, с. 175]. Аналогічний семантичний розвиток цього слова припускає й В. Махек, але виводить його з гр. ολβος (ολβωος “достаток, багатство”), уважаючи результатом метатези *b-e* – *e-b* (Mach., 331). На думку Ф.П. Філіна, **obilь**, **obilь*, *obilьje* з абстрактним значенням “багатство, достаток”, “надлишок, велика кількість” у спільнослов’янський період розвинулося на ґрунті конкретного “урожай”, яке збереглося в північно-великоруських говорах і в чеській мові [20, с. 213]. О. Н. Трубачов у слові *обилье* вбачає суфіксальне утворення з -ье від *bilo* / *biti* “молотити, оббивати” з початковим значенням “обмолочене” [19, с. 337–338]. Семантична еволюція лексеми відбувалася таким чином: “зерно” → “хліб” → “зерно, урожай” → “взагалі багатство, достаток”. Подібне тлумачення викликає іноді заперечення, оскільки в дієслові *biti* не зафіксовано значення “молотити хліб” [9, с. 174]. Проте в низці говорів української, російської та інших слов’янських мов виявлено похідні від цього дієслова, що мають певну дотичність до обмолоту хліба, пор., напр.: *билень*, *бич*, *обияк* “коротка ланка ціпа, частина ціпа, якою б’ють по снопу” (черк., полт., деякі закарп. – Лис., 9; Верх. Б., 281), пор. також: *збойка* “бита солома” (Лис. ІІ, 81), полаб. *bait* “молотити, бити” (ЕСУМ, І, 186), *bijak* “коротка частина ціпа, що служить для молотби хліба, ручний пристрій для молотби льону” – пол. діал. (SGP, t. ІІ, z. 2, 213); *бити* “товкти, луштити” (Д., І, 89), південновеликорус. *абилыха*, *обилыха* “саламата, каша з борошна”; до того ж протягом історії людства абстрактні поняття означаються зазвичай словами, що мали колись конкретне значення. Проте вже в давньоруський період *обилье* “урожай, хліб, зерно” було новгородсько-псковським лексико-семантичним діалектизмом. У писемних пам’ятках інших областей, зокрема Володимиро-Суздальської, Московської, Київської та ін., не виявлено жодного прикладу із цим значенням [21, с. 550–552]. Згодом лексема *обилье* із значенням “харчі” виходить з ужитку і вже в ХІV–ХV ст. староукраїнські тексти її не фіксують. У російській літературній мові слово закріплюється зі значенням “велика кількість, багатство”, хоч у північних говорах (архангельських, заонезьких, північно-двінських) виявляється ще значення “хліб на корені, зерновий хліб”, “зерно, призначене для млина”, а в ярославських – “хлібне насіння” [22, с. 55], псковських – “овочі, городні культури, урожай городини” (Д., І, 584). Зі значенням “хліб” слово *изобилие* уживається в нижньоновгородських говорах [9, с. 49].

Синонімом до *обилье* у давньоруських пам’ятках у значенні “харчі, продовольство” зрідка виступає слово *говинно*: **и реч има что ради погѣвнста толико чвкѣ. нѣма же рекшема.**

яко ти держать *овилье* (ЛІ – *говинно*), да аще истребивѣ сихъ будетъ *говинно* (ЛІ – *овилье*). аще ли хочеша то перед тобою вынемѣе житю. ли рыву, ли ино что (ЛЛІ, 176; ЛІ, 170). Щоправда, переважає значення “багатство, достаток, урожай” *говинно* же плодове змльныхъ (Ізб 1073, 149 зв.), и ще же и въ селѣхъ тѣхъ бысть *говинно*. и въ скотѣхъ же приплодокъ (Усп. зб., XII–XIII, 13). Пор. ще в старослов’янській мові: онѣмъ ж плодъ принсти. же вви нагородѣ. и *говинно* бо сими съказа. нѣ плодотворени добрааго нрава (Чуд. псалт., 108). Уважають, що слово *говинно*, як і похідні від нього (пор.: *говиньны* – Ізб. 1073, 79 зв., *говиньство* – XII – XIII, Усп. зб, 340, *безговиньство* – Ізб. 1073, 149 зв.), запозичене з гот. *gabigs, gabeigs* “багатий”, *gabei* “багатство, достаток” (Ф., I, 423; Вер., I, 316; Пр., I, 134). Щодо дієслівної форми *гобзити, гобзувати, угобзить*, то вона широко вживається в північноросійських говорах [21, с. 151–152]. Лексема *гобино* znana і в староукраїнській мові. Дієслово *гобзувати*, похідні *гобзованіє, гобзий* із значенням “множитися, багатіти”, “достаток”, “багатий, розкішний” засвідчені в українських текстах XVII–XVIII ст. (пор. *гобзованіє*, обиліє, зроженє, обфитость – Бер. Лекс., 29; *гобзую*: множуся, крѣпость набываю, шастя набываю – 29; Домове их *гобзи* сут – XVII, Тимч., 539). У словниках української мови XIX ст. фіксується лише дієслово *гобзувати* зі значенням “влаштовувати”, “бути багатим” (Піск., 53; Гр., I, 295). У російській мові лексема *гобино* і її похідні зберігаються досі (пор., напр., СРЯ, IV, 50), переважно в північноросійських говорах; архаїзм *гобина, гобза* відзначений у словнику В.Даля (I, 363).

У давньоруських джерелах *пицца*, старослов’янське за походженням, простежується в контекстах, пов’язаних з релігійними поняттями, в конфесійних творах. При цьому лексема *пицца* в давньоруських текстах позначає не конкретне поняття (їжу), а швидше – абстрактне, уживаючись в переносному значенні: “духовна їжа”, “райська їжа”, напр.: *тѣмъ красны(х) всѣхъ наслѣдоваста. въ не(с)нѣмъ житѣи славу и райскую пиццю съвършена пользѣна младымъ ще и трѣвоуещемъ мѣка* (XI, ГБ, 116).

Слово *пицца* (з **pit*-ja **rića*), передаючи гр. фспвз, у південних і західних слов’янських мовах означав “корм для худоби”. У пам’ятках давньоруської писемності та в сучасних діалектах російської мови іменник *пица*, який мав би бути давньоруським похідним від праслов’янського дієслова **pitati* із суфіксом -j-, не фіксується, тому його вважають безумовним старослов’янським [11, с. 157; 8, с. 116]. Як зазначає А.Г. Преображенський, рос. *пичкать* зберігає давню основу із суфіксом -к- (П, 65). Непрямим свідченням слугують ізолекси в інших слов’янських мовах (напр., с. пиѣа, словен. *rića*, ч. *riše*, п. *rića* “провіант”, в.-л., н.-л. *rića* “їжа, корм” – Ф., III, 270). До давньоруських форм іноді залічують варіант *пита* в значенні “їжа для людини” [13, с. 149]. Проте контекст (*Въ великую соуботоу да воудотѣ чисты хлѣви, сиречь питы великая, и да помазаны воудотѣ маслѣмъ* – Ср., II, 210 – УС, 1193 р.) вказує на інше значення – “пшеничний хліб”, збережене досі в сучасній болгарській мові (БРС, 252), де лексема *пита* є запозиченням із старослов’янської мови.

У контекстах релігійного змісту ст.-сл. *пицца* виступає іноді синонімом до слова *брашно*, означаючи “харчі”: *аште бо насытилъ ся си пиштею накърми альчьнааго* (Ізб. 1076, 188), *яко аще не бы к’то пришлѣ къ нимъ. не въкоушаахоу пицца никако же* (XI–XII, СП, 109–110); у значенні “трапеза, бенкет”: *изби же вся избившимъ Такитга и Авлирияна въ Пиринѣфѣ. на пиццю звавѣ ихъ* (XII–XIII, ХА, 326). Проте в давньоруських текстах слово *пицца* виявлене в значенні “хліб, їжа” (Ср., II, 941), пор.: *приносяшетъ же моу Ісакию великыи Антонни. и подаваше му коньцемъ. яко ся вмѣстяще рѣка. тако принимаше пиццю* (ЛЛІ, 65; ЛІ, 71).

Похідні з коренем *пит-* також книжного походження: *богатыи ж въ чѣсти и въ сѣдравини и въ льготѣ. и въ питани* (Ізб. 1073, 71); *питание* на позначення процесу вживання їжі: *Зѣла мысль живѣ бо глѣт питаю ся сластѣми* (Ізб. 1073, 86), *Вси напитаются от овилія дому твоего, аки потоком пицца твоея* (XII, ДЗ, 54) та ін.

Писемні пам'ятки української мови XIV–XVI ст. виявляють побутову лексику дуже скупо [6, с. 216], через те важко робити припущення про поширення цього слова. У ССУМі слово *пицца* не наведене, проте виявляється в пам'ятках XV–XVI ст. переважно релігійного чи полемічного змісту із значенням “їжа”: даяхоу емоу *пицоу* еже на потребу телесную (1494, Буг., 175), ци не бол(ь)ша ли є(ст) дша ниж(ь)ли *пицца* (1556–1561, ПЄ, 37 зв.), его же есмо *пицею* и одеждою и всего пребывания довольствовати должни есмо (1591, Арх. ЮЗР, 76). У релігійних контекстах уживається в переносному значенні: вся он временная оставльше исповѣдателно, славы временныя и *пицца* (1418, РИБ, IV 397), паралельно з фразеологізованими сполученнями *пицца нб(с)ныа* (XV, ЧИОНЛ, 6–1).

Пам'ятки української мови XVII–XVIII ст. це слово засвідчують із значенням “їжа” – *пицца*: живность, страва, покармі, кормля, потрава (XVII, Бер. Лекс., 82), Лу(ч)ше(и) бо лѣто в не(м) же вся(к) пло(д) ся раждаетъ: и на зымное время *пицу* умножаетъ (к. XVII, К. З., 176), и даст *пицу* на селѣх скотом твоим (XVIII, С., 214). На противагу мові російській, де це слово має широкий семантичний спектр (достатньо переглянути словники російської мови), у мові українській лексема *пицца* не вживається. У сучасній українській мові корінь *пит-* із значенням “харчування” зберігається лише в застарілому слові *пропиток* (Гр., III, 475).

На позначення їжі (а в І. Срезневського ще й борошняної їжі) у давніх джерелах уживається старослов'янське *брашно* (замість східнослов'янського *борошно* – Ф., I, 209) у двох значеннях: 1) “харчі, продукти, їжа взагалі”: Простѣншаго въ всемъ ишти. и въ *брашнѣ* и въ одежди (Ізб. 1076, 210), о *брашнѣ* же. и о питии мнихомъ (XII, УС, 114), и ѿ(т)ходящей Р҃си ѿ(т) насъ. же надобѣ *брашно* на пѣть (ЛЛ, 49); 2) “різні страви, частування”: прѣдъставляяш тѣмъ трыпзоу ѿ(т) *брашнѣ* тѣхъ монастырьскихъ, хлѣбъ, сочиво и мало рыбъ (XII, УС, 205).

На думку Л.П. Жуковської, це слово являє собою особливий випадок відмінності між діалектами, “що породжував лексичні варіанти в давніх пам'ятках, в одних діалектах він означав їжу взагалі, і в такому разі виступало лексичним варіантом у ряді *брашьно* – *пицца* – *ядь*, але в іншому діалекті словом *брашьно* називався лише певний продукт (борошно)” [5, с. 14].

У релігійних контекстах *брашно* вживається в переносному значенні і є синонімом до слова *пицца*: *брашьно* прѣбывающее въ вѣчьною жизнь мое *брашьно* есть рече да творю волю оца моего (Ізб. 1073, 158), въспитахъ духовнымъ твонмъ *брашнѣ* (XII–XIII, Усп. сб., 74).

У найдавніших рукописах зафіксована повноголосна форма в значенні “харчі, їжа”. Слово *борошьно* в давньоруській мові, на противагу старослов'янськості *брашьно* зі значенням “їжа взагалі”, “страва, харчі”, позначало борошняні страви, борошно; це один з прикладів східнослов'янсько-старослов'янських паралелей. Пор.: а вирникоу или ся пригоди в головѣніе р(ы)бами а *борошна* колько могутъ изъясти (1282, ПР, 73), а се поконъ вирные: вирнику взяти 7 вѣдоръ солоду а *борошна* колко могутъ и ясти (ЛН, 179–180), де *борошьно* – “хліб, борошняні вироби”, а можливо, і “борошно” (Ср., I, 154–155). Водночас у прикладах И речеть. е ели ти чьто трѣбѣ и посрами тѣ *борошьнѣ* своимъ (Ізб. 1076, 402), вѣрѣ же латинской не прилчается ни обычая ихъ държати ни с нимъ въ одномъ съсѣдѣ ясти ни пити ни *борошна* ихъ приимати (ХІ, ФП, 170) значення слова *борошьно* тотожне слову *брашьно*.

Звичайно в етимологічних словниках слово *брашно* – *борошно* **boršno* подається в первісному значенні “ячмінний” (Ф., I, 197; Пр., I, 43). Проте Ю.В. Откупщиков відзначає, що найдавніші слов'янські утворення на -но (*зерно*, *сукно*, *пионо* тощо) є переважно віддієслівними утвореннями, а не відіменниковими; крім того, первісне значення “ячмінний” не простежується в слов'янських мовах, де це слово переважно позначає *борошно*. Співвідношення з іншими і.-е. мовами дає змогу виводити це слово від і.-е. кореня **bhreg-* із значенням “подрібнювати, розмелювати, товкти” [15, с. 228–229].

У староукраїнській мові слово *брашно* у значенні “їжа” – явний слов’янізм: приносять во церковь свиняя мяса печеная и хлѣбы и ина нѣкая *брашина* и благословляють (1586, Льв. СБ, 14), многыя *брашина* поглощати (1670–1680, Пер., 104), *брашно*: потрава, покармъ, дло, кормля (XVII, Бер. Лекс., 12), рыба... вѣрны(мъ) по(с)тны(м) ся брашно(м) бываетъ (к. XVII, К. З., 167). Східнослов’янська форма *борошно* в цьому значенні трапляється лише в поодиноких прикладах: А *борошно* разное в дому и рупески господарские всѣ жонѣ мають буты (1690, Сторож., 63). Помітне звуження значення слова в напрямку “їжа, харчі” → “борошно”: *Борошина* муки житной осмачокъ шестдесятъ (1659, Тимч., I, 127), *Борошина* житной муки осмачку а четвертку пшеничной муки (1673, АП, III, 9). У сучасній українській мові значення “їжа” цілковито втрачене, закріплюється лише значення “борошно”.

Виразну групу загальних назв із значенням “їжа” становлять назви з прасл. коренем *ed-, що сягає і.-є. епохи і реконструюється на ностратичному рівні [6, с. 340]. Результатом подовження голосного в праслов’янській мові стало давньоруське *ѣдь* на відміну від ст.-сл. *ядь* із загальним значенням “їжа, харчі” (пор. ст.-сл.: *принесошя моу ядь да ястѣ* – Супр.), можна припустити, що форми з початковим *я* у давньоруських пам’ятках є старослов’янізмами, як і похідне від того самого кореня *ядь* “отрута, трава”. Лексема *ядь* / *ѣдь* є назвою їжі, як і процесу споживання їжі: *Бысть же ран всься блгая приемля. воды же испльнь и ядни всьцяѣхъ* (XI, ГБ, 257), *разумяху, яко внутрънии пищу приемлють. И абие, развивше двѣри, и въскакаху и выдавляху из горла ядь* (XI /сп. XIV/, Фл. 387).

Поряд з характерною для східнослов’янських діалектів формою *ѣдь* уживається *ѣжа* з *ed-ja і *ѣда* (рос. діал. *ежа, еда*, укр. *їжа, їда*, блр. *ежа, еда*). Проте слово *ѣжа* в давньоруських текстах не відзначене, хоч можна припустити, що воно тоді вже існувало, оскільки наявні паралелі в інших слов’янських мовах.

Форма *ѣденьк* (*яденьк*) генетично являла собою відприслівникове утворення на *-еньє*, що мало значення “процес вживання їжі”, але могла позначати також “харчі, їжа”, пор.: *сѣмотрн жития его х(о)жения сдания деня, и въсего. обычая го пытан* (Ізб. 1076, 179), *разумнии мѹжи сѣ вздержаниемѣ подавахутѣ имѣ яденне* (XI /сп. XIV/, Фл., 394). У текстах старослов’янських пам’яток давньоруської редакції широко представлені похідні від слова *ядь*: *и отѣ поутни лоукавихъ яже сѣтъ син котеры. пиянство. обивѣдани* (XII–XIII, Усп. зб., 92), *да по отѣѣдени обѣда и отврѣзатъ вратѣ никому же (93), быти на ізѣдь всѣмѣ птицамѣ* (XI, ГБ, 153).

Запозиченою із старослов’янської мови лексемою на позначення поняття “їжа”, “страва” є слово *яства*, утворене за допомогою суф. *-тв-* від дієслова **editi* “їсти”, що ввійшло в давньоруську мову в XIII ст. разом з фонетичним варіантом *ѣства*, що фіксується з XV ст. (Ср., III, 1623, 1666).

Староукраїнська мова зберігає це словотвірне гніздо, пор.: *яства я(д) яденіє* (XVI, Л. Зиз., 171), просо товцьѣте, мнѣ любо *ястіє* такове (XVI–XVII, М. А., 235), *ѣдь* не брѣ (д) (к. XVII, К. З., 258), не доставало мяс к *яствію* (1758, С., 429), смачною зате будь-яка *їжа* стає (1774, С., I, 106). Варто відзначити певну стилістичну диференціацію лексем *яденіє, ястіє, яствѣє* і *ядь, їжа*. На матеріалі староукраїнської мови постав новий варіант із суф. *-дло-* *-ѣдло*: *идло* (XVI, Л. Зиз., 28), прагненье *ѣдла* (XVII, Бер., 15) – очевидно, діалектна форма, підкріплена впливом пол. *jadło*, ч. *jadlo* “їжа”, в.-л., н.-л. *jedło*, що сягає прасл. **edlo* з формантом *-dlo*.

У сучасній українській мові основним нейтральним центром лексико-семантичної групи із значенням “їжа” стає слово *їжа* “те, що їдять і п’ють” (СУМ, IV, 59), у якому виділилося абстрактніше значення, що охоплює й часткові значення низки слів, тобто дається взнаки один із постійних процесів у розвитку лексичної системи. Поруч як застарілі або діалектні варіанти побутують також однокореневі *їство* “їжа, страва”, *їда, їдь* (Гр., II, 196; СУМ, IV, 59) (пор. у російській мові *яства* “вишукана їжа”, хоч у староукраїнській мові слово *ѣства* не мало стилістичного забарвлення і вживалося із значенням “страва, їжа): *ѣствы* рыбные и пирожные,

ѣствы постные – 33), *їдення* (Гр., II, 196), *єденя*, *яденя* (Лис. II, 71), з *їжа*, *зїжа* (Гр., II, 155; СУМ, III, 552), *їдло* (СУМ, IV, 59). На означення страви вживається ще інновація *наїдок* (Гр., II, 490; Закр., 411). Таким чином, сучасна українська мова та її діалекти зберігають усі давні форми з коренем *-ed-*, хоч і стався перерозподіл компонентів цієї групи – активізація одних і локалізація, архаїзація інших.

До цього самого словотвірного гнізда належить лексема *снѣдь*, похідна з преф. *снѣ-* від *ѣдь* із значенням, що вказує на вид дієслова, від якого утворено іменник, – “їжа, харчі”: *и все же то далѣ Бѣ. на оугодык чвкомѣ. на снѣдь на весельк* (ЛЛ, 244), *давѣ емоу и мало хлѣбѣ въ снѣдь* (XI–XII, СП, 112). Лексема виявлена в староукраїнській мові на означення “вишукана їжа”: *семяни та вама будуть в снѣдь* (XIV, СЗМНП, 10), *есца, снѣдь*, *пища*, *брашно*, *зо(б)* (XVII, Л. Слав., 183), *Але еще на снѣ(д) себѣ овць пу(д)крадаеть* (к. XVII К. 3., 153), *насыщае чрево роскошными снѣдами* (XVIII, В., 55). У сучасній українській мові слово не вживається (відомі лише похідні *сніданок*, *сніданне*), водночас у російській зберігається, проте у знижених контекстах [9, с. 147].

На позначення харчових продуктів, їжі в давньоруських рукописах використовуються варіанти *кормѣ*, *кормля*: *снесену вывшю корму и питью* (ЛЛ, 454), *зане не бяше имѣ кѣрма* (ЛН, 37), *питаешся ѿбѣшею кормлею сею* (XI–XIII, ХА, 226). Лексема мала також значення “утримання, пожива”: *Да аще хоцеши нас, даи намѣ злато, или да отпусти нас, а идѣмъ занмовать, идѣ же чюемъ кормѣ* (XI /сп. XIV/, Фл., 193). Мабуть, це слово вживалося в живій розмовній мові східних слов’ян, хоч за походженням – слово спільнослов’янське (Ф., II, 329). В. В. Мартинов відзначав, що лексема *кѣрма* мала первісне значення “жирна їжа” (пор. ст.-сл. *кѣрма* “їжа, розкіш” і д.-р. *скормѣ* “жирна їжа”, уважаючи, що значення “їжа взагалі” мало слово **хогна* [12, с. 17]. Проте лексема *хогна* в жодній з відомих писемних пам’яток у цьому значенні не виявлена, а в текстах давньоруської і церковнослов’янської мови однокореневе дієслово *кѣрмити* / *кѣрмити* має значення “давати їсти, харчувати” [12, с. 17–18]. Отже, слово *кормѣ* мало значення “їжа, харчі”, що засвідчене давньоруськими текстами та численними похідними. Основа *кѣрм-* виявилася досить продуктивною в давньоруській мові: крім дієслів *кѣрмити*, *вѣскѣрмити*, *накормити*, *прѣкѣрмити*, фіксуються ще іменники: *кормлени*, *кормовани*, *кѣрмительство* – із значенням “утримання, харчі”, *кормитель* “годувальник, заступник”, *кормилець* “вихователь, учитель”, *кормленник* “вихованець”, *вѣскормленникъ* “т. с.”.

Ця лексична підгрупа виразно ускладнювана староукраїнською мовою: вони учинили... от даваня тим посламѣ *подводѣ*, *кормовѣ*, и *питья* (1545, ГВКЛ, 50), *жалованье* *поданний кормѣ* и *питья* (1679–1680, Льв. СБ, 191), *годе(н) бо є(ст) дѣлатель мѣз(ь)ды своя и кѣрма своя* (1556–1561, ПЄ, 49), *Самѣ Господь нигдежѣ мяса не предлагалѣ на кормленѣ людемѣ* (XVI, Против люторов, 163), *не имаю покормленя яс(ь)ти, которого жѣ вы не вѣдаете* (1556–1561, ПЄ, 355 зв.). З XI ст. пам’ятки української мови засвідчують слово *корм* також у значенні “корм для худоби”, а далі ще – “тваринний корм” [15, с. 63], напр.: *одно конемѣ оу ровности кормѣ* (XV, КИСУЯ), *ставитись не велел и корму своего и конского и собакам имати не велел* (1525, АФЗ, 96), *корм для коня* (1728, ДК, 231 зв.). У сучасній українській мові значення слова *корм* “харчі, їжа взагалі” втрачене; зберігається, як і в російській, значення “їжа для тварин” (Гр., II, 285; СУМ, IV, 2933), варіант *корм* “харчі, їжа для людей” відзначається як розмовний або діалектний (пор., напр.: щоденним їх [лемків] *кормом* є переважно плоди з рідної, тяжко опрацьованої, каменистої ниви – [22, с. 6]). Виявлене в давньоруській мові, слово *покармѣ* уживається і в староукраїнській мові в значенні “їжа, харчі”, входячи до синонімічного ряду загальних назв їжі (пор.: *пища*, *ядѣ*, *ѣжа*, *харчѣ*, *кормѣ* і т. ін.): *еще покармоу сушоу въ оустѣхъ и(х)* (1599, КО, 216), *яко маленькому дитяти покармѣ дорослыхъ не естѣ пожиток* (1603, ВОП, 106), *покарму не буду ѣсти* (1621, Пал., 653), *по пуши шбвоженный боудоучи покарму нб(с)ногщ...*

заживаль (1625, Тит., 161), и *покармомъ* англськимъ в вчности насити(т) (с. XVIII, ИОРЯС, 60). Форма *покармъ* замість давнього *покормъ* могла з’явитися під впливом польської мови або ж була запозичена звідти (пор. ст.-п. *rokaŕm*) [2, с. 118].

З кінця XIV–XV ст. в українській мові вживається лексема *страва* (*истрава*) в одному ряду зі словами *пища*, *ядь*, *брашно*, *кормъ* із значенням “їжа, харчі” і “данина, податок” [1, с. 60], а також “корм для тварин”: и еще к томуо *истраву* всѣмъ дава(л) и ести и пити (1386–1418, ССУМ, II, 392), и *ст(р)авы* имъ слюбуєть дати ихъ конємъ (1433–1443, ССУМ, II, 392), а сена носять ему по два дни на лѣте толоками за его *стравою* и за медомъ (1552, Оп. Канев. з., 95). Поряд із цим зберігається і значення “випасання, псування худобою посівів”: и о испашу, и о *страву* войть мѣскій осудить (1594, АЮЗР, I, 255) (пор. прасл. дієслово *straviti, traviti*). Генетично ця праслов’янська назва походить від праслов’янської основи *trav-* / *trov-*, що в давньоруській набула значення “вживати їжу”, “споживати, згодовувати”, “винищувати”, звідси і *отрава*, *отрута*, *трава* (Ф., III, 770). На думку О.О. Потєбні, первісно означало “щось таке, що з’їдається, корм” [16, с. 148]. Слово *страва*, очевидно, існувало ще до появи писемних пам’яток і сягало язичницького поховального обряду, щоправда значення “їжа” з’являється пізно і фіксується з XV ст. [7, с. 150]. *Страва* згадується у творі Йорнанда “De Getarum origine et robus gestis” у розповіді про смерть Атилли на позначення поховального бенкету гунів. Значення поховального бенкету, поминок виявляється в пам’ятках старочеської писемності. Етимологічно лексема *страва* стоїть в одному ряду із загальним коренем *trou-*, від якого походять дієслова *троути*, *натроути*, який у давніх слов’янських рукописах стоїть там, де пізніші тексти вживають дієслово *питати* *напитать* у власному давньому сенсі годувати [10, с. 47]. Далі похідними від дієслова є *стравити*, *потравити*, *отрути* та ін. Із загальним значенням слово *страва* вживане впродовж XVI–XVII ст. [7, с. 389], як і похідний прикметник *стравний*: ничего *стравного* до домшвъ своихъ з собою ... не брали (1625, Тит., 151), медъ, пиво, горельку и иные речы *стравные* на продажъ держить (1560, АВАК, 215). У пам’ятках староруської писемності мало ще значення “утримання, постачання, подать”: своихъ пословъ послали до освещеного короля... на великой *страв* (1478, АВАК, 215), А той его *стравы* роскинули по волости Бличкоѣ трети пятнадцать рублевъ (Ср., III, 530). Уже із XVII ст. слово вживається з розширеною семантикою, свідченням чого є певні означення, напр.: то-то борщъ ситій, то-то *страва* любя (1619, Инт., 177), бо олѣ(и) разніє *стравы* приоздобляеть и великого *стравамъ* смаку додаваеть (к. XVII, К. З., 14), Зготовилемъ былъ собѣ в ющцѣ по блошьчицѣ и по(с)тавилемъ *страву* тую на полицѣ (с. XVIII, Пер. ИОРЯС, 51), О мой столик, малій... *стравмы* селскими набратій! (60 р. XVIII, С. I, 96). У сучасній українській мові лексема *страва*, як і її розмовний варіант *стравня* (СУМ, IX, 746), поряд із значенням “приготовлені для їжі харчові продукти, страва”, має ширше значення “те, що їдять, їжа, продукти” (Б.-Н., 342; Закр., 534; Гр., IV, 212; СУМ, IX, 746).

У ряді говорів слов’янських мов, зокрема південно-західних – українських поліських, чеських, словацьких – виявляється більш конкретним, означуючи навіть певну страву – “квашені овочі”, “бобові” [3, с. 129]; у загальному значенні “страва” засвідчене ще в західноросійських говорах, причому спостерігається певне розширення ареалу [там само].

У сучасній українській мові як розмовний варіант зберігається слово *потрава* “те само, що й страва” (СУМ, VII, 420) – “їжа, страва, корм, харчі”. У староукраїнській мові трапляється з XVI ст. переважно із семантикою “страва”: францишку принеси *потравы* (XVI, Розм., 11а), щоуковраны(х) потра(в) оскомины... (1599, ЛПЦ, 216), добре имъ тые *потравы* прысолодивши (1599, Ан., 643), що *потравы* принесено та и мне за столъ всажено (1619, Инт., 47), ем роскошны(х) и розмаиты(х) *потравъ* (1621, ДС, 38), А то найбільшъ з розныхъ *потравъ* и солодкихъ присмаковъ буйность бѣснующиєся в тѣлѣ ростиць (XVII, Лѣствица, 74), за роскошніми *потравами* уганяют(ь)ся (XVII, Гал. Д., 39), коштовалемъ вина, *потравы* (1643, Гр. Уж., 57а), *потравы* розные на прода(ж) готують (к. XVII К. З., 108). Виявлено й похідне *потравка* із значенням “страва з дрібних шматочків м’яса або ковбаси” (Гр., III, 381).

Від XV ст. синонімічний ряд загальних назв їжі, продуктів поширює лексема *харчъ* (*харчи*), уперше засвідчена в “Хождени за три моря” Афанасія Нінітіна (1466–1472), а також у дипломатичному листуванні XV ст. Москви з Кримом, Ногаями та Туреччиною із значенням “витрати, збитки”, “дорожні витрати при перевезенні товарів”, яке зберігається аж до XIX ст. Слідом за Є. С. Отіним, припускаємо розвиток семантики слова так: “витрати” → “витрати на утримання” → “спожиток” → “їжа, харчі”, останнє значення фіксується з XVI ст. [14, с. 122–123]. Слово *харч* сягає арабського етимона *harğ* “витрати, видатки”, і це значення зберігають південнослов’янські мови. У східнослов’янських мовах закріплюється значення “харчі, їжа”, “харчові припаси”; західнослов’янські мови цієї лексеми не мають. У російській мові цей торговельний термін запозичений купцями за посередництва тюрків і персів (уже з XI ст. русичі стикалися з тюркськими племенами половців, а з к. X–XI ст. налагоджуються інтенсивні торгові зв’язки Русі з половецьким торговельним центром у Криму Сурожем). У пам’ятках староукраїнської мови слово *харчъ* відоме із XVII ст. у значенні “харчі, їжа, продукти” у творах Климентія Зіновієва (к. XVII ст.), напр: у кого е(ст) що за *ха(р)чі* у возѣ (к. XVII, К. 3., 109), и на *ха(р)чъ* грошова даремно із(ъ)грата (177), А они тіе денги усѣ на *харчъ* потратили на которіи муку, пшоно, соль, хлѣбъ и протчое... куповали (1733 ДНМ, 259). У сучасній українській літературній мові, як і в білоруській, слово *харчі* / *харч* є стилістично нейтральним словом літературного вжитку, що має численні деривати: *харчі, харч, харчувати, харчуватися, харчування, харчитися, харчовий, харчовик, харчевня* (СУМ, XI, 27–28), тоді як у російській мові воно стилістично марковане і відповідно звужує своє вживання, напр., *харчи, харчевня* [14, с. 132].

Українська мова засвоїла низку іноземних елементів, частина з яких має російські паралелі, як-от (з петровської доби): *провизия* (через п. *provision* від лат. *prōvisiō* “завбачення, турбота” – Ф., III, 371), *провиант* (через п. *proviand* з іт. *provianda*, лат. *probenda* – Ф., III, 371) “харчові припаси, переважно для армії”; запозичене спершу із загальним значенням “речовина, отримана з інших речовин, результат певної роботи” від лат. *productus* “виготовлений” слово *продукти* у формі множини стало позначати “їжу, харчові припаси” (СУМ, VII, 174); лексема *продукти* в сучасній українській мові часто виступає другим компонентом композитів на означення певних видів продуктів: *молокопродукти, морепродукти, м’ясопродукти, рибопродукти, хлібопродукти*, тощо, які є кальками відповідних російських слів; *продовольство* – від рос. *продовольствие* “харчові припаси, харчові продукти” (СУМ, VII, 172), увійшло в нормативну українську мову після 1917 р., коли в ній, слідом за російською мовою, активно використовувалися слова з першою частиною *прод-*: *продналог – продподаток, протразверстка – протрозверстка, прототряд – протзагін* та ін. Ще наприкінці XIX – поч. XX ст. словники української мови не фіксують це слово, і російське *продовольствие* перекладається словом *харчі* (Ум., 1082). У словнику Б. Грінченка лексема не зафіксована. В актових текстах староукраїнської мови на позначення харчових припасів спорадично трапляється й латинізм *виктъ* (лат. *victus* “харчі, засоби харчування”).

Низка лексем із загальним значенням “їжа” маркується за ознакою “приготована їжа, страва”. Це передусім зафіксоване з XVIII ст. *кушанье* від основи *кух-*, спільної зі словами *кухня, кухар* та ін. (з н. *küchen*, д.-в.-н. *kuchīna*): Діонеть *кушанье* у насъ готоваль (1726, ЯМ, II, 39), Я без *кушанья* жити превозмогу, Но без водки жити одного дня не могу (1789–1792, Рез., IV, 259), Ах, хорошее твое *кушанье* (с. XVIII, С., 236), вірогідно, прийшло в українську мову з російської і не прижилося.

Слова із значенням “готова їжа” досить часто являють собою віддієслівні іменники або дієприкметники типу *вариво, вареноє, печоное; варення, печеня, пряженя, смаженя* та ін. *Вариво* (прасл. *varivo*) – один з рідкісних прикладів назви готової страви, зафіксований пам’ятками давньоруської мови: *да быша набѣдѣли вариво* (XIII, ЖАЮ, 167), *въ вариво зелню вълагакмоу* (XII, УС, 121), *вълагаютъ въ вариво зелник съ лоукъмъ и чявръмъ*

(208 зв.). Лексема *вариво* у значенні “варена страва” зберігається в російській і білоруській мовах. У староукраїнській мові слово *вариво* позначає овочі, заготовлені на зиму, а також варену страву із цих овочів: *вариво*, потрава (XVII, Бер. Лекс., 13), ліохъ... для содержания *варива* огородного (1689, Тимч., 186), *вариво* былобъ доволне въ зиму... как буряковъ, так квашеной капусты (1776, Тимч., 186). Словники XIX ст. фіксують цю лексему із значеннями: 1) варена страва, 2) квашені овочі (Піск., 29; Гр., I, 126). У сучасній українській мові літературним вважається значення “те, що вариться чи зварене” (СУМ, I, 292), хоч у діалектах української і білоруської мови зберігається також значення “квашена капуста”, “буряки”, “квашенина” тощо (Лис. II, 40).

Субстантивовані прикметники і дієприкметники на позначення загальних назв їжі за ознакою теплової обробки виявлені в пам’ятках староукраїнської мови з XVI ст.: Принеси *печоное* (XVI, Розм., 13), Били там и *вароное*, та били и *смаженое* (1619, Інт., 47), по мѣста(х) *вареное* продавають (к. XVII ст., К. 3., 108). Іменник *варение* згадується в давньоруських текстах: **Свари же Иаковъ варенье; Варение съмрътно, Ёдино оубо варенье с масломъ, другое же обварено без масла** (Ср., I, 227); очевидно, те саме значення притаманне й староукраїнській мові (пор.: варити // *вареня* – Гр. Уж., 1645, 41а; без *варе(н)я* е(ст) чи(м) завше журити – XVII, К. 3., 162), а також смажоу // *смаженя* (1645, Гр. Уж., 65). Іменники на *-ня* в українській мові позначають певні готові страви (напр., *пряженя* “ячня”, *смаженя* “запечене або засмажене м’ясо”, *варення* “зварені в цукровому сиропі, меді чи мелясі ягоди або фрукти” (СУМ, I, 292).

До загальних назв їжі із значенням “продукти” в українській мові належить лексема *пожива* (Гр., III, 250; СУМ, VI, 773), якому в староукраїнській мові відповідали похідні *поживане*, *поживленіє*, *поживленє*, що фіксуються з XV ст. і, очевидно, є українськими варіантами полонізму *поживеньє* (1468 ССУМ II, 173; 1601 Тимч.145–146).

Старослов’янізм *трапеза* (гр. *τραπέζα*) також може бути залучений до загальних назв, що, крім інших значень (стіл, обід, харчування, жертвопринесення), виражають поняття “їжа, харчі”, починаючи з давньоруського періоду: **Кде трапеза великая и обильная** (XII, Ср., III, 986), **Довольнѣя трапеза ласкать и оупражненою оутровою** (XI, ГБ, 178); лексема зберігається в староукраїнській мові з виразною стилістичною маркованістю: естесмо еще и *трапезу* Жидовскую імо (1621, Пал., 790), от крупиц *трапезы* его не питает (1693, I. В., 109), Уготовал еси *трапезу* предо мною (с. XVIII, С., 238); у сучасній українській мові вживається як застаріле, експресивно-забарвлене із стилістичною метою, як образне, а також на позначення монастирської їжі (СУМ, X, 235).

Як свідчить аналіз інвентарю загальних назв у складі ЛСГ “їжа”, виявлені в строкатих її розрядах динамічні семантико-синонімічні співвідношення та емотивна маркованість зумовлені історичними чинниками. Складні процеси абстрактизації в мові нероздільні з нестримним оновленням репертуару конкретних назв, що призводило до певної надлишковості через хисткість меж у рядах співвідносних слів. Таким чином, у процесі формування словника української мови склалася нова лексико-семантична група загальних назв на позначення їжі, основними компонентами якої, нормативними, стилістично нейтральними, стали *їжа* – *харч(i)* – *страва* – *продукти*.

Подальшу перспективу дослідження когнітосфери “їжа” вбачаємо у вивченні динаміки становлення інших тематичних груп (зокрема назв їжі рослинного та тваринного походження).

Примітка

* Традиційні скорочення назв джерел і словників наводимо за: Словарь древнерусского языка XI-XIV вв. – М. : Русский язык, 1988. – Т. 1. – С. 24–68; Історія української мови: Лексика і фразеологія / [за ред. В. М. Русанівського]. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болонина Э.Н. Бытовая лексика в русской деловой письменности XV – XVI вв. (наименования напитков, продуктов питания животного и молочного происхождения и пищи) : дис. ... канд. филол. наук / Э.Н. Болонина. – К., 1978. – 212 с.
2. Булыка А.М. Лексычныя запазычаны ў беларускай мове XIV – XVIII ст. / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 255 с.
3. Вештарт Г.Ф. Назвы ежы / Г.Ф. Вештарт // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – С. 89–142.
4. Герд А.С. Введение в этнолингвистику / А.С. Герд. – СПб., 2005. – 456 с.
5. Жуковская Л.П. Лексические варианты в древних славянских рукописях / Л. П. Жуковская // Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 5–17.
6. Иллич-Свитыч В.М. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков / В.М. Иллич-Свитыч // Этимология. 1965 : Материалы и исследования по индоевропейским языкам. – М. : Наука, 1967. – С. 321–373.
7. Історія української мови: Лексика і фразеологія / [за ред. В. М. Русанівського]. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
8. Козырев И.С. Очерки по сравнительно-исторической лексикологии русского и белорусского языков / И.С. Козырев. – Орел : Изд-во Орлов. пед. ин-та, 1970. – 235 с.
9. Коннова В.Ф. Славянские лексико-семантические изоглоссы и типы изменений значения слов (на материале группы слов со значением “имущество”, “скот”, “хлеб, зерновые культуры”) : дис. канд. ... филол. наук: 10.02.01 / В.Ф. Коннова. – М., 1973. – 235 с.
10. Котляревский Н.Н. О погребальных обычаях первобытных славян / Н.Н. Котляревский // Сб. ОРЯС ИАН. – 1891. – № 49. – 491 с.
11. Львов А.С. Лексика “Повести временных лет” / А.С. Львов. – М. : Наука, 1975. – 357 с.
12. Мартынов В.В. Анализ по семантическим микрополям и реконструкция праславянской лексики / В.В. Мартынов // Этимология –1968. – М. : Наука, 1971. – С. 11–23.
13. Мицьк А.А. Развитие значений слов праславянского происхождения в русском языке : дис. ... канд. филол. наук / А.А. Мицьк. – Ростов н/Дон, 1980. – 194 с.
14. Отин Е.С. К истории и этимологии слова харч(и) / Е.С. Отин // Этимологические исследования по русскому языку. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. – С. 114–134.
15. Откупщиков Ю.В. Из истории индоевропейского словообразования / Ю.В. Откупщиков. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1973. – 323 с.
16. Потебня А.А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – Харьков, 1892. – 228 с.
17. Репьева Э.Н. Лексико-семантическая группа родовых наименований со значением “пища” в русской и украинской деловой письменности XV–XVI вв. // Исследования грамматического строя и словарного состава русского языка : Сб. научн. трудов. – К., 1977. – С. 54–66.
18. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
19. Трубачев О.Н. Славянские этимологии 8–9 / О.Н. Трубачев // Езиковедски изследованија в чест на академик Стефан Младенов. – София, 1957. – С. 337–339.
20. Филин Ф.П. Образование языка восточных славян / Федот Петрович Филин. – М. : Наука, 1962. – 294 с.
21. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Федот Петрович Филин. – Л. : Наука, 1972. – 636 с.
22. Ходова К.И. Языковое родство славянских народов (на материале словаря) / К.И. Ходова. – М. : Наука, 1960. – 64 с.
23. Яворський О. Народна пожива в Горлицькiм повіті / О. Яворський // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 6–12.

Дата надходження до редакції 05.05.2017

УДК [81'276 : 159.942.3] (477)

ББК 81.411.1-025.7

ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ В СУЧАСНІЙ СМІХОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

КОРОБКА Г.О.

Харківська державна академія культури

Досліджено лексичні новотвори, що виникли в мовній картині світу українців у майданний і постмайданний періоди. Особливу увагу зосереджено на новітніх лексичних одиницях, які створюють комічний ефект і функціонують у рамках гумористичного інтрадискурсу. З'ясовано сміхову функцію лексичних новотворів, що полягає в нівелюванні агресії й перетворенні негативу на позитив. Доведено, що оперування лексичними новотворами означає нову радість світосприйняття й спонукає до активного оновлення мови. Новітні словотворчі процеси з краплями гумору інтерпретовано як вияв психологічного самозахисту і водночас зброю інтелектуального ураження.

Ключові слова: сміх, сміхове спілкування, гумор, цінності, ментальність, мовна картина світу, гра слів, неологізми.

The paper profiles to study certain lexical innovations in the Ukrainian linguistic picture of the world through laughter perception of the world reality in the maidan and postmaidan periods. Extensive coverage is given to the latest lexical units circulated mainly on the Internet network in comments, blogs, posts that create a humorous effect and act within the humorous interdiscourse. A play on words makes the process of converting negative into positive. In its turn laughter negates aggression; inclusion into the game with lexical innovations means a new joy of world perception and encourages active updating of the language. The latest word-formation processes with the splashes of humor reflect the turbulent events and serve as a kind of protective shield and a weapon of intellectual defeat.

Key words: laughter, laughter communication, humor, values, mentality, linguistic picture of the world, a play on words, neologisms.

Мова – найточніший індикатор будь-яких змін колективної та індивідуальної свідомості. Зміни в мові відбуваються під впливом змін у суспільстві. В епоху історичних і соціальних потрясінь процеси мовного розвитку пришвидшуються, що спричиняє значні мовні зміни. Переломні моменти в житті суспільства безпосередньо відображаються в мові. Йдеться не лише про вербалізацію концептів, а й про спосіб вираження соціальної оцінки, позитивного чи негативного ставлення до них. У такий спосіб мова адаптується до нових умов, оскільки “мова, яка існує в мінливому світі і не змінюється сама, перестає виконувати свою функцію” [5, с. 448].

Революція Гідності (Духу) 2013–2014 [4] істотно вплинула на самоусвідомлення українців і позначилася не лише на суспільних настроях, цінностях людей, а й на українській мові. Виник цілий пласт лексики, пов'язаної з подіями 2013–2014, яка відображає не просто реалії того часу, а ідейний, настроєвий, ціннісний орієнтир українців. Неологізми політичного дискурсу різних років в українському мовознавстві досліджували Ж. Колоїз, Л. Ставицька, Л. Масенко, О.Тараненко, О. Стишов, Г. Шаповалова, Н. Хома, О. Кирилюк та ін.

Відома українська дослідниця Л. Ставицька у 2004 р. опублікувала статтю “Мова помаранчевої пристрасті”, услід за нею з'явилася низка наукових розвідок на тему постреволюційної лексики. Згідно з обчисленнями фахівців, активний словник української мови за останнє десятиліття змінився на 25%. Якщо врахувати не тільки виникнення нових лексем та розвиток значень, а й міграцію лексики з мовної периферії до центру й навпаки, кількість

видається цілком правдоподібною. На думку мовознавця, професора Національного університету “Києво-Могилянська академія” Л. Масенко, останнє десятиліття було досить урожайним на новотвори “у зв’язку з переходом влади в більш демократичне русло, після Помаранчевої революції з’явилося багато неологізмів” [Цит. за: 11, с. 36–37].

Лексику громадянських протестів 2014 року проаналізував також О. Тараненко [8]. Зокрема, мовознавець визначив основні номінативно-аксіологічні тенденції розвитку словотворчих засобів української мови як віддзеркалення нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства.

Вважаємо, що окреслену групу лексики потрібно інтерпретувати не лише як новотвори, а як вияв сміхової культури українців. Формування лексем на основі гри слів пов’язане не так з відображенням дійсності, потребою найменування нові реалії, як з психологічними процесами саморегулювання, самоствердження народу-носія мови. Сміх – це не просто реакція на відхилення від соціальної норми: це завжди відчуття переваги, моральне задоволення, викликане торжеством моральної, інтелектуальної, політичної та соціокультурної позиції “ми”. Сміх – завжди торжество нового розуміння дійсності, ознака сили і безпосередньо сила цього “ми”.

Метою статті є аналіз функцій лексичних новотворів у мовній картині світу українців. У дослідженні використано метод контекстуального інтерпретаційного аналізу, а також метод безпосереднього спостереження над матеріалом з подальшим узагальненням отриманих результатів. Такий підхід дав змогу потрактувати мовні одиниці в контексті дискурс-аналізу і з’ясувати механізм “сміхового спілкування” з урахуванням мовленнєвих і немовленнєвих факторів, які визначають його формування й інтерпретацію як інтелектуально-емоційної діяльності. Об’єктом особливої уваги були новітні лексичні одиниці, поширені переважно через Інтернет-мережу в коментарях, блогах, дописах, які створюють комічний ефект і функціонують у рамках гумористичного інтрадискурсу, що дозволило структурувати дискурс й виявити інконгруентність на дискурсивному рівні. Суть цього механізму – у додатковій інтенсифікації й інтерпретації суб’єктивної емоційно-оцінної ситуації немовленнєвої дійсності з урахуванням комплексу дискурсивно-мовленнєвих, мовно-стилістичних і жанрових факторів, які зумовлюють його формування та функціонування й у такий спосіб створюють комічний ефект. Семантично інконгруентність виявляється в карикатурному зображенні образу, обігруванні двозначності; у плані прагматики – у висміюванні персонажа, розумінні його статусу у вигляді жартівливої невідповідності загальноприйнятим нормам [6, с. 90–92].

У своєму дослідженні спираємося на концепцію тісного зв’язку мови та психології, культури її носіїв, обґрунтовану ще в роботах німецького мовознавця та філософа В. фон Гумбольдта: “мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова. Саме в мові акумулюється духовна енергія народу. Вона є головною ознакою і символом нації, її генетичним кодом, котрий поєднує минуле з сучасним, програмує майбутнє і забезпечує буття нації у вічності” [Цит за: 2, с. 40]. Тому сьогодні складний процес відродження поваги до української мови у світі є важливим чинником сформованості нації, впевненості української держави в майбутньому щасливому житті [2, с. 40].

Бунтівна карнавальна стихія Майдану охопила всіх людей, які асоціюють себе з новим україноцентричним поколінням. За спогадами О. Авраменко, “це виглядало карнавально, інколи навіть бурлескно. І, відповідно, у цьому здоровому народному середовищі, життя було щедро просякнуте елементами гумору – жартами, кпинами, жартівливими й навіть задиристими піснями, анекдотами, іронічними агітками, смішними картинками, креативними плакатами, що врівноважувало напругу подій, холод і безсонні ночі” [4, с. 248]. З перших днів Майдан наповнився “елементами карнавалу, театральності, відвертого позування протестувальників на камеру й могутнім стихійним народним творчим началом [...] Феномен полягав у тому, що там, на Майдані перебувати було не страшно, а весело і – моральна підтримка один одного

була величезна, присутні там переживали щастя духовної єдності” [4, с. 247]. Саме на Майдані креативно і “гумористично обігравалися пострадянські цінності, наприклад, бажання все отримати “на шару” – *Євромайдан – це коли ти тижнями безкоштовно живеш у центрі Києва*” [9, с. 42]. У цьому суть терапевтичної суспільної практики карнавалу. М. Слабошпицький у своїй книжці [7] також наголошує, що Майдан охопив “величний святковий народний карнавал. Бачиш своєрідну революцію з усмішкою на устах і з квітами в руках” [7, с. 48]. “Майдан співав, танцював, жартував, протестував. Карнавал, гейзер дотепів, іронічних слоганів, усмішки, вірші... Усе було поетично й зворушливо” [7, с. 30]. “До початку кривавих подій на вулиці Грушевського це трохи нагадувало веселий карнавал, у якому учасники намагаються вбратися якнайекзотичніше” [7, с. 107]. Серед 70 причин, які змусили мільйони українців стати патріотами за кілька тижнів М. Слабошпицький указує під №№ 39 і 40 такі: “Смієшся, аби не плакати? Це Україна” та “Тут сміються з усього і в найважчій ситуації? Це Україна” [7, с. 256]. Ю. Винничук у своєму есе “П’ята колона бдить” пише, що притомні люди з Росії приїжджають до Києва і “бачать море усмішок і безліч доброзичливих облич” [1, с. 114]. Просунуті дослідники культури, ймовірно, назвуть Євромайдан масштабним перформансом. Прикладів такого перформансу можна навести безліч, але найяскравіші, це – розладнаний хоровий заспів гімну України з ліхтариками – смішний і піднесений водночас, і “захоплення” ялинки 1 грудня, яку в народі назвали “йолкою” (цей русизм був навмисно використаний, оскільки він з’явився ще у 2010 р., коли В. Янукович на прес-конференції озвучував версію розгону мітингувальників державною мовою і довго пригадував слово *ялинка* й, таки не згадавши, вимовив *йолка*, що стало приводом для численних фотожаб, мемів і жартів та ін.), та увінчання її національним прапором – вона стала монументом відвойованої свободи і символом протесту.

Гра слів уможливує перетворення негативу на позитив. У свою чергу, сміх нівелює агресію і включення в гру означає нову радість світосприйняття: відкрити те, що завжди було поруч, але донині лишалося таємницею. Це та парадигма, де мудрість накладається на гумор і породжує геніальність. Можна навести приклад гри слів з “новим” значенням слова *кріп*, яке в цій грі має звучати російською як *укроп*. Завдяки російській пропаганді тепер *українами* називають українців, яким не байдужа доля України в майбутньому і які захищають її терени. Мета була образити українців і принизити їхню гідність. На перший погляд, такий національний пейоратив, як *укр* або *укроп* [12] мав би викликати роздратування і злість в українців, але й тут вони поставилися до ситуації з гумором і перетворили слово на символ боротьби. Так, відомий художник Андрій Єрмоленко намалював для української армії нашивки на одяг у вигляді кропу і написом: “УКРОП”, що означає Український ОПір – суцвіття, яке відлякує колорадського жука (теж символічне нагадування про агресора – прим. моя. – Г. К.). Ще мексиканське прислів’я говорить: “Вони хотіли поховати нас, але не знали, що ми – насіння”. Якщо в пошуковому рядку Google написати словосполучення “укроп символ”, то першими результатами будуть: “УКРОП – символ гордості українців”, “УКРОП – символ української армії”, а лише нижче можна побачити історичну довідку про те, що в Стародавньому Римі рослина кріп символізувала силу і енергію. Зокрема, збереглися відомості, що “римські гладіатори перед боєм обов’язково натирали руки і ноги кропом, зміцнюючи м’язи. Потім до цього засобу стали вдаватися і спортсмени перед змаганням” [13]. Окрім того, інтернет-дотепники виявили, що накладання блакитного кольору українського стяга на жовтий дає зелений колір кропу і витлумачили ще як одну підставу для визнання кропу символом української визвольної боротьби. Таким чином, назва, запланована як образлива, насправді набула позитивної конотації.

Т. Прохасько зауважує, що під час Євромайдану люди “стали по-справжньому мислячими істотами, бо наше мислення з неймовірною інтенсивністю шукало й знаходило слова, словосполучення, речення, абзаци й вигуки” [1, с. 17]. Я. Матюшин у своєму блозі [14] запропонував оновлену гумористичну версію різновидів української ідентичності у світлі сучасної збройної агресії з боку РФ:

Хохол. *Пацифіст, гуморист, життєлюб. Любить відчувати бурхливість життя в усіх його проявах. Гостинний, щедрий. Сильно не любить тих, хто його засмучує. Володіє природною схильністю до безконтактного бою. Поява на полі бою роти хохлів з букетом перегару, в який влітаються тонкі нотки часнику та цибулі, змушує ворогів ретируватися ще до початку активних вогневих контактів. Гастрономічний бог.*

Козак. *Не плутати з казаками. Штатна бойова одиниця, з атрибутами національного сакрального символу. Воїн, що пізнав дзен. Рубає москалів з добрим примруженням. Після січі набиває люльку і занурюється у медитативне споглядання світу. Козарлюга непідвладний нікому, крім свого народу. Світській владі він дозволяє правити до того моменту, поки вона не починає його драгувати. Безстрашний і добрий.*

Бандерівець і його сучасна модифікація – правосек. *Експансивна одиниця нашого суспільства. Хірургічний скальпель світобудови, заточений проти пухлини “руського міра”. Бандерівець хитрий, виверткий, і апріорі розумніший за москаля. Бандерівці – це лейкоцити цивілізації. Там, де відбувається нагноєння рашизму, бандерівці захищають місцевість. Кожного разу, коли на світ з’являється бандерівець, російські екстрасенси знепритомніють. Елітарний.*

Укроп. *Штатна одиниця нашого суспільства. Екологічно доброзичливий зі світом, стійок, корисний, життєствердно зелений. Самим своїм існуванням пригнічує паразитів, гнид і вошей. Укроп не боїться ні темряви, ні світла, ні сутінків, оскільки він – втілений плюраліст. Грядка “укропу” володіє сукупним потенціалом гасити і запалювати зірки. Країна “укропів” всемогутня.*

Укр. *З др.-іранської / арійської протоукр. Метафізична одиниця нашого суспільства. Укр сукупний – його нібито немає, але він усюдишущий. У кожній молекулі українського повітря, у кожному атомі української землі присутні еманції укра. Укри мешкають десь на інших теренах буття і плетуть саван ворогам України. Наступна еволюційна ступінь укра – Абсолют.*

Як бачимо, будь-які суспільно значущі події, а особливо національні стреси й трагедії спонукають людину до активного оновлення мови, бурхливої словотворчості.

Війна і збройна конфронтація породили чимало неологізмів із образливим для супротивника відтінком. З одного боку лінії зіткнення з’явилися *майдани, майдануті, карателі, жидобандерівці, правосеки, націонал-зрадники, хунта, фашистські молодчики, укри, укropи, свідоміти, бандерлоги* тощо. З іншого – *колоради, сепари, ватники, аквафреші, федераста, сепаратисти, пуніноїди, жополченці, пропагандони, лугандони, рашисти* та ін. Одні лексичні новотвори виникли внаслідок гри слів (*укropи, рашисти*), інші – внаслідок метафоричних перенесень на основі зовнішньої подібності (*колоради, аквафреші*), є такі, що апелюють до відхилень у розвитку (*майдауни, майдануті, даунбасята*) або стосуються сексуальної тематики (*свідоміти, федераста, сепараста, пропагандони, лугандони*). Показово, що в російській пропаганді не так і багато нової лексики (*захисники Донбасу, Новоросія*). Неологізми “позичають” у лексиці радянських часів, зокрема це стосується *карателів, фашистів, бандерівців, нацистів, хунти*. Такі слова називаються відродженими (визначення Ю. Шевельова), або актуалізованими (термін Л. Струганець). Завдяки потужній пропаганді в російських ЗМІ цим словам наданий нового змісту: ними почали називати будь-яких громадян України, які орієнтуються на проєвропейський шлях розвитку. Їх використовують прибічники російських терористів на позначення українських військових, які беруть участь в антитерористичній операції на Сході України. “Завдання пропаганди – укорінити у свідомості мас негативну оцінку щодо самого поняття ‘української армії’” [3, с. 54]. До українських відроджених слів можна зарахувати *орда, сотня* й похідні від них. Російська пропаганда, будучи не надто продуктивною в словотворенні, найчастіше вдається до старої, ще радянської риторики, коли національно-свідомих людей називали *нацистами, фашистами, націонал-фашистами*. Водночас науковці сподіваються, що воєнні новотвори вийдуть з активного вжитку вже незабаром, якщо протистояння завершиться. Але наразі ці слова потрапляють до сучасних онлайн-словників. Зокрема, Б. Петренчук, головний редактор електронного словника

неологізмів “Мислово” [15], повідомляє, що словотворчість українців за останні півроку набула помітніших масштабів: “Мислово” побагатшало приблизно на 500–700 нових визначень. Проте досить складно сказати, який відсоток лексики з’явився внаслідок збройного протистояння. Цей онлайн-словник є інтерактивним проектом з розвитку сучасної української мови та сленгу, де звичайні користувачі додають нові слова і формулюють визначення. Він містить чимало нових лексем. Основними критеріями вибору є популярність слова та його соціальна значущість. “Є лексеми, пов’язані з російською агресією: *сепари, скримздити, окупендум, вата, Луганда*. Утім, навіть якщо об’єднати ці дві категорії, то вони не охоплюють більш ніж 20% нових надходжень” [11, с. 36–37]. Ці новотвори можна розцінювати як такі, що виникають внаслідок природної реакції мовців, поширюються переважно через Інтернет-мережу в коментарях, блогах, дописах [3, с. 54].

Наведемо приклади розвитку нових лексем та нових значень в уже відомих лексем:

Аквафреш – 1) прапор Росії; 2) рашист.

Ватник, або ватнік – людина з (пост)радянською ментальністю, яка щиро не розуміє, навіщо існує держава Україна. В Україну слово прийшло разом із російською інтервенцією в березні 2014 року. Походить від однойменної назви популярного теплого одягу бідних радянських людей. Сукупність ватників часто позначають збірним іменником “вата”. У них немає національності. Вся їх сутність заснована на неприйнятті української держави і всього, що з нею асоціюється.

Вишиватнік – український ура-патріот. Приклад: “Іван працював тітушкою на антимайдані, а зараз причепив на сумку синьо-жовту стрічку і всім розказує, як він любить Україну і ненавидить москалів” – типовий вишиватнік – псевдопатріот України, аналог російського ватніка, вважає, що любить Україну, але практично нічого корисного для своєї країни не робить. Обмежений та вузьколюбий в осмисленні всього, що відбувається в країні.

Диванна сотня – учасники протестного руху, активність яких обмежувалась Інтернетом.

Жидобандерівець – людина єврейської (але не обов’язково) національності, яка є прихильником Майдану і патріотом України. Самі “жидобандерівці” використовують це слово жартома, тоді як російські рупори – всерйоз.

Кіборги – символ незламності українського духу, військові України, які мужньо захищають Донецький аеропорт від російсько-терористичних загарбників; цю назву також дали бойовики захисникам Донецького аеропорту за незламність, а українці посміхнулися й використовують її успішно. Словник сучасної української мови та сленгу “Мислово” визнав “кіборгів” словом 2014 року.

Луганда і Донбабве – саркастичні назви терористичних організацій “ЛНР” та “ДНР”, а також тимчасово захоплених ними територій Луганської та Донецької областей.

Майдануті, майдани (похідне від “Майдан”) – образливі назви прихильників Євромайдану, які активно поширює російська пропаганда.

Націонал-зрадник – активізоване зі сталінських часів і вживане президентом РФ В.Путіним визначення, що позначає російських громадян, які дозволяють собі трактувати минуле та сьогодення РФ у розрізі із офіційною ідеологією.

Небесна сотня – список із понад 100 учасників Євромайдану, загиблих під час сутичок із силовиками в січні – лютому 2014 року.

Ополченці, або захисники Донбасу – військові, які, згідно з російською пропагандою, воюють за Новоросію проти українських “карателів” і “фашистів”.

Рашизм – неофіційна назва політичної ідеології та соціальної практики владного режиму Росії початку XXI ст., що базується на ідеї “старшості братнього народу”, його “особливої цивілізаційної місії”; на тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу, використанні російського православ’я як моральної доктрини та на геополітичних інструментах, у першу

чергу – енергоносіях. Термін “рашизм” штучно утворений шляхом поєднання англійського слова *Russia* (тобто Росія, вимовляється: *раша*) та міжнародного слова “фашизм”. При цьому обігрується співзвучність слів *русизм* і *расизм*. Рашизм – це різновид тоталітарної, фашистської ідеології, симбіоз основних засад фашизму і сталінізму. Він є обґрунтуванням варварської геополітики РФ, спрямованої на окупацію та анексію територій інших держав, позначається штампом “збирання земель руських” і спирається на місцевий колабораціонізм.

Укри, укропи – зневажливо-іронічна назва українців. Використовується для російської пропаганди й тролінгу.

Фашистська (київська) хунта – згідно з російською пропагандою, спочатку уряд А. Яценюка та в. о. президента О. Турчинова у період до виборів глави держави; пізніше українська влада за президентства П. Порошенка.

А. Муждабаєв на своїй сторінці у соціальній мережі назвав слова, які можуть образити українців. Його коментар безпосередньо стосується тематики нашої розвідки (переклад наш): “Знаєте, які зараз найбільш образливі слова для українців? Ні, не *хохол*, не *бандерівець*, не *укроп*, навіть на *фашистів* не ображаються – дивуються, як наче із психічно хворих. Найбільш образливі слова зараз для українців – *братні народи*. Якщо вони звучать із вуст росіян. Тому що звучить це як найнижча форма підлості, лицемірства – напасти на Україну, убивати українців і називати їх при цьому *браттями*. Навіть з найкращими намірами говорити таке зараз українцям не можна. Можливо, через декілька поколінь, не раніше. За умови, що знову станемо людьми і за все покаємося. Росіяни, навіть якщо ви щиро співчуваєте українцям, майте це на увазі”. Сторінка соцмережі “Хроніки Хунти” відзначає: “Велика удача, якщо у вашій країні не виявилось братнього народу”. У користувача Stranger [20.07.2015] також є суголосний коментар: “Тепер слова *бандера* і *хунта* українці сприймають як комплімент. А от за слово *браття* будь-якому москалю готові вцепитися в горлянку” [16].

Показовим є приклад поширення новітньої лексеми *тітушки*. Вона позначає хлопців спортивної статури, яких використовують для провокацій у місцях проведення громадських акцій з метою залякати, розігнати активістів. Слово є результатом апелятивації прізвища Вадима Тітушка, який під час акції протесту скоїв напад на журналістів у травні 2013 р. Словник “Мислово” визначення цього терміну подає так: “Тітушки – хлопці спортивної статури, які з'являються там, де починається надмірна громадянська активність, для того щоб заспокоїти активістів”. На міжнародну популярність цього слова вказує поява статті про тітушок у вільній енциклопедії “Вікіпедії” різними мовами, зокрема українською, російською, англійською, французькою, румунською польською, чеською, іспанською та навіть арабською. Отже, термін *тітушки* набув широкого вжитку, проникнувши і у закордонну пресу. Житель м. Біла Церква Вадим Тітушко ніколи не сподівався, що може так прославити своє прізвище. Навіть приказка така є: “Поганий той гопник, який не мріє стати тітушком”. Слово вживалося спочатку тільки в множині, оскільки тітушки становлять як правило групові об'єднання і ніколи не діють поодиноці. Однак з часом лексема почала вживатися й у формі однини. Відомі різні думки щодо її граматичного роду. О.Д. Пономарів вважає доцільним вживати цей номен у формі середнього роду – *тітушко* (Н.в. і Р.в. множини: *тітушки, тітушків*). Однак визнає, що “можливо, із саркастичних міркувань це слово перейшло до категорії жіночого роду”: *тітушка* (Н.в. і Р.в. множини: *тітушки, тітушок*) [Цит. за: 3, с. 55]. Про рефлексивність появи цього слова можна говорити на підставі його неабиякої популярності, швидкої адаптації до семантичних та граматичних мовних особливостей. Показовою є і здатність утворювати похідні лексеми: *тітушковод* (людина, яка організовує участь тітушок у заходах), *тітушковоз* (автобус, яким привозять тітушок), *тітушня* (збірне поняття), *айтітушки* (від “айті” + “тітушки” – хакери, які здійснюють DOS-атаки на сайти) [3, с. 55]. Нову лексему було обіграно й у гумористичному привітанні українців від Посольства США в Україні: “Хай тітушки ходять боком – з новим щастям, з Новим Роком!” [9, с. 19].

Слова *запоребрик*, *запоребриковие* та інші похідні від російського *за поребрик* означає поширену серед інтернет-користувачів назву Росії та її населення. Ця лексема набула популярності після того, як так званий сепаратист (а насправді, російський найманець) використав її в інтерв'ю журналістам, представляючись корінним мешканцем Донецька. Згодом лексема потрапила і до гумористичного слогану: “Путін! Не заходь за поребрик!” [9, с. 28].

Абревіатура ОРДЛО (окремі / окуповані райони Донецької і Луганської областей) дуже співзвучна зі словами *орда* + *кодло*. Деякі користувачі інтернет-мереж побачили в цьому також гумористичний сенс і висловилися фразою головного пропагандиста РФ Д. Кисельова: “Збіг? Не думаю!”.

Отже, лексичні новотвори, що виникли в сучасній українській мові в майданний і постмайданний періоди, створюють не просто комічний ефект, а слугують засобом мовної протестної риторики, своєрідним захисним щитом і зброєю інтелектуального ураження. Сміх не може зруйнувати основ культури, але дозволяє їх відчувати, створити передумови нового осмислення соціальної дійсності та свого місця в ній. За допомогою сміху досягається глибока, тонка, емоційно забарвлена гармонія індивідуального й соціального в людині. Сміх виникає на базі не другорядних, несуттєвих потреб людини, а головного стимулу її думок і вчинків – необхідності самореалізовуватися в конкретному суспільстві, дотримуватися в житті гідної позиції. Таким чином, сміх орієнтований на дискредитацію відхилень від цих уявлень і настанов. Його результатом є ствердження певних соціально-культурних цінностей, норм, способу мислення, поведінки і життєдіяльності загалом [10, с. 34]. Лексичні новотвори функціонують у рамках гумористичного інтрадискурсу та виконують одну з найважливіших функцій у сучасній сміховій культурі українців – висміювання опонента через його невідповідність загальноприйнятим нормам.

Тема сміху в українських реаліях невичерпна, життя щодня продукує нові приводи для гумористичної відповіді на виклики долі. Аналіз гумору малих форм у контексті гумористичного інтрадискурсу в майданний та постмайданний періоди ще посяде своє місце в наукових розвідках гуманітаріїв України. У перспективах подальших досліджень у цьому напрямі – вивчення мови військових у зоні АТО, зокрема її сміхових компонентів, що допомагають витримати жорстку психологічну, моральну напругу в ситуаціях на межі життя і смерті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євромайдан: хроніка відчуттів [колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципердюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана, Юрія Винничука]. – Брустурів : Дискурс, 2014. – 156 с.
2. Золотарьова О. Формула щасливого сміху / О. Золотарьова // Дьоб / Докса : зб. наук. пр. з філос. та філол. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2006. — Вип. 9 : Семантичні й герменевтичні виміру сміху. – С. 36–41.
3. Кирилюк О. “Вогнехреще” або неологізми як відображення військового протистояння / Ольга Кирилюк // Наук. зап. Сер. Філологічні науки : [зб. наук. пр.] / М-во освіти і науки України, Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2015. – Вип. 137. – С. 52 – 57. – Бібліогр. : 9 назв.
4. МАЙДАН. (Р)ЕВОЛЮЦІЯ ДУХУ. Мистецько-культурологічний проект / Автор і куратор проекту: Антін Мухарський. – К. : НАШ ФОРМАТ. – 304 с.
5. Сабитова З. К. Лингвокультурология / З. К. Сабитова. – М. : Наука, 2013. – 528 с.
6. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – Вид. 2-е, перер. і доп. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
7. Слабошпицький М. Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 312 с.

8. Тараненко О.О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця XX – початку XXI ст.). VI / О.О. Тараненко // Мовознавство : Наук.-теор. журнал Ін-ту мовознавства ім. О.О. Потебні. – 2014. – № 3. – С. 3–33.
9. Трач Н.С. “Разом – сила!” : Риторика українського спротиву. Соціолінгвістичні есеї / Н.С. Трач. – К. : ТОВ “Видавництво “Кліо”, 2015. – 144 с.
10. Тульчинский Г. Л. Культура личности и смех / Г.Л. Тульчинский // Человек. – 2012. – №2. – С. 20–34.
11. Хмельовська О. “Укропи” та “правосеки” проти “ватників” і “сепарів” / Оксана Хмельовська // Український тиждень. – 2014. – №39 (359). – С. 36–37.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://durdom.in.ua/uk/main/article/article_id/22975.phtml
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stoptoxin.ru/index.php/home/232.html>
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svyatovit.info/site/articles/articles-read/383.html>
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myslovo.com>
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://durdom.in.ua/uk/main/anecdotes.phtml>

Дата надходження до редакції 13.03.2017

УДК 811.161.2:81"373.7

ББК 81.2Укр

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ НЕОФРАЗЕМ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРИ

ПАШИНСЬКА Л.М.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню доволі активного в сучасному мас-медійному просторі процесу детермінологізації – міграції термінів за межі своїх терміносистем, зумовленої пошуком нових засобів образності. З'ясовано мовні та позамовні фактори, що сприяють детермінологізації звичаєвих термінів, названо терміносистеми, компоненти яких найчастіше зазнають переосмислення.

Ключові слова: детермінологізація, неофразеологізм, терміносистема, мас-медіа, експресивність.

The article investigates quite active in mass media text determinologization process – the phenomenon of migration terms beyond their terminological, caused the search for new means of imagery. Linguistic and extralinguistic factors contributing determinologization of conventional terms are found, terminology particularly favorable to rethinking is identified.

Key words: determinologization, new phraseological unit, terminology, mass-media, expressiveness.

Мова сучасних українських ЗМІ активно поповнюється неофразами, які плідно продукуються, засвоюються й функціонують у стилі мас-медіа, а також походять із різних джерел. Серед них розрізняємо як власне українські, основою яких є суспільно-політична, фінансово-економічна, виробничо-професійна, науково-технічна, військова, спортивна сфери, так і іншомовні входження. Останнім часом активізувався процес творення неофразеологізмів на основі розмовного стилю.

Важливим джерелом творення неофразем стає переосмислення давновживаних термінологічних словосполучень, структура яких зазнає семантичних зрушень. Різновидом таких семантичних змін є *детермінологізація* – соціально мотивоване явище міграції термінів за межі їхніх терміносистем. Детермінологізацію спостерігаємо при функціонуванні номінативних одиниць – генетично термінів – у загальнономовному значенні. У такому разі терміни, зберігаючи свою номінативну функцію, розвивають у новій системі парадигматичну і синтагматичну значеннєвість. Подібне явище також відбувається тоді, коли внаслідок використання в мовних актах терміни набувають вторинної номінації. Детермінологізація сприяє кількісному і якісному збагаченню загальноновживаної лексики й фразеології. Термінологічне словосполучення втрачає своє спеціалізоване значення і на його основі поступово формується переносне значення, зумовлене метафоричним або метонімічним перенесенням, лексикалізацією порівняння та ін. Отже, термінологічне словосполучення слугує семантичною базою для нової фраземи.

Явище детермінологізації неодноразово привертало увагу дослідників [2; 3; 4; 5; 6; 7; 9], проте межі цього явища в сучасному українськомовному мас-медійному просторі досі чітко не окреслені. Залишається актуальним визначення семантичних передумов та функційних особливостей детермінологізації, що спричиняє саме виникнення нових фразеологічних одиниць.

Мовознавців здебільшого цікавили критерії термінологізації мовного знака [1, с. 15; 2, с. 61–62], проте не менш важливим вважаємо визначення основних чинників детермінологізації словосполучень.

Мета пропонованої статті – виявити терміносистеми сучасної української літературної мови, компоненти яких найчастіше зазнають детермінологізації у мас-медійному просторі, з’ясувати семантичні передумови цього явища та функційні переваги неофразем, що постали на основі детермінологізації.

Мовознавці вважають, що детермінологізація – це запозичення слова / словосполучення з термінологічної системи і засвоєння їх літературною мовою, що пов’язане зі зміною їхнього значення чи сфери вживання. Причому одні дослідники у зв’язку з детермінологізацією відзначають спрощення позначуваного поняття [2, с. 63], а інші навпаки констатують розширення його семантичної структури [4, с. 43].

Семантичні зрушення, що відбуваються в термінологічних словосполученнях унаслідок їхньої детермінологізації, можна структурувати так: образне переосмислення → переносне використання → переносне значення. Основою для побудови образу часто слугує не науковий зміст терміна, а наше уявлення про нього. Саме метафорично осмислений термін підлягає детермінологізації. У такий спосіб розвинулися переносні значення у термінологічних словосполученнях: *хірургічне втручання, виробити / виробляти імунітет, підтвердити діагноз, зробити щеплення, бронзовий фіналіст, гуманітарна допомога, викликати алергію, видати / видавати на-гора, важка артилерія*. Характерно, що в прямому значенні словосполучення залишається одиницею терміносистеми, а в переносному виступає загальноживаною одиницею і функціонує в неспеціальних текстах, пор.: *Серед гостей, присутніх на ланчі особисто найбільшим успіхом користувалися “бронзовий фіналіст” президентських перегонів Сергій Тигінко та нереалізований “кіндер-сюрприз” Арсеній Яценюк (УМ)*. У зв’язку з подвійним використанням термінологічного словосполучення у науковій і позанаукових сферах дуже слушно видається думка О.М. Кримець про те, детермінологізація є “результатом взаємовпливу мовної та наукової картин світу” [3].

Прикладами взаємопроникнення термінів із підсистеми в підсистему можуть слугувати фразеологічні неологізми з різних галузей. Як засвідчує фактичний матеріал, джерелом значної кількості неофразем є сфера фізкультури і спорту: *коротка лава (лавка) запасних* ‘брак спортсменів, які можуть вийти на заміну гравців основного складу команди’, у переносному значенні – ‘брак резервних кадрів у вищих ешелонах влади, певної партії’ (*Підписавши відповідні укази, Президент, вважаю, не лише дав зрозуміти, що за багатьма напрямками роботи попередній Кабмін діяв непогано, а й черговий раз засвідчив, що “лава запасних” у нього, на жаль, є надто короткою (СТК); різні вагові категорії* – ‘борці, боксери, штангісти та ін. змагаються залежно від розподілу за ваговими категоріями’, у переносному значенні – ‘про людей різного соціального стану, ступеня впливу, значущості та ін.’ (*Я, в принципі, не розумію природу конфлікту головного режисера з акторами: у нас же різні вагові категорії, нерівні умови – я керую театром, а актор грає на кону. Вважаю, що коли виникає питання, кому належить провідна роль у театрі – актору чи режисерові, то це говорить про неблагополуччя в колективі (Д); грати м’язами (мускулами)* – у культуристів – демонструвати гру м’язами, у переносному значенні – ‘погрожувати, демонструвати готовність до війни’ (“*Великий скульптурний салон перестав грати м’язами, головним об’єктом пластичного мистецтва стала жінка*” (УМ).

Детермінологізація спортивних термінів і їх входження в загальнолітературну мову зумовлені екстралінгвальними та власне лінгвальними факторами. Розвиток спорту в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століть спричинив появу значної кількості спортивних організацій, клубів, оздоровчих комплексів, навчально-тренувальних баз, стадіонів. Набули популярності види змагань, ігор, які раніше не практикувалися в нашій країні. Результатом усебічного висвітлення ЗМІ активної участі, значних досягнень і перемог наших спортсменів у змаганнях європейського та міжнародного рівнів стало активне використання спортивних термінів у прямому номінативному значенні й виникнення значної кількості неофразем унаслідок модифікації,

семантичного збагачення (метафоризації й метонімізації), а також детермінологізації – виходу термінів-професіоналізмів за межі власне терміносистем. Серед власне мовних факторів, які впливають на інтенсивність засвоєння загальнолітературною мовою термінів спорту, виділяємо такі: 1) семантичний зміст терміна (дефініція), який визначає його необхідність для загальнолітературної мови; 2) відсутність в загальній мові слова/словосполучення для номінації нового явища; 3) тенденція мови до експресивності; 4) слово- і фразоутворювальна активність спортивних термінів.

За нашими спостереженнями, особливо активно поповнюють групи неофразем терміносистеми суспільно-політичної та соціально-економічної сфер, що зумовлено процесами розвитку економіки, кардинальними змінами в матеріальному й духовному житті соціуму, напр.: *помаранчева революція* ‘мирний, безкровний перехід влади до опозиції в Україні’, *голосувати ногами* ‘відмова від участі в будь-яких заходах, висловлення протесту, незгоди з чимось’, *пінг-понгова дипломатія* ‘про дипломатичні стосунки, ініціатором яких є держава, яка шукає ґрунт для отримання від них у майбутньому певної користі’, *чорна бухгалтерія (каса)* ‘грошові операції (розрахунки), які не фіксуються офіційною державною статистикою’ (*Крім того, якщо б влада зробила поправки в законний спосіб, протестів підприємців не було б. Унаслідок цього підприємці вже нині починають “голосувати ногами”, тобто згортають свою діяльність (ЛП); Як відомо, Кіссінджер був ініціатором так званої пінг-понгової дипломатії, яка привела до зближення США і Китаю (Д); На момент візиту податківців у цеху зберігалось 36 тисяч пляшок горілки вартістю понад 230 тисяч гривень. Спиртне, а також виробниче обладнання, фальшиві акцизні марки та документацію “чорної” бухгалтерії вилучено (ICTV).*

Перенесення термінів з одного функціонального різновиду мови в інший зумовлює стильові видозміни. Прагнучи створити оригінальний текст, журналісти виявляють неабияку винахідливість у пошуках нової експресії, конотації, намаганні передати індивідуальне, нетрадиційне бачення подій, явищ, ситуацій, наповнити виклад матеріалу дотепними характеристиками, оригінальними образами.

Якщо основними критеріями термінологічності мовного знака називають семантичну прозорість, умотивованість; узвичаєність, здатність вступати у семантико-парадигмальні внутрішньотермінологічні системні зв’язки і відношення [2, с. 15], то для детермінологізації сприятливими факторами вважаємо зрозумілість, відомість терміна, поширеність позначуваних ним дій та явищ, його належність до терміносистем, доступних для широкого кола користувачів. Саме такі терміни найчастіше зазнають переосмислення.

Крім політичної, економічної та спортивної термінології, джерелами фразеологізації стають також словосполучення інших термінологічних систем, зокрема:

медицини: *штучне дихання* ‘існування когось або чогось за допомогою сторонньої підтримки’, *бути в глибокій комі* ‘занепадати, не мати розвитку’, *зробити щеплення* ‘захиститися від чогось небезпечного’, *мати імунітет* ‘бути захищеним, стійким, несприйнятливим; почуватися впевнено’, *викликати алергію* ‘викликати спротив, подразнення, збудження у кого-небудь; несприйняття чогось/когось’, *піддаватися реанімації* ‘відновлюватися, повертатися у попередній розвинений стан (у економіці і т.д.)’, *хірургічне втручання* ‘різкі (крайні), невідкладні дії’ (*А життя показує, що “партію влади” без опори на певні верстви населення, на близьку цим верствам ідеологію, утворити можна, але жити така партія зможе лише за допомогою “штучного дихання” (Д); Як завжди в день народження Олександра Довженка вітчизняні кіношники відзначили своє професійне свято. Вже набридло з року в рік писати практично одне й те ж, щось на кшталт “це свято зі слъозами на очах” або “рідне кіно в глибокій комі” (УіСС);*

математики: *диктувати умови задачі* ‘нав’язувати кому-небудь свої погляди і змушувати діяти відповідно до них’, *володіти табличкою множення* ‘рахувати прибутки’, *забувати про табличку ділення* ‘не ділитися, не платити податки (про олігархів, тіньових ділків)’ (*Але реформа*

у версії Банкової провалилася остаточно, і осінь **диктує** Вікторові Володимировичу свої **“умови задачі”** (ІНРК); **“Біда в тому, – пояснив Винничук, який є головним редактором “ЛА “Піраміди”, – що деякі наші бізнесмени володіють лише табличкою множення і забувають про табличку ділення”** (Д);

авіації: **запасний аеродром** ‘посада чи престижне місце, яким запасається офіційна особа на випадок відставки’, **вищий пілотаж** ‘вияв високої майстерності, таланту, здібностей’, **круте піке** ‘різкий занепад, утрата чогось’, **стати (поставити) на крило** ‘відновити тренувальні бойові польоти’, **крутити (покрутити, прокрутити) пропелер** ‘активізувати якісь дії’, **повітряні ворота ‘аеропорт’** (Тоді частина людей пішла з “Дня” до “Всеукраїнських відомостей”, на **“запасний аеродром”**, підготовлений тоді ще партнерським тандемом Лазаренко – Тимошенко; І тоді ще не всі актори спроможні на **“вищий пілотаж”** в такому складному стилі – правдиво, щиро, сердечно **“жити”** в образі героя, не пропускаючи подробиць психологічних реакцій, водночас не збиваючись на побутовізм, на повсякденні інтонації, витримуючи рівень високого узагальнення, виправдовуючи умовно-символічні дії (Д);

космонавтики: **вивести на орбіту** ‘повернутися до звичного життя’, **зоряні війни** ‘міжпланетні зіткнення, сутички, боротьба’, **зоряний ешелон** ‘політична, економічна, культурна еліта’, **космічний човник** ‘корабель багаторазового використання’ (Так і людині, що зупинилася в житті, – спочатку страшно, потім навіть якийсь кайф неробства настає, а потім себе вже й не завести, й не **вивести на нормальну орбіту** існування – ось вона, образно кажучи, суспільна смерть і настає (УіСС); Наступну версію можна назвати кадровою. Йдеться про те, що крісло Генпрокурора лишилося мало не єдиним із **“зоряного ешелону”** крісел, яке ще не контролювали есдеки (УМ);

військової справи: **відповісти не за статутом**, у глибокому тилу [перебувати], **переходити у контратаку**, **важка артилерія**, **вільні стрільці**, **другий ешелон** (Охоронці, отримавши від начальства черговий **“нагоняй”**, ніби змазалися між собою – хто дошкульніше **“дістане”** політичних, особливо, аби ті **відповіли “не за статутом”** (Ст.);

сфери культури: **театру і кіно** – **здобути одну з провідних ролей** ‘вибороти першість у чомусь’, **закулісний сценарій** ‘щось приховане, таємне’, **за власним сценарієм** ‘діяти згідно своїх власних планів’, **найгірший сценарій** ‘невдалий план дій’, **сюжетна лінія** ‘послідовність розвитку подій’, **мильна опера** ‘багатосерійний телефільм, сентиментальний за змістом’ (Уміння України **“грати на випередження”** дозволяє їй **здобути одну з провідних ролей на континентальних ринках газу** (УМ);

музичної сфери: **усе по цимбалах** ‘байдуже, все одно’, **жива музика** (англ. *live-music*) ‘музика, яка виконується безпосередньо музикантами, без використання якихось технічних засобів’, **живий звук** (англ. *live [sound]*) ‘виконання й сприйняття співу, музики безпосередньо, без використання технічних засобів підсилення чи репродукування’; **замовляти музику** (**Живий звук**, **найкращі юні співаки, а які костюми, покажи! ... У всіх такі сильні й гарні голоси і повністю все живий звук, ніяких тобі “даблів” та “фанер”!** (Кияни); Питання **“З ким ви, майстри культури?”** завжди було риторичним, а тому нецікавим. Ну, з ким же це? З тими, хто керує, хто **замовляє музику**, хто кличе на урядові концерти. З тими, у кого джипи, клуби, заводи, газети, пароплави (УМ);

різних видів ігор, зокрема карти, більярд, спортлото та ін.: **гра з відкритими картами**, **не мати жодного козира в руках**, **боротися за джек-пот**, **гарантувати бонуси**, **загнати в лузу**, **зробити ставку** (Олександр, який добровільно обрав собі роль аутсайдера і опозиціонера, безкомпромісного борця за справедливість, прихильника **“гри з відкритими картами”**, був основним каталізатором конфліктів у племені (Д); Після етапу **“Золотої ліги ІААФ”**, який відбувся в Берліні, **за “джек-пот” бореться** тільки бігунка на 800 м із Мозамбіку Марія Мутола; Оракули передрікають, що призначення Олексія Альохіна – лише пробна куля, яку дніпропетровські трубники успішно **загнали в запорізьку лузу** (УМ).

Процес детермінологізації доволі активний у мас-медійному тексті й зумовлений пошуком нових – виразніших і несподіваних засобів образності. Термінологія становить дуже сприятливий матеріал для переосмислення. По-перше, посилення образності зумовлене контрастом між узвичаєним функціонуванням термінологічного словосполучення і його незвичним уживанням поза науковим контекстом. По-друге, місткості образу сприяє саме форма словосполучення, яке складається з кількох компонентів, що в сукупності формують певний образ, а на його основі фразеологічне значення. Тому невід’ємною властивістю фразеологічних інновацій є асиметрія між загальним значенням сталої одиниці та семантикою її компонентів, адже фразеотворення – це передусім процес семантичного перетворення, унаслідок якого виникають нові одиниці, це один із способів реалізації образності, а вона, як відомо, в системі засобів художнього відображення займає домінуючу позицію.

Отже, терміни різних галузей становлять продуктивний матеріал для формування нових фразеологічних одиниць. Унаслідок деспеціалізації та широкого вживання в мас-медійному дискурсі вони набувають нового – експресивного й образного – значення, яке нерідко містить ще й оцінний компонент. Завдяки цьому неофразами, що виникли внаслідок детермінологізації термінів, відзначаються семантичною місткістю, свіжістю сприйняття, ефектністю й зрозумілістю.

Виконане дослідження відкриває перспективи для зіставного вивчення процесів детермінологізації на матеріалі інших – споріднених і неспоріднених – мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М.П. Сучасна термінологія українського синтаксису: співвідношення питомого й запозиченого / М.П. Баган // Проблеми зіставної семантики: [збірник наукових статей] / [відп. ред. А.В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – Вип. 12 – С. 10–16.
2. Крижко О.А. Особливості терміна як основної одиниці терміносистеми / О.А.Крижко // *Studia linguistica* : Зб. наук. пр. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Вип. 1. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – С. 62–67.
3. Кримець О.М. Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу / О.М. Кримець. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk817/TK_wisnyk817_1_krymec'.htm
4. Ляхова О.В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 963. – Вип. 62. – С. 42–47.
5. Михалевич О. Термінологізація та детермінологізація в економічній терміносистемі // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2009. – Вип. 9. – С. 135–141.
6. Мостовой Н.И. Детерминологизация в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Николай Иванович Мостовой. – К., 1971. – 248 с.
7. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Пашинська Людмила Михайлівна. – К., 2011. – 285 с.
8. Смерчко А.А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. А. Смерчко. – К., 1997. – 22 с.
9. Шаповалова Г.В. Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціонально-лінгвістичні аспекти) : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / Г. В. Шаповалова. – К., 2003. – 20 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Д – газета “День”

ICTV – телеканал
Кияни – газета
ЛГ – “Львівська газета”
Ст. – газета “Столиця”
УіСС – газета “Україна і світ сьогодні”
УМ – газета “Україна молода”
УП – інтернет-газета “Українська правда”
1НРК – Перший національний радіоканал
5ТК – телеканал “5 канал”

Дата надходження до редакції 10.05.2017

УДК 003:81'373.45:811.161.2

ББК 81.2Укр-8

ФУНКЦІЇ ГРАФІЧНИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ КОМЕРЦІЙНИХ НАЗВ

Слобода Н.В.

ДВНЗ “Національний гірничий університет”

У статті розглянуто українські комерційні назви, що містять міжнародні друкарські символи. Окреслено перелік міжнародних графічних одиниць, використовуваних в ергонімах. Основну увагу зосереджено на визначенні функцій графічних інтернаціоналізмів, зокрема заміщенні ними інших графем, їхньому символічному значенню в процесі неймінгу, а також використанні їх для створення ефекту мовної гри. Проаналізовано чинники вживання міжнародних символів, пов'язані з мовною модою та потребою привернення уваги споживача. З'ясовано, що вживання графічних інтернаціоналізмів відображає тенденцію сучасного мовлення до стислості та двозначності, часто спричиняє порушення мовних норм і ускладнення в розумінні.

Ключові слова: комерційна назва, ергонім, графема, символ, інтернаціоналізм, мовна гра.

The paper deals with the Ukrainian commercial names containing international typographic symbols. Enumeration of international graphic units used in ergonyms is described. The emphasis is made on the analysis of graphic internationalism functions, in particular other grapheme replacement, their symbolic meaning in the naming process, and their use for language play effect creating. The factors of international symbol usage are analyzed related to language fashion and need of customer's attention attracting. It is concluded that graphic internationalism use reflects modern language tendency toward conciseness and ambiguity, it often causes language rules violation and understanding complications.

Key words: commercial name, ergonym, grapheme, symbol, internationalism, language play.

Тенденція до глобалізації в сучасному світі зумовлює глибокі зміни мовних явищ, зокрема появу та високочастотне функціонування запозичених мовних одиниць. Найбільш яскраво цей процес засвідчують соціально орієнтовані сфери спілкування: мовлення Інтернету, рекламні гасла, вивіски тощо. У них часто вживають елементи інших мов, особливо лексичні. Водночас у цих сферах помітне використання символів латинського походження, частина з яких уже набула інтернаціонального статусу. В українських комерційних назвах це явище настільки широко представлено, що навіть потребує законодавчого врегулювання. Відповідно до чинного українського законодавства, “на відміну від найменування юридичної особи, для якого встановлено вимогу щодо написання лише українською мовою, комерційне найменування може бути представлено і літерами латиниці” [7]. Не менш показовим і дуже неоднозначним з погляду мовних норм є використання в українськомовних (або російськомовних) назвах окремих елементів іншомовної графіки та міжнародних символів, тобто графічне комбінування. Отже, актуальність дослідження графічної форми комерційних найменувань пов'язана з наявністю в них символів різного походження, що призводять до графічної неоднорідності найменувань, їхньої невідповідності чинним правописним нормам та некоректного сприйняття їх.

Комерційні найменування у лінгвістичній літературі більше відомі як ергоніми – “назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань (ця група власних назв позначається терміном ергонімія і включає величезну кількість найменувань – від партій, товариств, заводів, вузів

до кінотеатрів, кооперативів, магазинів, фірм тощо)” [6, с. 83]. Останнім часом чималу кількість праць українських дослідників присвячено уточненню терміна ергонім, його семантичного обсягу (Ю.І. Дідур, Ю.І. Позніхіренко, М.М. Торчинський, С.О. Шестакова). Судячи з фактичного матеріалу публікацій, об’єктом вивчення здебільшого слугують назви фірм, магазинів і подібних об’єктів, у зв’язку з чим використовують терміни **урбонім, урбанонім, фірмонім** [2], **назви міських об’єктів** [5, с. 173]. На нашу думку, цей тип власних назв можна об’єднати терміном **комерційні назви/найменування**, оскільки такі організації займаються переважно комерційною діяльністю, тобто продажем товарів або послуг. Назви комерційних організацій досліджували здебільшого в структурно-семантичному та прагматичному аспектах на матеріалі ергонімів різних регіонів України (О.О. Белей, Ю.Ю. Горожанов, Г.В. Зимовець, О.Ю. Карпенко, О.М. Сидоренко та ін.). Однак графічний та орфографічний аспекти комерційних найменувань переважно залишалися поза увагою науковців, проте на сьогодні ці типи номінацій стають все більш неоднозначними й невідповідними нормам українського правопису, а отже, це питання потребує систематизації й урегулювання.

Значною мірою графічні й орфографічні коливання в ергонімах пов’язані з активним використанням у них одиниць іншомовного походження, особливо англіцизмів, функціонування яких в українських назвах спричинене переважно мовною модою, оскільки “сьогодні ергонім набуває рис, що визначають його роль не лише як позначення фірми, але й як елемент іміджу підприємства, як елемент діалогу з клієнтом” [1, с. 3]. Питання неоднорідності написання новозапозичених слів у слов’янських мовах порушували у своїх працях К.Г. Городенська, І.В. Нечаєва, А.В. Зеніна. Однак вони фокусували свою увагу переважно на проблемі адаптування цих неологізмів до кириличної графіки, тоді як вони оформлені здебільшого латиницею, а також у вигляді окремих запозичених графічних елементів у складі слов’янських мовних одиниць. Дослідження символів латиниці в цьому аспекті пов’язане з використанням англійських лексем, переважно абrevіатур, у слов’янських мовах (Л.А. Баранова, Л.Д. Кадирова, Т.В. Попова та ін.) і утворенням на їхній базі графічних гібридів – графіксатів. Зокрема, Т.В. Попова зазначає, що “останнім часом значно виріс інтерес сучасної лінгвістики до писемної комунікації, у якій відбулися значні зміни, зокрема – активізація графо-орфографічних ігор зі словом. [...] Найбільш активні такі утворення в текстах, пов’язаних з Інтернет-, IT- і медіатехнологіями, у рекламі, у назвах міських об’єктів...” [5, с. 173]. Серед засобів такої мовної гри дослідниця називає й комбінування латинської та кириличної графіки.

У комерційних назвах, створюваних останнім часом, обіграються не лише цілі лексеми або їхні скорочення, а й окремі символи (переважно латинської графіки), вживані в інтернаціональній мовній практиці. На це явище звертає увагу російська дослідниця В.А. Крижановська, яка вважає, що “сучасна мовна ситуація характеризується безперервним процесом запозичення словоформ зі сфер професійної діяльності. Тому використання в неймінгу комп’ютерних знаків і символів мережі Інтернет – прогнозована тенденція” [3, с. 71]. Можемо погодитися, що поширення інтернаціональних графем пов’язане з відчутним впливом мови Інтернету на всі сфери життя. Однак відкритим залишається питання, чи обмежуються такі графічні елементи саме “комп’ютерними знаками і символами мережі Інтернет” (і взагалі що відносити до цієї категорії, а що – ні), а також які функції виконують ці одиниці у процесі неймінгу.

Мета пропонованої розвідки – схарактеризувати різноманіття й функційне навантаження інтернаціональних графічних символів у складі українських комерційних назв. У зв’язку з цим постають такі завдання: окреслити перелік міжнародних графічних одиниць, використовуваних в ергонімах; визначити функції кожного з графічних інтернаціоналізмів; проаналізувати чинники їх поширення; зробити висновок щодо потенціалу таких одиниць у процесі неймінгу. Матеріалом для дослідження послуговували комерційні найменування, зафіксовані на вивісках міста Дніпра.

До найбільш уживаних в ергонімах графем належить амперсанд – знак **&**, що є засобом скороченої передачі англійського єднального сполучника *and* – *i, ma*. Початково амперсанд виник на позначення латинського сполучника *et* з аналогічним значенням (його автором вважають секретаря Цицерона Марка Туллія Тірона – винахідника цілої системи таких стенографічних скорочень). З часом цей символ набув поширення в різних європейських мовах і протягом ХІХ століття навіть входив до англійської абетки як останній її символ [4]. В українських лінгвістичних довідниках (“Українська мова: енциклопедія”, “Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія” О.О. Селіванової) термін амперсанд або інший на позначення цього символу не використовується, очевидно, у зв’язку з тим, що він не функціонує в кириличних текстах.

В українських комерційних назвах амперсанд вживають для поєднання слів, записаних як латиницею, так і кириличною абеткою: *Coast restaurant & lounge*; *Меблі & інтер’єри*; *БЕРЛІН одяг & текстиль*; *Ресторан & кофейня Пальмира*; *Кухни & шафи-купе Idea studio*. Можна зауважити, що в наведених прикладах амперсанд сполучає не так частини самої назви, як назви напрямків роботи організації, сфер її діяльності або товарів, які фірма пропонує на ринку. Порівняно з українським сполучником *і* амперсанд є складнішим графічно – це лігатура, а не окрема літера (лігатура – “1. Літера або знак фонетичної транскрипції, утворений із з’єднання елементів двох літер або двох транскрипційних знаків в один” [6, с. 312]). Використання цього знака ускладнює також вимову. Прочитання символу **&** як *енд* відповідно до вимог сучасної англійської мови викликає невластиві для української звукової системи та незручні для вимови поєднання приголосних (трьох або чотирьох поспіль) у деяких найменуваннях: *меблі енд інтер’єри* (пор. *М’які та корпусні меблі*); *одяг енд текстиль*; *кухни енд шафи-купе*; *вікна енд двері*. Отже, з погляду мовної економії та милозвучності така заміна видається недоцільною.

Найбільш невиправданим вважаємо використання знака **&** для поєднання у назві слів власне слов’янського походження: *Двері & вікна*; *Жіноча & чоловіча білизна*; *ОВОЩИ & ФРУКТЫ*; *Стол & стул*. Він не лише ускладнює найменування фонетично та графічно, а й створює лінгвокультурний “дисонанс” унаслідок сполучення корінної української або російської лексики знаком, не властивим для слов’янських мов, зокрема для кириличного письма. Ще складнішим для сприйняття і менш обґрунтованим є комбінування графічних елементів одразу декількох мов, зокрема, української, російської та англійської: *Мережа магазинів дитячого одягу Дочки & сыночки*; *Тканини ткани & фурнітура*. Вживання амперсанда в цих комерційних найменуваннях спричинене, очевидно, мовною модою на одиниці англійського походження.

Комбінування графем різних мов не лише ускладнює прочитання назв, а й зумовлює сплутування графем різних мов, як, наприклад, у назві магазину *економно & стильно*. Подібне поєднання графічних символів не тільки не сприяє, а навіть шкодить іміджу фірми. Або інший приклад: в ергонімі *Домь & Интерьерь* використання амперсанда спрямоване на формування образу сучасної організації, продукція (асортимент товарів) якої відповідає стандартам англійських країн Західної Європи та Північної Америки. Водночас твердий знак після приголосних у кінці слів є ознакою застарілого російського правопису, що викликає зовсім інше враження і цілком нівелює задум номінатора. Використання графем різних систем призводить іноді навіть до підміни самого амперсанда іншими графічними інтернаціоналізмами, зовсім недоречними у єднальній функції: *ЧАЙ \$ КОФЕ*.

А.А. Лебедев зазначає, що в російських комерційних назвах амперсанд використовують також у заміщувальній функції (замість літери а), напр., *Комп&ньоН деловой еженедельный журнал*, що взагалі неприпустимо [4]. В українських ергонімах нам не вдалося зафіксувати подібного вживання аналізованої графемі. Вважаємо, що, крім суто єднальної функції, призначення амперсанда в комерційних найменуваннях – привернення уваги потенційного споживача, створення модного іміджу організації. Однак повсюдне вживання цього символу, на нашу думку, нівелює його основну функцію привернення уваги, і він стає ознакою певного

претензійного, але не надто поважного стандарту. Цікавою спробою актуалізувати амперсанд як засіб наголошення вважаємо назву кафе *Ampersand Food & Art* у Харкові, де зазначена графема вживається не стільки для поєднання частин назви, скільки як сама назва закладу харчування. Відповідність найменування сфері діяльності організації в цьому випадку сумнівна, але це незвичне для носіїв слов'янських мов слово виконує функцію привернення уваги повною мірою.

До лігатур, які також набувають самостійного значення в ергонімах, належить @ – комерційне *at* (або “равлик”). Графема походить з італійських торговельних документів доби Відродження, де вона вживалася, як уважають вчені, на позначення латинського прийменника *ad*, пізніше – англійського *at* у значенні “at the price” – “за ціною”, а в деяких романських мовах (іспанській, португальській) цей символ використовується з доби середньовіччя до сьогодні у значенні старовинної іспанської міри ваги аrobi. З 1972 року цей графічний елемент став частиною електронних адрес, що відділяє ім'я користувача від імені хосту [8; 9], значення прийменника в цьому випадку можна інтерпретувати як “на поштовому сервісі”.

Оскільки єдиними на сьогодні сферами активного застосування графеми @ є електронні адреси та мови програмування, то її використання в комерційній назві є прозорим натяком на зв'язок діяльності організації з інформаційними технологіями. Так, в ергонімі *Інтернет-центр @ в мережі* аналізований елемент вжито саме в такому символічному значенні – як вказівку на доступ до мережі Інтернет, так само, як на європейському дорожньому знаку з аналогічною графемою.

Нерідко в українських найменуваннях цей графічний елемент використовується замість літери *a*, наприклад, *магазин комп'ютерної техніки Комп@ртия*; *комп'ютерний клуб К@бинет*. В. А. Крижановська стосовно комерційного *at* і символу першого браузеру Internet Explorer вважає, що “графічно ці елементи подібні до букв *a*, *e*, що дозволяє їм заміщувати останні без втрати смислу [...]”. Ці елементи не є семантизованими, як і подібні до них ON і OFF. Основна їх функція – привернути увагу споживача, зацікавити його” [3, с. 73]. Графічна подібність між @ і літерою *a* очевидна. Однак, на нашу думку, ці символи в жодному разі не можна використовувати як взаємозамінні, оскільки в них відмінні і прочитання, і значення. Комерційне *at* означає прийменник, а не окрему літеру, відповідно наведені назви мали б читатися як *компетртія*, *кетбінет*, що дуже не зручно для вимови та позбавляє їх смислового навантаження.

Особливо недоречним видається використання комерційного *at* у назвах організацій або товарів, не пов'язаних зі сферою інформаційних технологій: *П@ни магазин одяжды; чай gr@ce!* У такому випадку єдиною метою вживання цього графічного інтернаціоналізму може бути саме привернення уваги споживача, проте виникають додаткові асоціації з мережею Інтернет, які не корелюють із родом діяльності організації (або призначенням товару).

Подібну заміщувальну функцію в комерційних назвах нерідко виконують позначення валют, зокрема знак євро € замість української літери *є*, напр., *ЄВРОСТИЛЬ SHOPPING; ЄВРО СТОК одяжда и обувь; ЄВРОПАЧКА Бытовая химия из Европы*. В усіх цих назвах знак € фігурує у складних словах з першою частиною *євро-*. Так само, як у випадку вживання амперсанда (та і загалом англійських елементів), знак валюти євро набуває в такому контексті значення символу європейських цінностей, а ще більшою мірою – системи стандартів якості, що існують у країнах Європейського Союзу. У такому ж значенні аналізований символ використано, наприклад, у рекламному гаслі Idea Bank *€ идея*, де знак валюти можна інтерпретувати подвійно: як замітник української літери *є* (і тоді гасло читається як “є ідея”) або як символ усього європейського (у такому разі отримуємо вираз “європейська ідея”).

Заміщувальну функцію в оформленні українських комерційних назв виконують також арабські цифри. Уже стало традиційним таке використання цифрових позначок в англійській мові, де вони читаються однаково з деякими прийменниками (зокрема 2 “two” як прийменник “to”,

4 “four” омофонічне з *for*). Саме у значенні цих прийменників відповідні цифри використовують і в українських назвах, оформлених англійською мовою: *Fit4you; Passage2India*. Уживання цифр у цій же функції помітне і в ергонімах, оформлених кирилицею, де цифра може заміщувати букву за подібністю зовнішнього вигляду, як у найменуванні ресторану *4ЕМОДАН*, де четвірка вживається на місці схожої на неї великої літери Ч.

В окремих комерційних найменуваннях цифри фігурують також у символічному значенні, як, наприклад, у назві *220V*, де цифри у поєднанні з англійською літерою *V* на позначення одиниць вимірювання вольтів дають можливість зрозуміти, що магазин спеціалізується на продажу електричних приладів.

До міжнародних друкарських символів, які використовуються в ергонімах, належать розділові знаки. Вони можуть вживатися в найменуваннях організацій у своєму прямому значенні. Наприклад, знак оклику може надавати назві характеру вигуку, хоча не в усіх випадках зрозуміле значення цього вигуку. Наприклад, у вже згадуваній назві чаю *gr@ce!* англіцизм означає “грація”, тож значення вигуку видається незрозумілим. Очевидно, знак оклику тут вжитий для привернення уваги споживача без достатнього семантичного підґрунтя для цього.

У випадку, якщо розділовий знак ужито всередині слова, що входить до комерційної назви, то він спричиняє додаткову семантизацію частин слова, як, наприклад, в ергонімі *О!бувь*. Перша літера набуває характеру вигуку внаслідок відділення від іншої частини слова за допомогою знаку оклику. Подібну актуалізацію значень частин слова констатуємо також у назві *Торговий дім re:агент медіа маркетинг груп*, де власне найменуванням організації є саме *реагент*. Значення цього слова пов’язане з хімією, але не зі сферою медіа та реклами. Вживання двокрапки всередині назви дозволяє візуально розділити її на дві частини й актуалізувати їхні значення, унаслідок чого назва сприймається як скорочення від словосполучення *рекламний агент*.

Близькими до розділових знаків вважаємо спеціальні символи, які в окремих випадках заміщують літери алфавіту: *мережа магазинів мобільного зв’язку **ж*. Цікаво, що подвійна зірочка замінює відповідно дві літери *жж*, що створює звуконаслідувальний ефект. Крім того, зірочка слугує логотипом організації, привертаючи увагу до написаного після неї. У цьому вона подібна до хеш-символа #, хоча саму цю графему, як і інші знаки, які набули поширення у зв’язку з Інтернетом та комп’ютерною технікою (нижче підкреслювання, використання початкової англійської *I* (*i*) [3, с. 73–74]), в українських комерційних найменуваннях не зафіксовано.

Останнім часом помітною стає тенденція уподібнення комерційних найменувань до назв інтернет-сайтів. Це найбільш типово для назв комп’ютерних магазинів, сервісних центрів, у яких наявний аналогічний інтернет-магазин, і меншою мірою – для магазинів інших напрямків: *Котра.com; Gold.ua Ювелірний інтернет магазин №1*. “Використання домену в ергонімі дозволяє актуалізувати будь-який елемент, оскільки весь ергонім набуває форми доменного імені. Часто ці ергоніми виникають із самого доменного імені” [3, с. 73], – зазначає В.А. Крижановська.

Однак частіше використовують лише формальні елементи назв сайтів, що набувають самостійного значення (*IN UA Ведущие дизайнеры Украины*). В окремих назвах при цьому виникає графічне комбінування – змістова частина найменування передається кирилицею для полегшення її сприйняття і розуміння, а частина після крапки, що й надає формальної подібності до назви сайту, – латиницею (напр., *Обувной.ua*). Найпоширенішим елементом у комерційних найменуваннях є домен *.ua*, який дає змогу ідентифікувати національну належність організації або товаровиробника.

У комбінації з іншими смисловими частинами ергонімів домени слугують для створення ефекту мовної гри. Наприклад, “домен *net* як частина ергоніма виступає і як семантизований елемент, оскільки він фонетично подібний (співзвучний) до російської частки “нет” [3, с. 73]. Цей елемент досить поширений в українських комерційних назвах, особливо найменуваннях

інтернет-магазинів, зафіксованих латиницею: *ComputerOFF.NET*; *Kolgot.net*; *Obvesim.net*. В ергонімах обіграють також інші домени, причому для досягнення ефекту мовної гри можуть застосовувати додаткові засоби:

– зміну порядку частин назви, як у найменуванні магазину одягу *com.mode*, що завдяки переставлянню у процесі читання сприймається як “комод” – предмет меблів для зберігання одягу (тобто мовна гра дає змогу увиразнити напрям діяльності організації);

– графічне комбінування (*ЗаПІВ.com*, де на назву домену перетворена частина слова з метою його актуалізації, привернення до нього уваги);

– відображення ергоніма загалом кирилицею (*мережа пекарень-кав'ярень Франс.ua*), що дозволяє прочитати зазначену назву водночас двома способами: як ім'я Франсуа (чому сприяє одноманітність графічної системи) і як алюзію Франція – Україна (завдяки розділенню частин назви крапкою на Франс (France – Франція) та .ua як кириличне представлення національного домену .ua).

Вважаємо, що цей елемент, єдиний з усіх згаданих, можна віднести саме до інтернет-символів – інші аналізовані графічні одиниці безпосередньо з Інтернетом не пов'язані, хоч деякі з них і зобов'язані глобальній мережі своєю поширеністю. “Незважаючи на те, що найчастіше їхнє графічне оформлення не виділяє смислові доміанти у тексті, воно створює прецедентний образ, чим впливає на оцінку й сприйняття ергоніма” [3, с. 74]. Можемо погодитися, що основний чинник використання міжнародних друкарських символів у процесі неймінгу – це бажання привернути увагу потенційного споживача і створити в його уяві стійкий образ. Однак функційне навантаження цих одиниць в українських комерційних назвах значно ширше.

Таблиця 1

Функції графічних інтернаціоналізмів в українських ергонімах

Символи	Пряме значення	Заміщувальна функція	Символічне значення	Додаткова семантизація
&	Поєднання слів	–	Як символ відповідності стандартам англійських країн	–
@	–	Замість літери а	Вказівка на доступ до Інтернету	–
Знаки валют	–	€ замість літери є \$ замість & (очевидна помилка)	Символ належності до Євросоюзу	–
Цифри	–	В англійських назвах замість прийменників У кирилических назвах 4 замість літери Ч	220 як символ електрики	–
Розділові знаки та спеціальні символи	Знак оклику для створення вигуку	* замість літери ж	–	Актуалізація частин слова
Домени	Частина інтернет-адреси	–	Вказівка на національну належність (особливо .ua)	Ефект мовної гри

Отже, у складі українських комерційних назв використовують широкий спектр інтернаціональних графічних символів, деякі з них давні за походженням, інші – сучасні. Вони виконують свою безпосередню роль, а також слугують для заміщення інших графем, вираження певного символічного змісту та створення ефекту мовної гри. Найбільш повно графічні інтернаціоналізми представлені в заміщувальній функції та в символічному значенні. У першому випадку метою їх використання є привертання уваги споживача, графічне оформлення не змінює смислового наповнення назви. У другій з названих функцій вони забезпечують максимально лаконічну експлікацію певного змісту. Враховуючи тенденцію сучасного соціально орієнтованого мовлення до максимальної стислості повідомлень, а отже конденсування інформації в мінімальній кількості символів, припускаємо, що відомі інтернаціональні графемати будуть набувати подальшого поширення, оскільки уможливають втілення подвійного смислу, формування самостійних значущих одиниць. Проте зловживання графічними інтернаціоналізмами в процесі неймінгу призводить до ускладнення розуміння комерційних назв і, як наслідок, до некоректного використання цих одиниць, змішування літер різних графічних систем, а отже, порушення правописних норм, нівелювання символічного значення, закладеного в ергонімі номінаціям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горожанов Ю. Комерційна ергонімія в рекламі міста Луцька: прагматичний аспект / Юрій Горожанов // Інституційний репозитарій Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – Режим доступу: http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/2741/1/horozhanov_komercijna_ergonimia_v_reclami_mista_Lutska_pragmat_aspect.pdf
2. Дідур Ю. І. Еволюція та семантика терміна “ергонім” // Electronic Odessa National Economic University Institutional Repository. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/364>
3. Крыжановская В. А. Интернет-символы в современном нейминге / В. А. Крыжановская // Коммуникативные исследования. – 2015. – № 3 (5). – С. 71–75.
4. Лебедев А. Амперсанд / Артемий Лебедев // ART.LEBEDEV. – Режим доступу: <https://www.artlebedev.ru/kovodstvo/sections/112/>
5. Попова Т. В. Русские графикаты как объект неогеографии XXI в. / Т. В. Попова // Вісник Дніпропетровського університету : науковий журнал. Том 21. № 11. Серія : Мовознавство. Випуск 19, том 2. – Дніпропетровськ : Видавництво ДНУ, 2013. – С. 172–180.
6. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
7. Фірмові (комерційні) найменування – Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти // Навчальні матеріали онлайн. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1263111363560/pravo/firmovi_komertsiyni_namenuvannya
8. Commercial at // Free On-Line Dictionary Of Computing. – Режим доступу: <http://foldoc.org/commercial%20at>
9. Quinion Michael. Where it's at // World Wide Words. – Режим доступу: <http://worldwidewords.org/articles/whereat.htm>

Дата надходження до редакції 05.05.2017

УДК 81'373.22:[811.11+811.16]

ББК 81.2–3

ОДОРАТИВНА ОЦІНКА В СЕМАНТИЦІ ГЕРМАНСЬКИХ І СЛОВ'ЯНСЬКИХ ФІТОНІМІВ

УСИК Л.М.

Черкаський державний технологічний університет

У статті здійснено когнітивно-ономасіологічну реконструкцію значень одоративної оцінки в семантиці німецьких, англійських, російських та українських назв лікарських рослин. Виділено ключові мотиватори, що формують значення одоративної оцінки в зоні ознаки фітонімів та обґрунтовано їхню кореляцію з першим рівнем когнітивної діяльності людини в процесі номінації рослин. Визначено, що мотиваційним підґрунтям одоративних оцінок виступають основні параметри запаху, який виділяє рослина: інтенсивність, характер, супровідна якість та наявність еталона перцепції запаху. Виконано зіставний аналіз на матеріалі германських і слов'янських мов, з'ясовано спільні й відмінні когнітивні механізми формування семантичного компонента одоративної оцінки.

Ключові слова: фітонім, оцінний компонент, когнітивно-ономасіологічна реконструкція, одоративна оцінка, етапи когнітивної діяльності, мотиватор.

The article presents the results of cognitive onomasiological reconstruction of olfactory estimation as a semantic component of medicinal plants' names in the German, English, Russian and Ukrainian languages. In the process of study the key designators that form olfactory estimation semantic component in the onomasiological feature of the phytonyms have been singled out, and their correlation with the first level of a man's cognitive activity in the process of designating plants has been proved. The motivational basis standing behind the olfactory estimation semantic component is constituted by basic characteristics of smell such as intensity, quality and the reference standard for this mode of perception. The data obtained from the languages under consideration have been compared to find common or different strategies of embedding the meaning of olfactory designation into the semantic structure of phytonyms.

Key words: phytonym, evaluative component, cognitive onomasiological reconstruction, olfactory estimation, stages of a man's cognitive activity, designator.

Одним із фрагментів національно-мовної картини світу, який усе частіше стає предметом розвідок у руслі когнітивної лінгвістики, є назви рослин, зокрема, назви лікарських рослин. Зближення лінгвокультурологічного напрямку вивчення мовних явищ та етнотаніки, напрямку, що виник у 80-х роках минулого століття і метою якого є вивчення широкого спектру способів взаємодії людини та рослинного світу, що охоплює сфери біології, медицини, економіки, культури та суспільства, виявився досить плідним і в плані лінгвістичних досліджень.

Зростання наукового інтересу до аналізу фітонімів зумовлене тривалим і постійним контактом людини з природою, у ході якого людина пізнавала властивості рослин, можливості та способи їх використання та фіксувала у процесі номінації їхні найважливіші ознаки: канали отримання інформації про довкілля (зорові, нюхові, смакові, тактильні); практичний досвід застосування; і, нарешті, оцінки, базовані на колективній психології різних етносів. Отже, актуальність нашого дослідження полягає в його зорієнтованості на вивчення когнітивної діяльності людини у процесах номінації явищ навколишнього світу, одним із складників якої є оцінна діяльність та її відображення в семантиці мовних одиниць, зокрема фітонімів.

Мета статті – когнітивно-ономасіологічна реконструкція мотиваторів одоративної оцінки як компонента семантики німецьких, англійських, російських і українських фітонімів. Основна мета реалізується через розв'язання конкретних завдань: стисло окреслити засади когнітивно-

ономасіологічної реконструкції фітонімів з оцінним компонентом; виділити мотиватори сенсорної оцінки одоративного підтипу в німецьких, англійських, російських та українських фітонімах і з'ясувати їхнє мотиваційне підґрунтя; реконструювати рівні когнітивної діяльності людини в процесі номінації, відображені у виділених мотиваторах; а також зіставити отримані дані в мовах дослідження.

Матеріалом дослідження послуговували 476 назв лікарських рослин у двох мовах германської групи (німецькій та англійській) і двох мовах слов'янської групи (російській та українській), у семантиці яких виявлено оцінний компонент.

Реалізація поставлених завдань передбачає застосування методики *когнітивно-ономасіологічної реконструкції*, що є особливо ефективною для пояснення процесів і механізмів номінації та мотивації й поєднує процедури класичної лінгвокомпаративістики із методиками, генерованими когнітивною лінгвістикою, що, у свою чергу, значно розширює експланаторну базу обох наук та забезпечує взаємну верифікацію висновків і результатів дослідження [3]. Мовний матеріал проаналізовано за допомогою *порівняльно-історичного методу*, зокрема елементів *прийому внутрішньої реконструкції* для виявлення споріднених оцінних мотиваторів у семантиці фітонімів усередині мовних груп (германської і слов'янської) та *зовнішньої реконструкції* – для пошуку паралелей між групами мов, а також *прийому семантичної реконструкції*, яка розкриває первісний мотив найменування рослин та зміни в їхній семантичній структурі на всіх етапах розвитку кожної з мов. Також залучено *когнітивно-ономасіологічний аналіз*, що в результаті встановлює мотиваційний тип номінації та статус оцінного мотиватора в її ономасіологічній структурі. Згадані методики уможливають проведення *когнітивної реконструкції* для відновлення етапів когнітивної діяльності людини в процесі номінації назв лікарських рослин і *ономасіологічної реконструкції* для пошуку закономірностей семантичних переходів в оцінних значеннях мотиваторів у досліджуваних мовах та мовних групах. Зіставлення результатів, отриманих у мовах дослідження на вказаних тут етапах аналізу, передбачатиме обрання основи зіставлення – оцінного компонента в семантиці фітонімів з метою виявлення ступеня його актуалізації в німецькій, англійській, російській та українській мовах; а також встановлення спільних і відмінних механізмів формування оцінного значення та його мотиваційного підґрунтя.

З урахуванням напрацьованих сучасною когнітивною лінгвістикою різноманітних підходів до визначення поняття *мотивація* та пояснення її механізму, робочим для цього дослідження обрано розуміння мотивації як наскрізної в процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене в етнічній свідомості (за О.О. Селівановою [9, с. 401]). При цьому критерієм класифікації мотиваційних типів номінацій є концептуальне місце мотиватора в ментально-психонетичному комплексі, який виступає моделлю знань про позначене (див. [8, с. 165]), відповідно до чого авторка виокремила 5 мотиваційних типів: *пропозиційно-диктумну, асоціативно-термінальну, модусну, змішану та концептуально-інтеграційну*.

Оцінний компонент семантики німецьких, англійських, російських та українських фітонімів можна реконструювати в мотиваторах двох різновидів: *модусного* (який формує модусний тип мотивації номінації) та *метафоричного* (що утворює асоціативно-термінальний тип мотивації), крім того, обидва різновиди мотиваторів можуть актуалізувати оцінну семантику в складі змішаного типу мотивації (пропозиційно-модусного, пропозиційно-асоціативного та асоціативно-модусного). Як показали наші попередні дослідження, модусна мотивація не є пріоритетним механізмом творення номінацій лікарських рослин у жодній із досліджених мов, радше, найбільш продуктивним типом мотивації є змішаний [10, с. 41]. Тому, беручи до уваги мету

та обсяг цього дослідження, доцільніше зосередитися на з'ясуванні оцінного підґрунтя мотиваторів безвідносно до мотиваційних типів фітонімів, у яких вони представлені, – власне модусного чи змішаного.

Модус як мотиваційна база найменування ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного позасвідомого [8, с. 166]. Оцінка, що виступає мотиваційною базою творення номінативних одиниць мови, зберігає таким чином нормативну картину світу етносу, транслюючи її від покоління до покоління.

Спираючись на класифікацію оцінних прикметників Н.Д. Арутюнової, у цьому дослідженні розрізняємо в семантиці оцінного компонента фітонімів *сенсорний, психологічний, сублімований* та *раціональний* підтипи [2, с. 198–200]. Модусна мотивація *сенсорного типу* (що передбачає сенсорно-смакові оцінки) відповідно до загального механізму є здебільшого метонімічною, адже на позначення цілого за суміжністю враховується лише його буквальне оцінно-сенсорне сприйняття [8, с. 166]. У процесі номінації лікарських рослин оцінний компонент семантики кожного з типів залучається на відповідному йому етапі когнітивної діяльності людини та фіксується в зоні ознаки ономазіологічних структур фітонімів.

Когнітивна діяльність людини передбачає ряд спеціальних процедур аналізу, головною з яких вважають побудову фрейму з певною кількістю заповнених та поійменованих слотів [5, с. 227]. Щоб вичерпно схарактеризувати рослину, необхідно знати ареал її поширення, час та тривалість цвітіння, ефективність лікування тощо, тому в семантиці фітонімів відображені канали отримання інформації та стадії її подальшої переробки свідомістю. Ці слоти, висвітлені у назві рослини, дають змогу реконструювати той чи інший етап когнітивної діяльності людини, який постає найбільш значущим у процесі інтеріоризації нею дійсності. Сприймання певної рослини органами чуття відповідає *першому етапу* когнітивної діяльності людини в процесі пізнання об'єктів довколишнього світу, коли людина отримує первинну інформацію про рослину. На *другому етапі* відбувається подальша обробка свідомістю чуттєвого досвіду після безпосереднього контакту з рослиною та в ході її вживання. На *третьому етапі* когнітивний досвід людини виходить за межі сенсорних відчуттів і залучає осмислення факторів, які зумовлюють формування специфічних культурологічних концептів. *Четвертий етап* передбачає найвищий рівень генералізації знань про об'єкти навколишнього світу та інтеріоризує результати наукового пізнання [там само].

Отже, як зазначено вище, сенсорні оцінки корелюють із першим етапом когнітивної діяльності людини в процесі номінації, який найтісніше пов'язаний із каналами сприймання інформації, яких традиційно в психології виділяють п'ять (зором, слухом, нюхом, смаком і дотиком). У наукових студіях Н. Панасенко проаналізовано види інформації, отримуваної через органи чуття, та докладно описано мовні засоби її фіксації у сфері номінацій рослин [5; 14]. Оскільки канал зору та слухові відчуття не продукують оцінного ставлення, сенсорні оцінки в семантиці фітонімів поділяються на три підтипи: *одоративний* (оцінки запаху), *густативний* (оцінки смаку) і *тактильний* (оцінки дотику).

Прикметно, що сенсорні оцінки вважають найбільш індивідуалізованими, проте в масиві номінативних одиниць мови мотиватори сенсорного типу ґрунтуються на стереотипних аксіологічних антиноміях свідомості, що передають позитивні та негативні наслідки відчуттів людини. Сенсорні процеси забезпечують найтісніший пізнавальний контакт людини з об'єктивним світом і слугують підґрунтям для подальшої ментальної обробки й мовного позначення. У будь-якому разі оцінка впливає з того відчуття, яке переживає людина незалежно від волі й самоконтролю [8, с. 166].

Особливості сприймання запахів досліджували Б.Г. Ананьєв, О.В. Костюченко, О.М. Леонтєв, О.Р. Лурія, В.Ф. Петренко. Зокрема, О.В. Костюченко встановив, що специфіка сприймання запахів

полягає в інтенсивному емоційному забарвленні, а також у тому, що більшість одоративних характеристик побудована у всіх мовах за смаковими властивостями, що, у свою чергу, робить словесне вираження цієї інформації надто різноманітним і глибоко суб'єктивним [4, с. 149]. Б.Г. Ананьєв визначив такі параметри нюхових відчуттів: 1) якість, залежна від складу хімічної сполуки, та предметність, пов'язана із якістю, бо відчуття запахів є нюховими відчуттями предметів зовнішнього світу; 2) інтенсивність, або сила нюхового відчуття, залежна від сили хімічного подразнення, що діє на нюховий рецептор; 3) тривалість; 4) просторова локалізація джерела запаху й напрям руху легких частинок. На думку Б. Г. Ананьєва, вагомість нюхових відчуттів зумовлена тим, що для людини вони є одним із засобів орієнтації в навколишньому середовищі [1, с. 356]. Дослідник також констатує більш виражене (порівняно з іншими видами перцепції) переживання задоволення чи незадоволення від відчуття приємних або ж неприємних запахів.

Під час аналізу нюхових відчуттів у зоні ознаки фітонімів Н.І. Панасенко рекомендує керуватися такими принципами: враховувати наявність чи відсутність запаху, його інтенсивність, оцінний компонент (приємний, неприємний), суміжні якості (солодкий, кислий), наявність еталона перцепції рослинного, тваринного чи іншого походження [14, с. 36]. Один і той самий мотиватор зазвичай позначає не окремих, а щонайменше два параметри запаху одночасно, наприклад, інтенсивність і оцінний компонент, тому під час аналізу того чи того прикладу буде вказано, з якими конкретно показниками запаху рослини пов'язаний вибір мотиватора з мотиваційної бази.

Щодо першого параметру, тобто *ознаки наявності чи відсутності запаху*, то у всіх прикладах назв лікарських рослин із оцінним компонентом, пов'язаних із каналом нюху, уже закладена інформація про відчутний запах рослини або її окремих частин (найчастіше квітів чи листя). Ця характеристика є об'єктивною на відміну від власне оцінки запаху (приємний / неприємний), яка маркована суб'єктивністю.

Вимір інтенсивності запаху виявляє значення *квантитативної оцінки* в зоні ознаки німецьких, англійських, російських та українських фітонімів, яка поєднує істинну інформацію про об'єкт номінації (сила хімічного подразнення, що діє на нюховий рецептор і залежить від хімічного складу ароматичної сполуки) і суб'єктивний фактор (індивідуальна чутливість нюхового рецептора). Ознака інтенсивності запаху в нашому мовному матеріалі завжди супроводжується ознакою якісної оцінки, отже, обмежимося тут лише деякими прикладами, що ілюструють мотиватори інтенсивності запаху, вказуючи також і на орієнтованість (позитивну чи негативну), що супроводжує основну ознаку. Основну увагу зосередимо на мотиваторах якості запаху в ономасіологічних структурах назв лікарських рослин.

У **німецьких фітонімах** інтенсивний запах пояснює мотивацію німецької народної назви Аврану лікарського – *Niesenkraut / Nieskraut* – чхальна трава/: сильний неприємний запах викликає чхання. Менш вираженою є градація інтенсивності оцінок у прикладах назв лікарських рослин, де запах позначають мотиватори приємного запаху, тому ці приклади проаналізуємо нижче.

В **англійських фітонімах** на інтенсивність запаху вказують мотиватори *aromatic, scented*. Походження прикметника *aromatic* [23] пов'язують зі с.-фр. *aromatique*, лат. *aromaticus* та гр. *aromatikos* (aroma – приправа, прянощі з солодким запахом): англ. *Aromatic weed, Aromatic plant* – Гаультерія лежача (рослина не має запаху, проте під час замочування листя в теплій воді утворюється ефірна олія з характерним гостро-солодкуватим запахом). Прикметник *scented*, що позначає інтенсивність запаху рослини в англійській народній назві Пижма звичайного (*Scented fern*), походить від лат. *sentire* “відчувати, сприймати, розрізняти, чути, бачити” та в англійській мові завжди належить до приємних запахів. Значення “просочений запахом, ароматом” вперше зафіксоване в англійській мові близько 1690 р. [там само]. В англійських фітонімах градація інтенсивності запахів не виражена в мотиваторах неприємного запаху.

Модусними мотиваторами на позначення інтенсивності запаху в **російській та українській мовах** є лексеми зі значенням “пахнути”: рос. *Маренка пахучая, Ясменник пахучий*; рос. *Марена*

пахучая, Пахучка – Маренка запашна; *Пахучка, Пахучка болотная* – Багно звичайне; *Пахучая трава* – Деревій звичайний; укр. *Маренка запашна, Маренка пахуча, Пахуча лепеха, Пахучка* – Аір тростинний, *Пахнючка, Пахнючок, Пахнюшка* – Дика груша.

“Словник української мови” визначає *пахнути* як “видавати, виділяти який-небудь запах” без конкретної вказівки на позитивну чи негативну оцінку [21, с. 100]. Але, враховуючи словникові дефініції та отриману з ботанічних довідників інформацію про властивості й особливості застосування вище згаданих рослин, можемо стверджувати, що, крім інтенсивності, в основу наведених назв покладена позитивна оцінка запаху.

Що ж до російської мови, то оцінки запахів різної інтенсивності спостерігаються в прикладах із мотиваторами неприємних запахів. Приміром, народна назва *Вонючка* позначає кілька рослин із характерним запахом: Болиголов плямистий, Аір тростинний, Цикуту отруйну, Клопогін смердючий та Валеріану лікарську. Інтенсивний неприємний запах послугував мотиваційною основою для назви *Клопогон вонючий* – Клопогін смердючий; також мотиватори інтенсивності запаху вдалося виявити в народних назвах Пасльону чорного *Бздюха, Бздюжник*.

В українській мові, як і російській, можна виокремити мотиватори, що позначають квантитативну оцінку. Інтенсивність є більш вираженою в назвах з мотиваторами неприємного запаху: укр. *Смородина* (народні назви цієї рослини *Сморода, Смородух*), *Клопогін смердючий*, укр. *Запридух* – Белладонна звичайна.

Під час аналізу мотиваторів **квалітативної оцінки** запаху найбільше складнощів викликає інтерпретація зорієнтованості оцінки, оскільки у віднесенні запахів до приємних чи неприємних значну роль відіграє суб’єктивний фактор. Як зазначають деякі дослідники, на відміну від смаку, більшість атрибутів запахів не є еталонними: важко підібрати еталон для смердючого, духмяного чи стійкого запаху [7]. Оскільки наш мовний матеріал містить оцінні значення, уже закріплені в ономасіологічній структурі номінації, встановити вектор оцінки можна шляхом реконструкції первісного значення мотиватора.

Так, мотиватором негативної оцінки запаху в **німецькій мові** є лексема *stink-* (“stinken” – смердіти, виділяти неприємний запах [25]), приміром: *Stinkkresse* – Хрінниця смердюча, *Stinkendes Wanzenkraut* /смердюче блошине дерево/ – Актея смердюча, *Stinksbaum* /смердюче дерево/ – Терен степовий та інші. Згідно з “Етимологічним словником німецької мови” дієслово *stinken* (а також англійське *stink*) походить від с.-в.-н. *stinken* та д.-в.-н. *stinchan*, де воно мало значення “виділяти запах, пахнути”, навіть “виділяти приємний запах” [24]; отже, спостерігаємо трансформацію значення мотиватора в ході історичного розвитку німецької мови, а саме перехід від квантитативної до квалітативної оцінки.

Мотиватор неприємного запаху *faul* (тухлий, затхлий) не має паралелей у зіставлюваних мовах: *Faulbaum* /тухле дерево/ – Жостір проносний, *Faule Juden* – Пізньоцвіт осінній.

Компонент позитивної одоративної оцінки в німецьких фітонімах є експліцитним: *Wohlriechendes Berggras* – Пахуча трава звичайна, *Wohlriechende Veilchen* – Фіалка запашна.

В **англійській мові** більшість лексем-мотиваторів позначає позитивну оцінку запаху. Зосібна, таким мотиватором є прикметник *sweet*: англ. *Sweet smelling grass, Sweet flag root, Sweet cane* – Аір тростинний; *Sweet milfoil* /запашний деревій/ – Деревій польовий, *Sweet violet, Sweet-scented violet* – Фіалка запашна; *Sweetroot* – Аралія безколючкова. Запропоновані приклади потребують детальнішого аналізу, оскільки прикметник *sweet* тут є показником супутньої якості запаху та ілюструє синкретизм відчуттів смаку й запаху. Оскільки більшість згаданих рослин, що використовуються в медицині, мають гіркий смак, то прикметник *sweet* передусім має відношення до їхнього запаху, що загалом сприймається як приємний.

Використання супровідної якості (смакових відчуттів) на позначення запаху позиціонують як синестезію: йдеться про психологічний феномен, суть якого полягає у виникненні відчуття однієї модальності під дією подразника іншої модальності [11, с. 496]. Фізіологічні механізми

синестезії, що забезпечують крос-модальні переходи, спричинені тим, що стимуляція певної модальності надходить не лише в специфічні для неї проєкційні зони мозку, а й по колатералах – бокових відгалуженнях аксонів – у неспецифічні для неї проєкційні зони інших модальностей. Таким чином, на основі рецепції однієї модальності у сприйнятті реконструюється цілісний інтермодальний образ [6, с. 63]. Зарубіжні психологи визначають синестезію як універсальну форму домовної категоризації, що забезпечує узагальнення на рівні організму [13]. У номінаціях лікарських рослин з оцінним компонентом можна реконструювати лише два види синестезії, одним із яких є перенесення одоративних відчуттів на смакові.

Мотиватором модусного типу в семантиці фітонімів є також прикметник *fragrant*, що сягає лат. *fragrantem* “запашний” та і.-е. **bhrag-* зі значенням “пахнути”, проте відповідних лексем-мотиваторів не виявлено в ономасіологічних структурах фітонімів в інших мовах дослідження: англ. *Fragrant sumac* – Сумах ароматичний.

Мотиватор на позначення неприємного запаху виявлений у народних назвах Блекоти чорної (*Stinking nightshade, Stinking Roger*), Жовтозілля лучного (*Stinking-Alexander, Stinking-Willie*), Жостеру проносного (*Stink-berry*), Сумаха ароматичного (*Stink bush*) та інших. Лексема *stink-* в англійській мові споріднена з відповідною німецькою лексемою, етимологію якої розглянуто вище, та так само набула значення якісної (у якій переважає суб’єктивний фактор) оцінки, на відміну від первісного значення кількісної (у якій переважає об’єктивний чинник) [23]. Аналогічна трансформація виявлена В. Хольманом у ході семантичної реконструкції англійських прикметників та прислівників, значення яких набуло суб’єктивної складової (оцінного значення), не зафіксованої в первісних формах. Такий семантичний зсув автор називає терміном *subjectification* (суб’єктивізацією) і висловлює припущення про його універсальність [12, с. 533]. Авторство цього терміна приписують Е. Траугот, яка простежила семантичні зміни, які полягали в підсиленні або появі оцінного компонента значення в лексичних одиницях зі значенням модальності [15, с. 31–55]. Видається вірогідним припущення авторів про універсальність вищезгаданого явища, оскільки в лексемах неприємного запаху (*вонь, воняти*) у слов’янських мовах також виявлено зсув від квалітативної оцінки до квантитативної, хоча ці лексеми не є спорідненими з відповідними лексемами германських мов (див. далі).

Підсумовуючи дані, отримані в результаті аналізу мотиваторів оцінки запаху в германських мовах, зазначимо, що, попри близьку спорідненість мов, наявність в обох мовах корелятивних ключових лексем на позначення приємних і неприємних запахів та спільне походження цих лексем, ознаки запаху, що слугують базою номінації рослини, відрізняються.

Слов’янські фітоніми, мотиваторами (чи одним із мотиваторів) яких є лексема на позначення приємного або неприємного запаху, кількісно переважають германські, крім того, їм притаманний ширший спектр добору мотиваторів.

У **російській мові** мотиватором приємного запаху є лексема *душистый*, що означає “той, який має сильний, приємний запах” [19, с. 184]: рос. *Подмаренник душистый, Ясменник душистый*, рос. *Душистая акация* – Робінія звичайна; *Душистая астера, Астера душистая, Шерошниця душистая* – Маренка запашна; рос. *Душица, Душмянка* – Розхідник звичайний (листя цієї рослини містить ефірні олії і має різкий запах [26, с. 37]); рос. *Душистый багун*, рос. *Душица, Душниця* – Багно звичайне. В **українській літературній мові** лексема *душистый* не нормативна, проте вона слугує мотиватором народних назв лікарських рослин, що зумовлено генетичною спорідненістю української мови з російською: укр. *Багун душистий* – Багно звичайне; *Мандра душиста* – Котяча м’ята справжня (пряно-смакова рослина з ароматом герані, троянди й лимона: використовується в кулінарії, кондитерському виробництві й парфумерній промисловості [там само, с. 122]).

Мотивація наступних прикладів вимагає ретельного студіювання: рос. *Дурман вонючий* – Дурман звичайний, рос. *Вонючка* (Аір тростинний, Болиголов плямистий, Клопогін смердючий та Цикута отруйна); укр. *Вонючка* – Хрінниця смердюча, *Дурман вонючий* – Дурман звичайний.

“Словник української мови” пояснює *воняти* як “смердіти”, тобто “мати, виділяти неприємний запах, погано пахнути” [20, с. 397]. Тлумачні словники російської мови пов’язують рос. *вонь*, *вонять* із “відразливим, поганим запахом” [16, с. 244], а *вонючка* визначається як “назва деяких смердючих рослин” [19, с. 96]. Утім, у давньоруській мові відповідна лексема-пращур мала значення “пахощі” (російською “благоухание”, тобто приємні пахощі) [22, с. 349]. Етимологічні словники прописують *воняти* як “приємно пахнути”, походження лексеми пов’язують із псл. **vonjati*, похідне від **vonja* “запах” [17, с. 425]. З огляду на такі інтерпретаційні відмінності, тлумачити оцінне значення в зоні ознаки (негативне чи позитивне) потрібно для кожної рослини окремо. Так, якщо порівняти назву Аїру тростинного *Вонючка* з іншими народними назвами цієї рослини в російській мові (*Трость благовонная* та *Пахучка*), стає очевидною позитивна спрямованість оцінки в мотиваторі. Запах Болиголова плямистого (однією із народних назв у російській мові є *Вонючка*) навпаки може викликати запаморочення та нудоту, навіть випадки тяжкого отруєння, отже, у його назві ознака запаху, хоч і заявлена аналогічною лексемою, має негативну оцінку орієнтацію. Отже, той самий мотиватор може породжувати як негативну (у назвах отруйних лікарських рослин), так і позитивну (у назвах безпечних лікарських рослин) оцінку запаху.

Ознака негативної оцінки запаху зафіксована в російських та українських назвах із компонентом *смердіти* та спорідненим із ним *сморід* (у російській мові *смердеть*): укр. *Клопогін смердючий*, *Лобода смердюча*, *Хрінниця смердюча*, *Дурман смердючий*; *Смердюха* – народна назва кількох рослин в українській мові – Бруслини бородавчастої, Валеріани лікарської та Чорнобривців розлогих; *Смердячка* – Лобода смердюча. Витоки слова можна простежити до псл. **smʹrděti* “смердіти”, **smordъ* “сморід”, спорідненого із лит. “smirdėti”, лтс. “smirdėti” та лат. “merda” (фекалії, нечистоти) [18, с. 317]. У цих прикладах зміни первісного значення мотиватора не відбулося.

Назви Смородини чорної в українській та російській мовах мають спільну етимологію та сягають псл. **smorda*, пов’язаного із **smordъ* (сильний запах). Згідно з “Етимологічним словником української мови” назва зумовлена сильним, різким запахом рослини [там само]: рос. *Черная смородина*, *Смород*, *Сморода*, *Смородина*, *Смородон*; укр. *Смородина чорна*, *Порічка сморода*, *Порічка смородух*, *Смород*, *Смородух*, *Смородон*, *Смородина*, *Самородина* та ін.

Останнім, четвертим, параметром аналізу сприйняття запахів, що зафіксовані в назвах лікарських рослин, є наявність *еталона запаху*. Використання того чи іншого еталона запаху в зоні ознаки фітонімів є метафоричним за природою, позаяк інформація, отримана органами чуття з довколишньої дійсності, та емоції, пережиті у зв’язку з цим, зіставляються з інформацією про емоції, пережиті раніше, – та на цій основі обирається мотиватор.

У назвах лікарських рослин виокремлено три класи об’єктів, що є мотиваторами-еталонами приємних і неприємних запахів: 1) еталони рослинного походження; 2) еталони тваринного походження; 3) неживі об’єкти.

У **німецькій мові** виявлені мотиватори-еталони запаху тваринного походження з негативною конотацією: нім. *Läusekraut* /вошина трава/, *Mottenkraut* /трава для моли/ – Багно звичайне (сушене листя своїм різким запахом відлякує комах), *Bocksbeere* /козлина ягода/, *Wanzenbeere* /клопова ягода/ – Смородина чорна, *Ziegenkraut* /козлина трава/ – Болиголов плямистий.

Еталони запаху рослинного походження пов’язані з позитивною оцінкою запаху: нім. *Gichttanne* /ялинка/, *Kienporst* /смолистий, сосновий/, *Moorosmarin* /болотний розмарин/ – Багно звичайне, *Flieder* /бузок/ – Бузина чорна. Щодо кількісної характеристики цієї групи прикладів, то найчастіше еталоном приємного запаху в німецькій мові стає розмарин, тоді як усі інші еталони запаху представлені не більше, ніж двома прикладами.

Мотиватори-еталони запаху, артикульовані назвами неживих об’єктів, можуть мати негативну конотацію: нім. нар. *Scheißbeer*, *Scheißlorbeer* /лайно+ягода/ – Вовче лико звичайне (один із видів

Вовчого лика – за описом Червоної книги України – є декоративною і запашною рослиною [27]; вочевидь ознака інтенсивності запаху трансформувалася в ознаку негативної оцінки, піддрунтям можуть слугувати ще й отруйні властивості рослини).

Однією з народних назв Калини звичайної є *Kalkenbeerenbaum* /дерево з ягодами, що пахнуть вапном/. У цьому прикладі зорієнтованість оцінки нейтральна.

Що ж до **англійської мови**, рослинні еталони сприймання запаху є більш частотними та різноманітними в семантиці фітонімів: англ. *Sweet cinnamon* /солодка кориця/, *Wild rosemary*, *Marsh rosemary* /дикий розмарин/ – Андромеда багатоліста та Багно звичайне, *Carolina jessamine*, *Wild jasmine*, *Yellow jasmine root* – Гельземіум вічнозелений (асоціація з жасмином пов'язана із сильним солодким запахом квітів).

У **слов'янських мовах** також можна простежити тенденцію до використання еталонів-мотиваторів: якщо еталони рослинного походження передають здебільшого позитивну оцінку в зоні ознаки, то еталони тваринного походження – негативну.

Застосування назви запашної рослини як мотиватора в назві іншої є досить продуктивним засобом номінації в **російській мові**. Функцію мотиваторів-еталонів присмних запахів виконують назви мигдалю (*Миндальная трава* – Березка польова: запах квітів березки нагадує мигдаль і вважається приємним, хоча не дуже відчутний), м'яти (*Дикая мята*, *Степная мята*, *Кошачья мята* – Розхідник звичайний), розмарину (*Дикий розмарин* – Андромеда багатоліста, *Розмарин лесной* – Багно звичайне), хмелю (*Дикий хмель* – Буркун лікарський: трава та листя містять ефірні олії; сухі розтерті квітки буркуна додавалися для аромату до тютюну), шавлії: *Шалфей* – Розхідник звичайний; жасмину: *Жасмин* – Цмин пісковий. Менш продуктивними у творенні номінацій фітонімів є мотиватори-еталони, що позначають неприємний запах.

В **українській мові** група прикладів назв лікарських рослин, мотиватором яких є еталон запаху, кількісно значно бідніша. Як і в інших мовах нашого дослідження, еталони перцепції рослинного походження в зоні ознаки тут позначають позитивну оцінку: *Розмарин дикий*, *Дикий розмарин* – Багно звичайне. Зафіксовано два еталони тваринного походження на позначення неприємного запаху: *Блошинник*, *Блошичник* – Багно звичайне; *Клопогін смердючий*. Інших еталонів одоративного сприймання в семантиці українських фітонімів не зафіксовано.

Результати зіставлення мотиваторів фокусування оцінки одоративних відчуттів суб'єкта в процесі номінації певної рослини в досліджених мовах наводять на такі висновки. В англійській та російській мовах спостерігається асиметрія модусу оцінки запаху: позитивні оцінки переважають негативні і кількісно (у плані прикладів), і якісно (у площині кількості мотиваторів, що фіксують цей тип оцінки в назві). У німецькій та українській мовах кількісні відмінності між позитивною та негативною оцінками є несуттєвими (Таблиця 1).

Таблиця 1

Кількісно-якісні характеристики прикладів назв лікарських рослин із оцінним компонентом сенсорної оцінки одоративного підтипу

Підтип сенсорної оцінки		Кількість фітонімів у мовах дослідження			
Одоративна	Модус (спрямованість) оцінки	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
	Позитивна	44	104	79	63
	Негативна	52	27	41	64
	Нейтральна	2	0	0	0
	Усього прикладів	98	131	120	127

Незважаючи на однаковий ступінь спорідненості між мовами в кожній із двох груп, виявлено більше спільних механізмів формування зони ознаки в мовах слов'янської групи – російській

та українській, тоді як у германських мовах зафіксована лише часткова відповідність. Мотиватори-лексеми на позначення присмного запаху є менш частотними в німецькій, проте більш продуктивними в англійській мові та навпаки, в англійській мові менш частотні мотиватори модусного різновиду на позначення запаху з негативною конотацією, більше їх виявлено в прикладах німецьких назв рослин. Перспективи подальших досліджень полягають передусім у залученні до аналізу фітонімів з оцінним компонентом, у мотиваторах яких відображені інші модуси перцепції (смак і дотик). Уважасмо доцільним у майбутньому розширити групи зіставлених мов, а також дослідити специфіку оцінного компонента фітонімів інших мовних груп чи навіть мовних сімей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Теория ощущений / Борис Герасимович Ананьев. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1961. – 456 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – [2-е изд., испр.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Корольова А.В. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики / А.В. Корольова // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. статей] / [відп. ред. А.В. Корольова]. – Вип. 11. – К. : ВЦ КНЛУ, 2013. – С. 9–15.
4. Костюченко Е.В. Особенности перцептивной репрезентации одоративной составляющей образа мира / Елена Викторовна Костюченко // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2014. – Вып. 1. – С. 146–151.
5. Панасенко Н.И. Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономазиологического и когнитивного анализа) / Н.И. Панасенко. – Черкассы: Брама-Украина, 2010. – 452 с.
6. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – 3-е изд. – М. : Эксмо, 2010. – 480 с.
7. Рузин И.Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Рузин Игорь Геннадьевич. – М., 1995. – 199 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Усик Л.М. Модусний тип мотивації фітонімів у германських і слов'янських мовах / Л.М. Усик // Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference "Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions" (September 28 – 29, 2016, Dubai, UAE). – Ajman : Scientific and Educational Consulting Group "World Science", 2016. – № 10(14), Vol.4 (October 2016). – P. 38–41.
11. Allan K. Concise Encyclopedia of Semantics / Keith Allan. – Oxford : Elsevier, 2009. – 1102 p.
12. Hollmann W.B. Semantic Change / William B. Hollmann // English Language : Description, Variation and Context / J. Culpeper, F. Katamba, P. Kerswill, R. Wodak, T. McEnery [ed.]; Lancaster University, Department of Linguistics and English Language. – Palgrave Macmillan, 2009. – P. 301–313.
13. Marks L. The Unity of the Senses : Interrelations Among the Modalities / Lawrence E. Marks. – New York : Academic Press, 2014. – 302 p.
14. Panasencko N. Olfactory information processing channel in medicinal plants' names (based on Germanic and Western Slavic languages) // Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference "Science and Education – Our Future", November 22-23, 2015, Ajman, UAE. – № 4(4), Vol. 3 (Dec 2015). – P. 34–42.

15. Traugott E. C. On the Rise of Epistemic Meaning in English : an Example of Subjectification in Semantic Change / Elizabeth Closs Traugott // *Language*. – Vol. 65, No. 1 (Mar., 1989). – Linguistic Society of America, 1989. – P. 31–55.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

16. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] В. И. Даль. – СПб. : Типография М.О. Вольфа. – 1880. – Т. 1 : А – З. – 640 с.
17. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А – Г. – 632 с.
18. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5 : Р – Т. – 704 с.
19. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : ООО “А ТЕМП” / – М. : ИНФОРТЕХ, 2006. – 944 с.
20. Словник української мови : [в 11 т.] / [за ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : А – В. – 801 с.
21. Словник української мови : [в 11 т.] / [за ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 6 : П – Поїти. – 832 с.
22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1 : А – Д. – 573 с.
23. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/>
24. Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen [Електронний ресурс] / Wolfgang Pfeifer ; [bearbeitet von W. Klein]. – Berlin – Brandenburg : Academie der Wissenschaften, 1993. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/>
25. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache [Електронний ресурс] / [Akademie der Wissenschaften der DDR]. – Berlin : Academie der Wissenschaften, 1967 – 1977. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

26. Дудченко Л.Г. Пряно-ароматические и пряно-вкусовые растения : справочник / Дудченко Л. Г., Козьяков А.С., Кривенко В.В. ; отв. ред. К.М. Сытник. – К. : Наук. думка, 1989. – 304 с.
27. Червона книга України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://redbook-ua.org/>

Дата надходження до редакції 27.04.2017

ГРАМАТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ У СИНХРОНІ ТА ДІАХРОНІ

УДК 811.161.2'366.55 9045)
ББК 81.411.1-2

МОРФОЛОГІЧНІ ВАРІАНТИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ ЯК ПОКАЗНИКИ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ СТАТИКИ Й ДИНАМІКИ МОВНОЇ НОРМИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ ЗА ОСТАННІ 10 РОКІВ)

ЗАЙЦЕВА О.М.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто деякі динамічні процеси, які відбуваються в мові українського телебачення упродовж останніх 10 років, зокрема, проаналізовано явище варіантності морфологічних норм. Доведено, що в мові журналістів українських телеканалів переважає дублетна, або варіантна, морфологічна форма, яка відповідає автохтонним ознакам української мови. З'ясовано зовнішні та внутрішньомовні фактори, що зумовили розвиток варіантності морфологічних форм у мові сучасних українських ЗМІ.

Ключові слова: морфологічна норма, морфологічний варіант, варіантність, варіантні форми слів, питомість, телемовлення, сучасне українське телебачення.

The article reflects some dynamic processes that occur in the language of Ukraine television over the past ten years, particularly the variability of morphological rules as a linguistic phenomenon has been analyzed. It was proved that a doublet, either variant, or morphological form in the top Ukrainian TV channels prevails. It refers to autochthonal Ukrainian language features. The author also studied external and internal factors, causing the variants development in the modern Ukraine mass media.

Key words: morphological norm, variation, variant forms of words, authenticity, television, modern Ukrainian TV.

Сучасні засоби масової інформації (ЗМІ) (преса, телебачення, Інтернет) слугують не просто джерелами інформації для громадськості, вони віддзеркалюють державну політику, суспільні настрої, мовні зміни.

Мовна динаміка ЗМІ була предметом дослідження багатьох лінгвістів: О.А. Сербенської, О.О. Тараненка, Л.В. Струганець, О.А. Стишова, В.О. Юносової, В.О. Фурси, Т.А. Космеди та ін. Передусім дослідників цікавили особливості вживання новітніх одиниць у мові ЗМІ, вплив мовних та позамовних чинників на актуалізацію певних лексем чи граматичних конструкцій. Морфологічні варіанти, або, за визначенням інших авторів, дублети, інновації, які виникають у сучасному мовному вжитку, досліджували К.Г. Городенська, З.О. Валюх, О.О. Тараненко, О.А. Стишов, Т.В. Коць, А.М. Архангельська та ін. Однак проблема варіантності морфологічних форм у мові ЗМІ й досі залишається малодослідженою.

З огляду на те, що українці надають перевагу більш технічним засобам інформації – телебаченню та мережі Інтернет, проблема вивчення варіантності мовних одиниць залишається актуальною. Метою пропонованої статті є аналіз морфологічних форм іменників, ступенювання прикметників у мові сучасних інформаційних, аналітичних передач, блоків новин українського

телебачення, науково-популярних та інших передач, що поступово окреслюється в окремий напрям сучасного мовознавства – телелінгвістику, у межах якої предметно вивчають мову журналістів на різних структурних рівнях мовної системи.

Мова інформаційних, публіцистичних, науково-популярних, аналітичних, дискусивних передач сучасного телебачення спрямована на сміливе, переважно незаангажоване подання найсвіжішого інформаційного продукту з подальшим обговоренням найрезонансніших подій у студіях із запрошеними співрозмовниками. Зазначимо, що нині до обговорення залучають і пересічних глядачів, щоправда, це відбувається здебільшого не в прямому ефірі, а на телесайтах, зокрема форумах того чи того інформаційного каналу. Зауважимо, що матеріалом нашого дослідження послуговувала саме продукція інформаційних каналів. Це українськомовні телеканали СТБ, Студія 1+1, ICTV, 5 канал, а також набагато молодші телевізійні студії, як-от: канал 24, 112 Україна, NewsOne, Еспресо TV.

Характерно, що всі досліджувані телевізійні канали, як ті, що на ринку інформації функціонують уже давно, так і ті, що з'явилися порівняно недавно – однаково й послідовно впроваджують державну й передусім мовну політику національного відродження в Україні, зокрема, сприяють активізації питомих, призабутих за часів радянської влади ресурсів української мови. Щоправда, нині, а саме в останнє десятиріччя, як підкреслює Б.М. Ажнюк, паралельно простежуємо й іншу тенденцію – “інтенсивне проникнення в практику слов'янських та інших мов елементів англійського походження” [1, с. 190]. Питання доцільності регулювання потоку запозичень у сучасну українську мову залишається дискусивним і не є предметом нашої статті, однак у цьому контексті наведемо думку Олександра Телемка, висловлену ним у передмові до книги відомого соціолінгвіста й дослідника мовної політики Джошуа Фішмана: “Мову можна очищати від запозичень і, навпаки, активно запозичувати чужі слова, віддаляти від іншої мови або наближати, спрямовувати на “класичний” взірець (який був у минулому), або “модернізувати”, зважаючи на науково-технічний поступ – шляхи реформування можуть бути різними, та головне, що слід усвідомлювати, – мало пишати чи шанувати свою мову. Нею треба займатися (а українцям ще й просто частіше нею говорити), не полишати на саму себе й свідомо (й самостійно) вибирати шляхи її розвитку” [20, с. 11].

Варто відзначити, що українські телевізійні канали, хоч і дотримуються політики збагачення, увиразнення мовлення за рахунок призабутих питомих слів і форм, проте виявляють різну активність і принциповість у цьому питанні. Зокрема, деякі з каналів (Студія 1+1, ICTV, 5 канал) вживають відроджені морфологічні варіанти обережно, вибірково, інші – активніше й послідовніше. До таких ще 7-8 років тому можна було віднести канал СТБ, який на той час був без перебільшення лідером і водночас піонером у впровадженні інноваційної лексики, у тому числі й варіантних фонетичних, морфологічних, а також проміжних морфонологічних та словотвірних норм. Нині телеканал є дещо поміркованішим і вже не відзначається такою широкою інноваційною активністю, як раніше. Щодо молодших за своїм виникненням телеканалів “24”, “112 Україна”, “NewsOne”, “Еспресо TV”, то можна з упевненістю стверджувати, що вони досить сміливо використовують новітню лексику у своїх телеефірах, і серед цієї лексики чимало дублетних, варіантних форм, зокрема й морфологічних. Зазначимо, що загалом мовна політика ведучих та журналістів цих каналів суттєво відрізняється від мовної політики інших каналів особливим творчим підходом у мововживанні, мовною емоційністю, стилістичною виразністю. Важко не погодитися із дослідницею сучасної української мови Т.А. Космедою, яка називає схильність українців до пошуку оригінальних мовних засобів, зокрема й у телемовленні, лінгвокреативністю й переконує, що “явище актуалізації тих чи тих мовленнєвих явищ у відповідний період розвитку кожної мови окреслюється сьогодні усталеною в мовознавстві метафорою “мовний смак епохи” [7, с. 44]. На думку дослідниці, у сучасних українців виробляється певний “мовний смак”, який “реалізується в активізації лінгвокреативності, вербалізації емоцій, актуалізації запозичень, збільшенні варіантних чи дублетних форм тощо” [7, с. 44].

Варіантні (дублетні) форми морфологічного рівня мови фіксуємо в численних фрагментах мововживання журналістів, ведучих інформаційних блоків, випусків новин, науково-популярних, аналітичних та ін. телепередач. У цьому контексті варто уточнити поняття “морфологічний варіант”. Вітчизняні мовознавці кваліфікують його неоднаково. В.О. Юносова морфологічними варіантами називає такі видозміни слів чи форм слова, які при семантичній тотожності всіх членів варіантної пари чи ряду мають відмінності в граматичному оформленні [24, с. 2]. В.В.Поставний ці мовні одиниці витлумачує так: “Морфологічні варіанти – це такі видозміни граматичного значення, які виникають унаслідок паралельного вживання флексій слів і тих афіксів, які виконують формотворчу, а не словотворчу роль” [15, с. 2]. О.О.Тараненко визначає їх як видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів та ін.), але не порушують принципу її тотожності (у першому значенні цього терміна); конкретні форми вираження, реалізації в мовленні умовно-абстрактних мовних одиниць – фонемі, морфемі, лексемі тощо (у другому значенні). Мовознавець зазначає, що в мові трапляються різні варіанти слова: акцентуаційні, фонетичні, орфоепічні, орфографічні, словотвірні, сукупні комбіновані, а також морфологічні, які є відмінними, по-перше, наявністю різних формотворчих афіксів та парадигмою відмінювання (дієвідмінювання), наявністю повних і коротких форм [прикметників]; по-друге, варіантністю граматичних категорій при змінній або незмінній формі слова, особливо на рівні роду, іноді числа; з варіантним оформленням того самого роду [18, с. 60]. І.Р. Вихованець і К.Г. Городенська до морфологічних варіантів того самого слова зараховують словоформи, у яких наявне ідентичне речове (лексичне) значення, пов’язане тією самою реалією або класом однакових реалій, і в яких словозмінний афікс виражає синтаксичні зв’язки й семантико-синтаксичні відношення слів у реченні [2, с. 11]. Дехто з мовознавців заперечує існування в мові варіантів слова, вважаючи, що будь-яка граматична форма слова, а також “найменша зміна значення слова робить його іншим словом” [2, с. 11].

Лінгвісти практично однастайні в тому, що варіанти є продуктом еволюції та асиметрії мовної системи, наслідком і результатом протилежних тенденцій у ній (до зміни і збереження наявної форми). О.А. Стишов називає їх єдиною ланкою між синхронією та діакронією. У тому разі, коли поряд із первісною назвою як варіанти існують нові, що виявилися для сучасної мови більш доречними і вдалимими, ці варіанти впродовж деякого часу можуть співіснувати, доки остаточно не утвердиться один із них. Інші поповняють пасивний словниковий запас або й вийдуть з ужитку взагалі [17, с. 1]. Дослідник погоджується із Л.І. Кучеренко, яка стверджує, що дублетність варіантних одиниць призводить зрештою до їх семантичної чи стилістичної диференціації або витіснення одного з варіантів на периферію мовної системи [17, с. 1].

Загальновідомо, що мовну систему української мови чітко структурує граматики, яка, на думку І.Р. Вихованця, “робить теоретичні знання нашим практичним умінням. Саме граматики навчає нас правильного мовлення, удосконалює навички говорити, читати і писати” [3, с. 13]. Телемовлення – не виняток. Журналісти, ведучі, аналітики студій українського ТБ як носії інформаційного продукту втілюють свої практичні мовленнєві вміння шляхом застосування морфологічних норм української мови. Морфологічна норма, на думку І.Д. Фаріон, – це правильний вибір форми слова, тобто утворення відмінкових форм іменників, визначення граматичного роду іменників, визначення числа іменників, утворення ступенів порівняння прикметників, відмінювання числівників, утворення особових форм дієслова тощо [22, с. 190]. Морфологічні норми відповідно слугують регуляторами вибору варіантів граматичної форми у висловленні. Від вибору найдоцільнішої морфологічної форми, особливо коли в мові є декілька способів висловлення, залежить смислова точність, логічна послідовність, чіткість, багатство й різноманітність викладу думки [23, с. 1]. Будь-які мовні норми, зокрема й морфологічні, мають

свої ознаки. Так, Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько до таких ознак мовної норми, зараховують “традиційність, гнучку стабільність, сформовану змінами культурно-історичних умов розвитку літературної мови, та варіантність” [11, с. 169].

У мововжитку журналістів та ведучих українського ТБ помітна тенденція до відмінювання іменників іншомовного походження з кінцевим *-о*. Зокрема, упродовж кількох останніх років тележурналісти каналів СТБ, Студія 1+1, ICTV досить активно відмінюють іменники *авто*, *кіно*, *метро*, *депо*, *казино*, *бароко*, *віче*, *фіаско*, *танго*, “Динамо”: *поруч авта вибухнула міна* (СТБ, “Вікна”, 27.07.2016 р., 22.00, журналіст), *постраждалий знає прізвище водія авті* (Студія 1+1, ТСН, 12.01.2011 р., 19.30), *на своєму авті відправили до Мар’янки* (СТБ, “Вікна”, 20.07.2016 р., 22.00, журналіст), *люди покинули свої авта* (СТБ, “Вікна”, 21.07.2016 р., 22.00, ведуча); *нова формула національного кіна* (Студія 1+1, “Аргумент-кіно”, 5.04.2015 р., 01.00, ведучий), *особливості арт-кіна* (Студія 1+1, “Аргумент-кіно”, 25.09.2016 р., 01.15, гість студії), *розуміння класики у кіні* (Студія 1+1, “Аргумент-кіно”, 14.03.2016 р., 00.30, ведучий), *Єлизавета спілкується з пресою про свої ролі в кінах* (ICTV, “Під прицілом”, 13.01.2011 р., 08.30, ведучий); *у столиці відкрили нову станцію метра* (СТБ, “Вікна”, 06.11.2013 р., 18.00, журналістка), *це сталося поблизу станції метра* (СТБ, “Вікна”, 18.08.2015 р., 18.00, журналістка), *за потреби перекриють і станцію метра “Арсенальна”* (СТБ, “Вікна”, 26.07.2016 р., 22.00, ведуча). Як бачимо, телеканал СТБ домінує серед інших у частотності вживання відмінкових форм невідмінюваних іменників. Крім того, цей канал був першим у запровадженні практики такої словозміни. Пор: *їхали автом* (СТБ, “Вікна”, 03.03.2008 р., 07.00, ведуча), *замість авт. десять нових автобусів* (СТБ, “Вікна”, 09.09.2008 р., 18.00, журналіст); *зірка знялася кіні* (СТБ, “Вікна”, 07.05.2008 р., 07.00, журналістка), *презентація довгоочікуваного кіна* (СТБ, “Вікна”, 15.08.2008 р., 22.00, ведуча); *проїзний у метрі коштує ...* (СТБ, “Вікна”, 1.10.2008 р., 07.00, ведуча), *квартира біля метра* (СТБ, “Вікна”, 18.03.2008 р., 07.00, журналістка), *пропонують знизити проїзд у метрі* (СТБ, “Вікна”, 12.01.2009 р., 22.00, журналістка). Серед менш уживаних варіантних форм трапляються такі: *на таблі 3 фракції голосують одностайно* (СТБ, “Вікна”, 11.12.2008 р., 22.00, журналіст), *поблизу столичного депа* (СТБ, “Вікна”, 19.02.2008 р., 22.00, журналістка), *казина немає* (СТБ, “Вікна”, 29.08.2016 р., 18.00, журналіст), *у стилі українського барока* (СТБ, “Вікна”, 10.10.2008 р., 07.00), *не торкнулися фіаска* (СТБ, “Вікна”, 23.05.2008 р., 22.00), *віча не буде* (5 канал, Новини, 03.05.2014 р., 10.00), *для танка потрібні двоє* (Україна 112, Студія 112 Live, 14.09.2016, 15.10., гість студії), *ветерани київського “Динама”* (СТБ, “Вікна”, 10.10.2011 р., 18.00, журналістка).

Така динаміка у досить сталій системі словозміни спричинена прагненням повернути до активного вжитку питомі українські форми, регламентовані правописом 1928 р.: “Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *авто*, *бюро*, *депо*, *кіно*, *мotto*, *пальто*, *піаніно*, *трюмо*, *саго*, *цицero*” [25, с. 70]. Дослідники вважають, що цей правопис, попри свій короткий період функціонування, найістотніше відбивав природу української мови. І.Р. Вихованець з приводу відмінювання іменників іншомовного походження зазначав, що “типове для народної мовної стихії морфологічне розрізнення іменникових форм відмінків спричинило поступове поширення відмінювання й на запозичені слова-іменники. Добре звучать в українському середовищі відмінкові форми іменників *авто*, *кіно*, *метро*, *ситро* (*авто*, *авта*, ..., *на авті*; *кіно*, *кіна*, *кіном*; *метро*, *метра*, *метром*; *ситро*, *ситра*, *ситром*) та ін., які вважають чомусь (звичайно, за орієнтації на російську мову) невідмінюваними” [4, с. 6]. Мовознавець переконаний, що “штучне затримування і незакріплення того, що вже відшліфоване в народній мові, а отже прогресивних динамічних процесів, видається незрозумілим і консервативним” [4, с. 6].

Прикметно, що журналісти телеканалів СТБ, Студія 1+1, ICTV відмінюють навіть власні назви іншомовного походження всупереч нормам чинного правопису: *врятувати Діета* (йдеться

про хлопчика на ім'я Дієго, СТБ, "Вікна", 09.10.2014 р., 18.00), *роботи галицького мікеланджело* (тут власна назва вжита в значенні загальної, ICTV, Факти, 06.05.2016 р., 15.45, журналістка), *несподіване рішення Кастра* (йдеться про Фіделя Кастро, СТБ, "Вікна", 03.03.2009, 07.00, ведуча). Щодо останнього прізвища, вдалося зафіксувати його навіть у формі множини: *дитинство братів Кастрів* (про Фіделя Кастро та його брата, СТБ, "Вікна", 03.03.2009 р., 07.00). Крім того, констатуємо словозміну невідмінюваних іншомовних географічних назв *Ріо-де-Жанейро і Дубай: карнавал в Ріо-де-Жанейрі* (СТБ, "Вікна", 18.02.2009 р., 22.00, ведуча), *літак, що летів з Ріо-де-Жанейра до Парижа* (СТБ, "Вікна", 03.06.2009 р., 07.00, ведуча), *здійснюється подорож із Дубай до Сомалі* (СТБ, "Вікна", 22.04.2008 р., 07.00, журналістка), *лише в Дубаях серед барханів і пустелі* (ICTV, "Факти тижня", 13.06.2010 р., 18.45, ведуча). Зазначимо, що всі згадані власні назви не відповідають нормам чинного українського правопису. Їх використовують за аналогією до відмінювання іншомовних слів на -о (*авта, метра*), які теж ще не закріплені мовним узусом і нормою, проте поступово витісняють чинні нормативні відповідники.

Саме відмінювання іншомовних слів стало одним із ключових пунктів "Проекту найновішої редакції "Українського правопису" 1999 р., що мав на меті "повернути українській мові ті природні, притаманні їй питомі елементи, які відібрано від літературної норми в радянську добу", зазначає дослідник правописних питань мови тележурналістів В.Маргалик [10, с. 2]. Безперечно, як і будь-яка реформаторська ідея, "Проект..." крім прихильників, мав і достатню кількість противників таких правописних змін, однак В.Маргалик уважає, що "і прихильники, і противники цієї орфографічної реформи пропонували не змінювати чинні форми на колишні, а впровадити функціонування паралельних варіантів" [10, с.3]. Лінгвіст зауважує, що "слухною в цьому контексті є думка Н.І. Тоцької: "... жоден правопис не може всіх задовольнити, тому він для досягнення великої мети має бути компромісним" [10, с. 3; 21, с. 93].

Одним із чинників, що зумовлюють мовні зрушення в ЗМІ, послугувало "прагнення до очищення словникового складу української мови від мовних залишків радянського минулого" [19, с. 159]. Саме це, на нашу думку, є причиною вживання закінчення **-и** замість **-і** у формі родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни. Напр.: *любви, єдності, творчості*. Пор.: *за умов фінансової стабільності* (СТБ, «Вікна», 10.12.2008 р., 22.00, ведуча), *заради єдності* (СТБ, "Вікна", 29.10.2008 р., 18.00, журналістка), *з любови до мистецтва* (СТБ, "Вікна", 02.10.2008 р., 07.00, журналістка), *цього разу не обійтися без крові* (СТБ, "Вікна", 12.12.2008 р., 22.00, журналістка), *рік дитячої творчості* (СТБ, "Вікна", 15.01.2013 р., 18.00, ведуча), *Анна Суряднова з Білоруси* (СТБ, "Вікна", 27.12.2012 р., 18.00, журналістка). Традицію такого вживання, розпочату каналом СТБ, підхопили інші українські телеканали, такі, як 5 канал, Студія 1+1, 112 Україна. Пор.: *статі на захист незалежності* (5 канал, Час новин, 13.03.2014 р., 18.00, ведучий), *цієї осені мандруємо разом лабіринтами кінопроекту* (Студія 1+1, "Аргумент-кіно", 25.09.2016 р., 01.15, ведучий), *ця гра правочинності* (112 Україна, "Студія 112 Live", 02.10.2016 р., 17.15, ведучий), *це змушує Януковича уникнути кримінальної відповідальності* (112 Україна, Студія 112 Live, 23.10.2016 р., 10.15, ведуча).

Уживання цих морфологічних форм у мові тележурналістики, безумовно, є спробою відродити колишні правописні норми української мови, зафіксовані Правописом 1928 р., який містив правило: **-и** мають: іменники жіночого роду III відм. на **-ть** за другим приголосним: *від радості, з вісти, до смерті...* Також винятково: *до осені, без соли, крові, любові, Русі* [22, с. 35]. На сьогодні спостерігаємо, що чимало українців, переважно фахівців-лінгвістів, свідомо уживають варіантні форми типу *метра, радості* у щоденному спілкуванні, прагнучи цим, очевидно, зберегти в живому мовленні питомі українські традиції. Актуалізацію цих мовних варіантів підтримав І.Р. Вихованець: "...Ідеться ... тільки про ті іменники, що мають перед **-ть** приголосний, а також про слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь: вісти, незалежності,*

радости, смерти, честі; крові, любові, осени, соли, Руси, Білоруси” [4, с. 7]. Мовознавець наголосив, що “...використання закінчення родового відмінка **-и** у вказаній групі іменників жіночого роду III відміни слугуватиме чіткій диференціації відмінкових закінчень й уникненню небажаних асиміляційних змін за наявності перед **-ть** інших приголосних. Таке флексійне вирізнення родового відмінка надто важливе, коли зважати на велику частотність його вживань в усному й писемному мовленні” [4, с. 7]. Цілком підтримала цю правописну морфологічну норму І.Д. Фаріон: “З огляду на політичне вилучення Правописом 1933 і 1946 років закінчення **-и** родового відмінка іменників третьої і четвертої відміни (*незалежності, соли, імени, племені* [останні два – іменники IV відміни]) і запровадження спільного з російською мовою закінчення **-і**, природно і справедливо повертати в усне і писемне мовлення питоме закінчення: *Руси, осени, солідарності, тімени* [23, с. 209]. Однак не всі лінгвісти поділяють таку думку. Так, В.М. Русанівський, зі слів І.Р.Вихованця, критично ставиться до аналізованих форм і наголошує, що “це морфологічне явище, яке невідомо як накладається на діалектну карту України, варто спершу дослідити” [4, с. 7].

Грамаітична система мови, як відомо, є досить сталою. Однак і їй властива динаміка. І.Р. Вихованець з цього приводу зазначав: “... видається, ніби сучасні грамаітичні норми незмінні. Але постійний розвиток пронизує минуле, сучасне і майбутнє” [3, с. 13]. Саме з минулого повертаються паралельні грамаітичні форми давального відмінка в іменниках чоловічого роду II відміни на **-ові, -єві, -єві** (*учителєві*), які є питомими, автохтонними ознаками нашої мови, витісняючи помалу форму, спільну з російською мовою із закінченнями **-у, -ю** (*учителю*). Їх активно вживають ведучі українських телеканалів. Пор.: *це вигідно Кремлеві* (112 Україна, “Студія 112 Live”, 15.10.2016 р., 22.15, ведуча), *встановлюють пам’ятник катові* (Студія 1+1, “Троші”, 30.10.2016 р., 12.00, ведучий), нова Україна повинна довести *світлові* (112 Україна, Новини, 8.11.2016 р., 10.00, народна депутатка в інтерв’ю журналістці). На підтвердження самотності цієї грамаітичної форми Правопис української мови 1928 р. подає флексії **-ові, -єві, -єві** як такі, що притаманні “майже всім іменникам чоловічого роду” (*братові, дубові, сторожєві, рьєві*), а флексії **-у, -ю** – такі, що властиві іменникам ніякого (тобто середнього – О.З.) роду (*дереву, гнізду, селу*), а також деяким іменникам чоловічого роду із закінченнями **-ів (-їв), -ов** у називному відмінку, очевидно, з метою уникнення потенційного складного для вимови нагромадження приголосних (*Львів-Львову, ...острів-острову, боліголов-боліголову*) [22, с. 35]. Зауважимо, що флексії **-ові, -єві (-єві)** у зазначеному джерелі подано першорядними, що вже свідчить про їх вирізнення як питомих.

Лінгвісти радять уживати саме форми на **-ові, -єві, -єві** у давальному відмінку іменників чоловічого роду II відміни для увиразнення мовлення. Так, О.Д. Пономарів з цього приводу зауважує: “Зловживання закінченнями **-у, -ю** робить усний чи писемний текст монотонним, відриває його від живого мовлення..., а використання в давальному відмінку **-ові, -єві, -єві** дає можливість виразніше розрізнити функції відмінків” [14, с. 29].

Характерно, що в 30-50 роках минулого століття в давальному відмінку іменників чоловічого роду II відміни традиційно переважали закінчення **-ові, -єві**. На це звернула увагу дослідниця варіантних морфологічних форм іменників у прескрипціях і мовній практиці ХХ ст. Т.А.Коць [8, с. 49], зазначивши, що ці закінчення були регулярними в назвах істот та неістот.

Якщо всі попередньо зафіксовані морфологічні варіантні форми зумовлені відображенням і відродженням питомих історичних ознак української мови, то форми, про які йтиметься далі, навпаки, є відлунням “пролетарської політики”, яка призвела до спотворення морфологічних норм, що виявлено через досі чинні (або частково чинні) найосновніші асиміляційні з російською мовою ознаки” [23, с. 192]. Така полярно протилежна тенденція засвідчує масштабність руйнівної мовної (і не тільки) політики радянської епохи та її колосальні наслідки. Ідеться про надмірне вживання аналітичних форм ступенювання прикметників і прислівників у мові

журналістів, телеведучих, редакторів, які пишуть тексти для ефіру, а також гостей аналітичних студій. Протягом майже 10 років поспіль із систематичною послідовністю телеканали послуговуються такими формами вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників: згодом доручили **більш важливе** завдання (ICTV, “Надзвичайні новини”, 27.11.2014 р., 09.30, журналістка) чи стане влада **більш відповідальною** (ICTV, Факти, 14.02.2011 р., 18.45, ведуча), вимоги, у яких описані **більш суворі** правила (ICTV, “Надзвичайні новини”, 27.11.2014, 09.30, ведучий), є **більш нагальні** проблеми, – зазначив О. Ляшко (24 канал, “Весті UA”, 09.09.2016 р., 18.30, ведучий), зробити цю програму **більш дієвою** (112 Україна, “Студія 112 Live”, 14.08.2016 р., 14.15, гість студії); підвищення 400 людям зарплати – **це більш зрозуміло** (СТБ, “Вікна”, 21.10.2016 р., 18.00, ведуча), фарба для волосся темного кольору **більш агресивно** впливає на шкіру голови (Студія 1+1, “Територія обману”, 09.11.2014 р., 16.00, ведучий), Україна могла б торгувати із Францією **більш інтенсивно** (ICTV, Факти, 26.10.2016 р., 18.45, журналістка). Також зафіксовано аналітичні форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників: тривають **найбільш запеклі** бойові дії (Студія 112, “Студія 112 Live” транслює брифінг речника АТО А. Лисенка, 13.10.2016 р., 12.15), для **найбільш вразливих** верств населення (112, Студія Live, 21.10.2016 р., 06.15, журналіст), “Світ навиворіт” починає **найбільш очікувану** експедицію (Студія 1+1, з анонсу однойменної передачі, 16.10.2016 р., 11.00). Такі конструкції звучать дещо незграбно й громіздко. Для утворення форми вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників доречніше було б ужити синтетичні форми ступенювання, а не аналітичні: **важливіші** завдання, влада стане **відповідальнішою**, **суворіші** правила, **загальніші** проблеми, програма **дієвіша**, а для оформлення найвищого ступеня порівняння прикметників додати префікс **-най** до форми вищого ступеня: **найзапекліші** бойові дії, **найвразливіших** верств населення, **найочікуванішу** експедицію. Синтетична форма “відома ще з праслов’янських часів”, стверджує Ю.О. Карпенко, а отже, є питомою, власне українською [6, с. 42].

Нерідко в телеефірі можна почути й помилкове слововживання, коли вищий ступінь порівняння утворюють аналітично шляхом додавання слова *більш* до вищої форми прикметника: чогось *більш безпечнішого*, ніж соли, не знайшли (Студія 1+1, ТСН, 26.11.2008 р., 22.00, ведуча).

Нині чимало лінгвістів у своїх працях підкреслюють важливість вибору на користь питомої форми слова, а не на користь російського відповідника. Так, у “Ргомові” К.Г. Городенської читаємо настанову: “Радимо вживати органічніші для української мови синтетичні форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників: *досконаліший, складніший, найдешевший, найвигідніший, найдорожчий, найцікавіший*” [5, с. 76].

Стосовно переваг складеної (аналітичної) форми ступенювання прикметників О.Д. Пономарів зауважує, що вона має відтінок книжності, тому вживається (паралельно з простою) в офіційно-діловому та науковому стилях [14, с. 153]. Публіцистичному стилеві, до якого належить і мова засобів масової інформації, притаманніша проста (синтетична) форма для утворення вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників. О.Д. Пономарів називає таку форму нейтральною, яка вживається в усіх стилях мовлення [14, с. 152].

У контексті цього дослідження варто дослухатися до порад відомої лінгвістки Олени Курило, яка в “Увагах до сучасної української літературної мови”, виданих майже століття тому, у добу короткочасної українізації на тлі масштабного тоталітаризму, прагнула зберегти українські відмінні форми, оригінальні порівняно з російською мовою. Вона, зокрема, зауважує, що “... мова ясна на такі форми вищого та найвищого ступеня прикметників та прикметникових прислівників: *більш веселий, більш широкий, більш численний, більш важко та ін.* замість *веселіший, ширіший, численніший, важче; найбільш характерний, найбільш щасливий, найбільш трудний* замість *найхарактерніший, найщасливіший, найтрудніший: найбільш трудним* є заготовка доброго насіння (з рукопису) замість *найважче* заготовити добре насіння [9, с. 144]. Дослідниця звертає увагу на те, що звороти зі словами *більш* і *найбільш* при прикметниках та прикметникових

прислівниках відрізняються за значенням від форм вищого та найвищого ступенів. Слід розуміти, що авторка схиляється до вживання саме синтетичних форм ступенів порівняння для усунення асимілятивних явищ у мові, переконуючи, що “слова *більш* часто вживають на порівняння в розумінні рос. *скорее*, *наибільш* при прикметниках часто йде на означення рос. **главным образом**: *це більш довгасте, як кругле, такі найбільше є характеристичні ознаки цього типу*” [9, с. 145].

Аналіз уживання варіантних морфологічних форм у мові сучасних українських телепередач засвідчив спроби тележурналістів повернути до мововжитку питомі українські морфологічні форми. Утвердження їх як нормативних можливе за умови ширшої практики вживання цих форм, узвичаєння їх не лише в мові деяких телеканалів, а й у щоденній мовленнєвій практиці українців, що безпосередньо залежить від їхньої національно-мовної свідомості, мовного смаку. Поза сумнівом, цьому сприятиме й мовна політика засобів масової інформації, адже вони, а “особливо телебачення, повинні демонструвати найвищий рівень оволодіння державною мовою. Його дивляться мільйони громадян нашої країни і, крім інформації, хочуть чути бездоганну українську мову” [13, с. 5].

Аналіз морфологічної варіантності в мові телебачення довів, що українці все частіше віддають перевагу питомим морфологічним варіантам, поволі позбуваючись наслідків радянської мовної політики.

Розвиток морфологічної варіантності в мові українських телеканалів відображає прогресивну суспільну тенденцію до очищення української мови від чужорідних для неї елементів, нав’язаних в епоху русифікації. Це природний, але непростий і тривалий процес, який заслуговує подальшого вивчення в соціолінгвістичному та лінгвокультурному аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б.М. Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах / Б.М. Ажнюк // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 190.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Акад. граматики укр. мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська / За ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
3. Вихованець І.Р. У світі граматики / І.Р. Вихованець. – К. : Радянська школа, 1987. – 190 с.
4. Вихованець І.Р. Ненаукові пристрасті навколо українського правопису / І.Р. Вихованець // Українська мова. – 2004. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: Wed, 01/12/2011 - 15:19 – Kivalda. – С. 7.
5. Городенська К.Г. Промова, або де ми помиляємося / К.Г.Городенська, О.М.Демська-Кульчицька, В.Л.Кабак. – К. : Стандарт, 2006. – 195 с.
6. Карпенко Ю.А. Ступені порівняння різних частин мови та їхні функції / Ю.А. Карпенко // Мовознавство. – 2010. – № 2–3. – С. 41–48.
7. Космеда Т.А. Актуальні процеси мовлення чи “мовний смак” української сучасності? / Т.А. Космеда // Мовознавство. – 2014. – № 2. – С. 44–55.
8. Коць Т.А. Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці другої половини ХХ ст. / Т.А.Коць // Мовознавство. – 2016. – № 2. – С. 45 – 50.
9. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 303 с.
10. Маргалик В.В. Відображення правописних проблем у мовленні українських тележурналістів / В. Маргалик // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2055>
11. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: [Підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М.Мацько; За ред. Л.І.Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.

12. Морфологічні норми [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.virtual.ks.ua/students/5790-morphological-rules.html>
13. Німчук В.В. Епіграф / В.В. Німчук // Городенська К.Г., Демська-Кульчицька О.М., Кабак В.Л. Римова, або де ми помиляємося. – К. : Стандарт, 2006. – 195 с.
14. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: [Підручник] / О.Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
15. Поставний В.В. Проблема варіантності у мовознавстві / В.В. Поставний [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://i-kar-100.narod.ru/referatu/001/002/100.html>
16. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ столїття: (На матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К. : Пуґач, 2005. – 388 с.
17. Стишов О.А. Варіантні форми в сучасній українській мові / О.А. Стишов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine65-15.pdf.
18. Тараненко О.О. Варіанти // Українська мова. Енциклопедія. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – С. 59.
19. Тараненко О.О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов’янському тлі) / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 159–189.
20. Телемко О. Не кидайте свою мову напризволяще: приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці / О. Телемко // Пер. з англ. – К. : К.І.С., 2009. – 200 с.
21. Тоцька Н.І. Значення екстралінгвістичних факторів для формування українського правопису / Н.І. Тоцька // Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології. – К., 1997. – С. 93.
22. Український правопис. – Харків : Перша Друкарня Державного Видавництва України, 1928 р. – 96 с.
23. Фарїон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): [монографія] / І. Д. Фарїон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.
24. Юносова В.О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В.О. Юносова. – 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://i-kar-100.narod.ru/referatu/001/002/100.html>

Дата надходження до редакції 15.02.2017

УДК 811.521
ББК 81.2 ЯПо

ЗНАЧЕНИЕ И ФУНКЦИИ ПОСЛЕЛОГА АБЛАТИВНОГО ПАДЕЖА В СОВРЕМЕННОМ ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ (В СРАВНЕНИИ С СОВРЕМЕННЫМ АЗЕРБАЙДЖАНСКИМ ЯЗЫКОМ)

ИБРАГИМОВ Я.

Азербайджанский университет языков

В статье исследован послелог *かゝら* (кара), который в японском языке выражает аблативный падеж. Проанализированы известные классификации функций послелога *かゝら* (кара). Определены значения и функции послелога аблативного падежа в современном японском языке, установлены сходные и отличительные черты в функционировании послелога аблативного падежа в современных японском и азербайджанском языках.

Ключевые слова: аблативный падеж, послелог, японский язык, азербайджанский язык.

This article focuses on revealing functions of the postposition *かゝら* (kara) which expresses Japanese ablative case. The known classifications of functions of the postposition *かゝら* (kara) are analyzed. The meanings and functions of the postposition of the ablative case in the modern Japanese language are defined, similar and distinctive features in the functioning of the postposition of the ablative case in modern Japanese and Azerbaijani languages are clarified.

Key words: ablative case, postposition, Japanese language, Azerbaijani language.

Аблативный падеж по значению и функциям, как и дательный и предложный падежи, относится к ряду пространственных падежей. Многие ученые основной функцией аблативного падежа считают обозначение исходной точки, однако его возможности этим не ограничиваются. Например, М. Гусейнзаде аблативный падеж определяет так: “Этот падеж существительного обозначает исходную, т. е. начальную точку действия или движения. Этот падеж употребляется как с переходными, так и с непереходными глаголами, т. е. по их требованиям существительные употребляются в исходном падеже” [1, с. 55]. Ю. Сеидов, который считает аблативный падеж пространственным, пишет, что “этот падеж... независимо от лексического значения слова, как местный падеж, придает существительному оттенок грамматического места” [2, с. 258]. Далее автор интерпретирует различие между аблативным и местным падежами: “Если местный падеж выражает поверхность пространства, место происхождения действия и события, место предмета, то в аблативном (исходном) падеже не выражается ни пространство, не указывается ни на пространственное окружение, на его поверхности. Этот падеж указывает на исходную точку действия и события” [2, с. 258].

Представляется возможным исследовать функции аблатива в современном японском языке в сравнении с азербайджанским языком. В этом состоит цель данной статьи.

В книге “Современный азербайджанский язык” аблативный падеж описывается так: “По значению исходный падеж противопоставляется дательному падежу. Если дательный падеж, отвечая на вопросы *haraya? kimə? nəyə?*, в широком смысле слова обозначает объект, к которому приблизился, подошел субъект, то слова на исходном падеже отвечают на вопросы *haradan? kimdən? nədən?* и обозначают удаление субъекта от объекта” [3, с. 65].

Лингвисты констатируют наличие местного и аблативного (исходного) падежа в индоевропейских языках в прошлом [4, с. 73]. Однако в последующие периоды в некоторых индоевропейских языках эти падежи перестали выделять.

В азербайджанском языке морфологическим признаком предложного падежа являются окончания *-dan, -dən*. В азербайджанском языке этот падеж по значению и функциям не уступает другим падежам.

Аблативный падеж, как и другие падежи, в азербайджанском языке употребляется из древних времен. Из материалов, отражающих историю развития азербайджанского литературного языка, становится ясно, что в этой области произошли незначительные изменения, так как смешение окончания аблативного (исходного) и предложного падежа не повлияли на окончание и значение исходного падежа [5, с. 47].

Из языка литературных материалов становится ясно, что окончания аблативного падежа употреблялись в форме *-dan, -dən, -din, -dın*. А окончания *-din, -dın* наиболее характерны некоторым языкам, входящим в систему тюркских языков. В настоящее время окончания *-din, -dın* в азербайджанском языке не употребляются [5, с. 47].

В японском языке аблативный падеж выражается послелогом *から* (kara). Основная функция этого послелога заключается в указании начальной точки действия или движения, но он обладает и другими функциями.

Относительно послелога *から* (kara) следует отметить, что он, как и другие послелогии, имеет древнюю историю. В частности, наряду с мнением об образовании послелога *から* (kara) от существительных, выражающих причины, существует также мнение об образовании его от существительных *間* (aida) – середина, в середине. Несмотря на то, что как послелог *より* (yori) он обозначает начало действия, но с послелогом *で* (de) стал функционировать в значении “пройденное место”. В современном японском языке обозначение начала действия, т. е. выражение исходного места, является одной из функций послелога *から* (kara) [6, с. 16].

Ученые-лингвисты высказывали разные мнения по поводу функций и значений аблативного падежа. Например, Т. Масуока и Й. Такубо констатируют у него пять значений: 1) место и время исхода, 2) субъект действия, 3) место прохождения действия, 4) *səbəb və mühakimənin istinad yerİ*, 5) сырье и материал [7, с. 7].

Японские ученые И. Иори, Ш. Таканаши и другие значения и функции послелога аблативного падежа *から* (kara) классифицируют следующим образом: 1) исходное место и время, 2) сырье и материал, 3) состояние до момента изменения, 4) опорная точка суждения, 5) причина события [8, с. 21].

Сравнение обеих классификаций показывает, что по количеству и по содержанию они похожи. Однако между ними есть и отличительные черты. Основное различие заключается в том, что названные в классификации Т. Масуока и Й. Такубо функции субъекта действия и места происхождения действия отсутствуют в классификации И. Иори и Ш. Таканаши. С другой стороны, функции состояния до момента изменения и опорной точки суждения аблативного падежного послелога *から* (kara) отсутствуют в классификации И. Иори и Ш. Таканаши.

Русский ученый Б. П. Лаврентьев относительно других ученых более глубоко исследовал значение и функции аблативного падежного послелога *から* (kara). Сначала рассмотрим, какие значения и функции выделены в его классификации:

1) исходное место и время, 2) субъект действия, 3) место происхождения действия, 4) причина, 5) материал и состав, 6) субъект глагола сказуемого неопределенной формы, 7) исходная точка мысли и точки зрения, 8) избегание какого-то акта действия.

Также исследователи отмечают некоторые своеобразные правила использования послелога аблативного падежа *から* (kara):

1) послелог аблативного падежа *から* (kara) в значении “направление пространства и времени” подчиняется не только глаголам, но и существительным, которые выражают место и время;

2) существительное, к которому присоединяется послелог аблативного падежа *から* (kara), заново субстантивируясь, может быть как подлежащим, так и сказуемым.

Мы считаем классификацию В. П. Лаврентьева более содержательной и глубокой по сравнению с другими классификациями.

Таким образом, значения и функции послелога аблативного падежа *から* (kara) в лингвистических студиях классифицированы по-разному. Обобщая мнения ученых, можем сказать, что у него девять основных значений и функций.

1. Исходное место и время: послелог аблативного падежа から (kara) в этой функции выражает исходную точку действия по времени, по месту и субъекту действия. Например:

a) ここから富士山がよく見える (Koko kara Fucisan qa yoku mieru)- /Buradan Fuci dağı yaxşı görünür// (Отсюда гора Фуджи хорошо видна) [10, с. 45];

b) 大学は何時からですか (Daiqaku wa nan ci kara desu ka)- /Universitet saat neçədən işə başlayır// (Во сколько университет начинает работать) [9, с. 69];

c) その話は田中さんから聞きました (Sono hanaşi va Tanaka san kara kikimaşıta)- / O söhbəti Tanakadan eşitdim// (Этот разговор я слышал от Танаки) [8, с. 21].

В обоих предложениях японского языка использование средства выражения аблативного падежа в функциях исходной точки по месту и субъекту действия ничем не отличается от азербайджанского языка.

2. Субъект действия. Эту функцию находим в предложениях глагольного образования, выражающих место изменения абстрактной информации. Послелог аблативного падежа から (kara) указывает на субъект действия и движения, относящиеся к человеческим отношениям. Например:

a) 先生へは私から申し上げます (Sensei e va vataşi kara mouşigemasu)-/Müəllimə mən deyəsəyəm// (Учителю я скажу) [6, с. 75];

b) 警察当局から事件の真相を発表した (Keisatsu toukyoku kara ciken no şinsou o happyou şita)- /Polis idarəsindən hadisəyə aid həqiqətlərə açıqlama verildi// (От полицейского управления даны объяснения относительно правдивости случая) [6, с. 75].

В предложении (a) функции послелого から (kara) не выражены формально, однако указывается то, что акт действия выполняется со стороны первого лица (я). В предложении (b) в обоих языках, как в японском, так и на азербайджанском, эта функция выражена показателем аблативного падежа.

3. Место происхождения действия. В этой функции послелог аблативного падежа から (kara) выражает место происхождения действия. Например:

戸の透き間から光が漏れています (To no sukima kara hikari qa morete imasu)- /Qapının arasından işıq düşür// (Свет падает сквозь щели двери) [10, с. 45].

Таким образом, в этом предложении функции и формы послелого аблативного падежа から (kara) в японском языке совпадают с функциями аналогичного послелого в азербайджанском языке.

4. Причина. В этой функции послелог аблативного падежа から (kara) выражает причины возникновения результата. Например:

a) 社長が働きすぎから病気になった (Şaçou qa hatarakisuqi kara byouki ni natta)-/Rəis hədindən artıq işlədiyindən xəstələndi// (Начальник из-за чрезмерной работы заболел) [6, с. 74].

b) ふとした不注意から大きな事故を起こしました (Futoşita fucuui kara ookina ciko o okoşimaşıta)-/Təsadüfi diqqətsizlikdən böyük bir qəza törətdim// (Из-за случайной невнимательности произошла большая авария) [10, с. 46].

В обоих предложениях послелог аблативного падежа から (kara) японского языка и по функции, и по форме совпадает с соответствующим послелогом азербайджанского языка.

5. Материал и состав. В этой функции падежный послелог から (kara), в основном присоединяясь к существительным, указывает, из какого сырья и материала что-то создано или построено. Это значение падежного послелого から (kara) совпадает со значением местного падежа で (de). Например: 私たちはブドウからワインを作ります (Vataşi taçi va budou kara vain o tsukurimasu)- /Biz üzümün çaxır düzəldirik// (Из винограда мы делаем вино) [11, с. 97].

Предложение иллюстрирует, что падежный послелог から (kara) японского языка имеет соответствующий кореллят в современном азербайджанском языке.

6. Субъект глагольного сказуемого неопределенной формы. Падежный послелог から (kara) употребляется не только в предложениях с глагольным сказуемым неопределенной формы, но и в предложениях с глагольным сказуемым со значением “almaq-vermək” (получать-отдавать). Например:

а) 太郎が田中先生から褒められた(Tarou ga Tanaka sensei **kara** homerareta)- /Taro Tanaka müəllim tərəfindən tərifləndi// (Taro Танака был восхвален учителем) [6, с. 74].

б) 次郎は花子からお金を借りた(Cirou wa Hanako **kara** okane o karita) - /Ciro Hanakodan borc pul aldı// (Чиро задолжал Ханоко денег) [6, с. 74].

с) 電話番号を田中さんから教えてもらった(Denva banqou o Tanaka san **kara** oşiete moratta)- /Telefon nömrəsini Tanakadan aldım// (Взял номер телефона от Танаки) [12, с. 291].

Примеры показывают, что в предложении (а) послелог から (kara), находясь под влиянием глагола неопределенной формы, в азербайджанском языке формально проявляет себя словом *tərəfindən* (со стороны). Однако в японском языке в предложениях (б) и (с) этот послелог под влиянием глагольного сказуемого со значением “получать-отдавать” как по функции, так и формально соответствует конструкциям азербайджанского языка.

7. Исходная точка мысли. Падежный послелог から (kara) в этой функции указывает на исходную точку суждения. Например:

雲の具合から判断すると明日は雨だ(Kumo no quai **kara** handan suru to asu ha ame da)- /Buludların hərəkətindən ehtimal etmək olar ki, sabah yağış olacaq// (Судя по движению облаков можно предположить, что завтра дождь пойдет) [7, с. 7].

Сравнение значения и функции падежного послелого から (kara) со значением и функцией соответствующего послелого азербайджанского языка доказывает отсутствие различий.

8. Избегание какого-то акта действия. В этой функции падежный послелог から (kara) выражает значение избегания какого-то акта действия или события. Например:

а) 人類を新しい世界戦争から救う(Cinrui o atarashi sekai sensou **kara** sukuu)-/Bəşəriyyəti yeni dünya müharibəsindən xilas edəcəyik// (Спасем человечество от новой мировой войны) [6, с. 46].

б) そのような思想からやと抜け出せた(Sono youna şisou **kara** yatto nukedasetta)- /Bu cür düşüncədən axır ki, uxa qurtara bildim// (Наконец-то сумел избавиться от такого мышления) [6, с. 46].

Из предложений (а) и (б) видно, что падежный послелог から (kara) функционально представлен и в современном азербайджанском языке.

9. Объект сравнения. Падежный послелог から (kara), присоединяясь к существительным, выражает сравниваемый объект. Эта функция в основном проявляется в тех предложениях, сказуемое которых выражается с прилагательными 遠い (tooi)-*uzaq* (далеко), 近い (çikai)-*yaxın* (близко) и т. д. Например:

а) 神戸は海から近いです(Koube wa umi **kara** çikai desu)- /Kobe şəhəri dənizdən yaxındır// (Город Кобе близко от моря) [6, с. 73].

б) お父さんの工場は駅から遠いです(Otousan no koucou va eki **kara** tooi desu)- (/Atamin zavodu qatar stansiyasından uzaqdadır// (Завод отца далеко от железнодорожной станции) [6, с. 74].

Если сравним значение и функции падежного послелого から (kara) японского языка с функциями послелого аблативного падежа азербайджанского языка, то убедимся, что между ними нет никакого различия.

В заключение значения и функции падежного послелого から (kara) как средства выражения аблативного падежа можем обобщить следующим образом:

1) основная функция послелого から (kara) и в японском языке, и в азербайджанском языке состоит в выражении места и пункта исхода действия;

2) функции и значения падежного послелого から (kara) японского языка, как правило, совпадают со значением и функциями аблативного падежа азербайджанского языка. Однако в некоторых функциях, например субъекта, вместо окончания аблативного падежа употребляется слово *tərəfindən*;

3) из значения и функции から (kara) послелога аблативного падежа стало ясно, что он в зависимости от употребления может соотноситься с послелогами が (ga) – именительного, を (o) – винительного, に (ni) – дательного, より (yori) – сравнительного и で (de) – местного падежей;

4) в японском языке послелог аблативного падежа から (kara), как и окончание аблативного падежа азербайджанского языка, способен присоединять к себе другие послелоги.

ЛИТЕРАТУРА

1. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə, Morfolojiya / M. Hüseynzadə. – Bakı : Şərq-Qərb, 2007. – 280 s.
2. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası / Y.M. Seyidov. – Bakı : Bakı Dövlət Universiteti, 2006. – 367 s.
3. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. II cild. – Bakı : Elm nəşriyyatı, 1980. – 509 s.
4. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / под ред. Б.А.Серебренникова. – М. : Наука, 1973. – 317 с.
5. Mirzəzadə H.İ. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası / H.İ. Mirzəzadə – Bakı : Azərbaycan Universiteti, 1990. – 374 s.
6. 朴在權、現代日本語・韓国語の格助詞の比較研究』東京、勉誠社、1997。– 435 p.
7. 益岡隆志、田窪行則、『日本語文法セルフ・マスターシリーズ3 格助詞』東京、くろしお出版、2002。– 100 p.
8. 庵功雄、高梨信乃、中西久美子等、初級を教える人のための日本語文法ハンドブック』東京、スリーエーネットワーク、2001。– 444 p.
9. 田中よね、牧野昭子、鶴尾能子等『みんなの日本語初級I 教え方の手引き』、東京、スリーエーネットワーク、2001。– 257 p.
10. Лаврентьев Б.П. Практическая грамматика японского языка / Б.П. Лаврентьев. – М. : Живой язык, 1998. – 351 с.
11. 富田隆行、『文法の基礎知識とその教え方』、東京、凡人社、1998。– 196 p.
12. 有馬俊子、『日本語の教え方の秘訣』下、「新日本語の基礎 I」のくわしい教案と教授法、スリーエーネットワーク、東京、2001。– 337 p.

Дата надходження до редакції 15.03.2017

УДК 811. 133. 1: 81'367.7

ББК 81.2.Фр

КОНТИНУУМ ПЕРИФРАЗУВАННЯ – СИНТАКСИЧНА СИНОНІМІЯ В ДИХОТОМІЇ МОВА – МОВЛЕННЯ (на матеріалі сучасної французької художньої прози)

ЛЕПЕТЮХА А.В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті досліджено синтаксичну синонімію як один із видів перифразування в дихотомії мова-мовлення та теорії ментального кінетизму. З'ясовано, що в процесі трансформації в мові породжуються однобазові (з одним термінальним ланцюжком) та двобазові (з двома та більше термінальними ланцюжками) синонімічні перифрази стрижневої (первинної) синтагми або пропозиції, що актуалізуються в мовленні у вигляді ко(н)текстуально-преференціальних опцій. На основі синтактико-семантичної валентності лексичних складників синонімічних конструкцій визначено головні лексеми кожної опції, які разом з периферійними лексичними компонентами формують певні моделі синонімічних дериваційних дерев (номінальних, вербальних, ад'єктивних тощо). У результаті дослідження реконструйовано віртуальні термінальні ланцюжки мовленнєвих інновацій-синонімічних структур та встановлено ієрархічні та горизонтальні семантико-синтаксичні зв'язки між ними у функціонально-семантичному просторі синтаксичної синонімії.

Ключові слова: перифразування, синтаксична синонімія, преференціальна опція, стрижнева структура, мовленнєва інновація, головна лексема.

This paper is dedicated to the studies of syntactical synonymy as one of kinds of periphrasing in the dichotomy language/ discourse and theory of mental kinetism. It is established that in the process of transformation in language are formed the one basic (with one terminal chain) and two basic (with two or more terminal chains) synonymic periphrases of pivotal (primary) syntagm or proposition, that are actualized in discourse in the form of co(n)textually preferential options. On the bases of syntactical and semantic valence of elements of synonymic constructions are defined the key lexemes of each option which form with peripheral lexical components certain models of synonymic derivational trees (nominal, verbal, adjectival etc.). As the result of studies the virtual terminal chains of discourse innovations-synonymic structures are reconstructed and the hierarchical and horizontal semantic and syntactical relations between them are established in the functional-semantic field of syntactical synonymy.

Key words: paraphrasing, syntactical synonymy, preferential option, pivotal structure, discourse innovation, key lexeme.

Важливим критерієм дослідження синонімічних перетворень одних моно- та поліпредикативних конструкцій в інші, семантично близькі, побудови є їхня здатність до перифразування, тобто до синонімічних замінів (реалізацій різних синтаксичних опцій). Трансформаційність синтаксичних конструкцій становить основний показник їхньої синонімічності.

Метою статті є вивчення синтагматичних та пропозиціональних синонімічних трансформацій як одного з видів перифразування в дихотомії мова-мовлення у просторі кінетизму (руху) думки.

Предметом дослідження є синтагматична синтаксична синонімія в моно- та поліпредикативних висловленнях.

Матеріалом статті слугували шість прикладів моно- та поліпредикативних висловлень з синтаксичною синонімією сучасної французької художньої прози.

Актуальність статті визначається відсутністю в сучасному вітчизняному та закордонному мовознавстві досліджень із синтаксичної синонімії на рівні синтагми та моно- і поліпредикативних висловлень в аспекті теорії ментального кінетизму з урахуванням континууму мова – мовлення.

Ідея трансформаційних перетворень як засобу побудови синонімічних конструкцій зародилася у межах трансформаційної, або генеративної, граматики, засновниками якої були американські вчені Н. Хомський і З. Харріс. На думку Н. Хомського, у граматиці можливі трансформаційні операції, які застосовують до висловлення як до єдиного цілого. У процесі трансформації відбувається побудова або генерування на основі ядерних (елементарних) простих, декларативних, активних, номінальних фраз нескінченної кількості граматично правильних, але не обов'язково синонімічних речень (у нашому дослідженні з позиції дихотомії мова/мовлення розрізняємо пропозицію – віртуальну (системну) одиницю і висловлення – актуалізовану пропозицію). У його концепції мова становить механізм, який містить трансформаційний субкомпонент, здатний породжувати складні поверхневі синтаксичні структури. Трансформації підлягає уся послідовність компонентів речення, яке перифразується шляхом видалення, додавання або зсуву деяких з них [18, с. 413]. З. Харріс розумів під трансформацією таке перетворення одного речення в інше, при якому похідне речення відповідає вихідному за набором лексем і є еквівалентним йому за смислом [17, с. 528–529].

Чеський лінгвіст М. Кубік, розвиваючи ідею З. Харріса про смислову еквівалентність речень (пропозицій), які перебувають у трансформаційних відношеннях, вказує на появу смислового “зсуву” при трансформації: “кожна трансформація супроводжується більш-менш помітним зсувом у значенні. При кожній трансформації зберігається одне інваріантне значення, спільне з вихідною конструкцією (ядерним реченням)”, “змінюються форми слів речення, що трансформується, семантико-синтаксичні відношення між словами, але при цьому зберігаються лексичні корні слів і тим самим лексична база усієї конструкції” [5, с. 10]. І.Б. Долініна також відзначає постійність “змістовних зсувів” при зміні позиції складових частин синтаксичної структури [3, с. 91]. Отже, “конструктивність речення розуміється як здатність специфічної схеми розгортання думки актуалізувати синтагматичну функцію мовлення і зробити свій внесок у змістовий план усього речення” [16, с. 60]. За допомогою трансформаційного синтезу відбувається систематизація різноструктурних синтаксичних одиниць, що мають загальні характеристики, тоді як трансформаційний аналіз забезпечує класифікацію однотипних синтаксичних структур, або дистрибутивних формул, які припускають певну кількість похідних структур, тобто трансформів, у мовленні.

Важливим видається положення про те, що для кожної трансформації можливо встановити “зворотне” перетворення, тобто будь-яке висловлення, яким би складним воно не було, може зводитися до ядерного (віртуального) речення (або речень) за допомогою зворотних трансформацій [1, с. 187].

Категорію зворотності синтаксичних одиниць неоднозначно трактують у лінгвістиці. Під зворотністю мають на увазі: а) можливість перекомпонування двох простих висловлень у межах складного, що вказує на сурядний зв'язок між ними; неможливість такого перекомпонування свідчить про підрядний зв'язок [10, с. 381]; б) конвертування напряму відношень у висловленні [9, с. 102; 14, с. 176]; в) здатність синтаксичних одиниць до внутрішньомодельних (переставлення частин висловлень, при цьому синтаксична модель висловлення зберігається) та міжмодельних (перетворення одного типу висловлення в інший, синонімічний йому тип) трансформацій [4, с. 5].

У лінгвістиці кінця ХХ-го – початку ХХІ-го століть трансформація розглядається як системний (мовний) комбінаторний процес, який актуалізується у мовленні. К. Фук визначає перифразування як тип свідомої діяльності суб'єкта мовлення з “перекодування” вихідного повідомлення у повідомлення формально ідентичне, з погляду суб'єкта, у даній мовленнєвій ситуації [21, с. 131]. У процесі трансформації інваріантні моделі реалізуються в утвореннях,

конгруентних їм структурно і семантично, у яких, залежно від комунікативної ситуації, ті чи інші компоненти можуть розгортатися або згортатися, експлікуватися або імплікуватися. У результаті трансформації, яка здійснюється завдяки “перифрастичній креативності” [22, с. 47] у мові, утворюється мовленнєва структура, пов’язана з інваріантом законами трансформації, що становить ізофункціональну дискурсивну реалізацію синтаксичного інваріанта [8, с. 23]. Д. Лайонз говорить про формування термінальних ланцюжків у процесі трансформації синтаксичних конструкцій [7, с. 280]. На думку вченого, синтаксичні структури поділяються на висловлення з одним термінальним ланцюжком та побудови з комбінацією двох або більшої кількості трансформаційних термінальних ланцюжків (завдяки операціям послідовного зчеплення ланцюжків). Висловлення першого типу є сингулярними, або однобазовими, трансформами (наприклад, трансформація активного стану дієслова у пасивний); висловлення другого типу – двобазовими трансформами. Комбіновані трансформації реалізуються відношеннями включення та поєднання. Структура, яка включається, становить трансформ термінальних ланцюжків, що функціонує як складник висловлення. Серед таких конструкцій вчений виділяє різні номіналізації [там само, с. 281]. Під час трансформаційного поєднання кількох висловлень в одне обидві (або більше) поєднані структури зберігають їхній статус висловлення усередині “більшого” висловлення (наприклад, висловлення, що поєднує два (або більше) сурядних несамостійних висловлень, пов’язаних сполучником(ами) сурядності).

Монопредикативні висловлення (далі – МПВ) з синтаксичною синонімією (далі – СС) становлять одно- та двобазові структури першого типу (з відношеннями включення), поліпредикативні висловлення (далі – ППВ) – одно- та двобазові побудови з відношеннями включення та поєднання. Вони актуалізуються у вигляді однієї з синтаксичних опцій (преференціальної структури) стрижневої (системної) конструкції у результаті трансформації віртуальних синонімічних синтагм та пропозицій.

Систему засобів, які конкретний суб’єкт мовлення використовує для перифразування, складно класифікувати, оскільки на цей процес впливає велика кількість факторів: конкретна комунікативна ситуація, інтенція комуніканта, картина світу, виявлення схожості між явищами світу. Отже, реалізація мовно-мовленнєвих інновацій має суб’єктивний, творчий характер. Метою перифразування є уточнення смислу, непряме найменування об’єкта, вираження оцінного значення тощо, залежно від комунікативної стратегії мовця [6, с. 80].

Таким чином, доцільно інтерпретувати перифразування як когнітивно-комунікативний процес, що відповідає за створення нових зв’язків між явищами у свідомості мовця і забезпечує точність передавання думки співрозмовнику. Перифрази, які становлять результат процесу трансформації, оскільки “здатність до трансформування є засобом фіксації перифрастичного смислу” [11, с. 169], “сприяють виявленню значень, але не роздумам та обробці існуючої задалегідь інформації” [24, с. 10].

На осі оперативного часу породження синонімічних висловлень у процесі трансформації системного денотативного ядра (стрижневої структури) СС формуються два типи синонімічних структур: однобазові (з одним трансформаційним термінальним ланцюжком) та двобазові (з двома та більше трансформаційними ланцюжками). Ініціальна синтагма такого ППВ: (1) *Avant de m’endormir, j’accomplis enfin un geste révolutionnaire: je retire ma montre.* (F. Beigbeder) становить однобазову мовно-мовленнєву інновацію-результат трансформації одного термінального ланцюжка: *avant que je m’endorme* → *avant de m’endormir*. З іншого боку, синонімічна синтагма ППВ (2) *Passé les premiers contreforts des plateaux les tours semblent un sujet tabou.* (Ch. Léourier) є двобазовою структурою, оскільки процес трансформації денотативного ядра-пропозиції відбувається приблизно так: *quand / lorsque les premiers contreforts sont passés* → *les premiers contreforts étant passés* → *les premiers contreforts passés* → *passé les premiers contreforts*.

При аналізі моно- та поліпредикативних трансформів важливо враховувати, що 1) суб’єкт мовлення актуалізує найбільш пертинентний синонімічний трансформ (преференціально

структуру) з низки термінальних ланцюжків у певній комунікативній ситуації згідно зі своїм ідіостилем, креативними здібностями та прагматичним плануванням розповіді; 2) побудова термінальних ланцюжків у системі є цілком умовною і становить варіативний складник реалізації мовленнєвих інновацій, оскільки видається неможливим передбачити напрям руху думки суб'єкта мовлення, а також напрям трансформаційних процесів, що відбуваються у його свідомості. Отже, з одного боку, “неможливо визначити абсолютний “порог порушення відповідності” для синонімічних слів та висловлень” [23, с. 364]. З іншого боку, семантико-прагматичні та синтаксичні особливості результативної побудови дають можливість приблизно реконструювати етапи перифразування стрижневої структури. Оскільки мовна система є абстрактним поняттям, для того, щоб представити її структуру, необхідно уявно її феноменологічно реконструювати. Початком такої реконструкції є безпосереднє спостереження видимих фактів – фактів мовлення “через їх узагальнення до розумових структур, що лежать за ними та являють собою реальність невидиму, (...) реальність ментальну” [12, с. 15]. Таким чином, за вихідну, доступну для спостереження приймається результативна частина каузації (породження) та трансформування мовно-мовленнєвих знаків.

Зокрема, видається можливим тільки приблизно визначити кількість термінальних ланцюжків у прикладі (3) *Etant plus grands, ils avaient une plus large surface d'épiderme exposée au froid.* (В. Werber), оскільки цей трансформ може бути результатом одного термінального ланцюжка: *comme ils étaient plus grands* або *ils étaient plus grands, donc...* → *étant plus grands* або двох ланцюжків: *ils étaient plus grands, donc...* або *comme ils étaient plus grands* → *plus grands* → *étant plus grands*, залежно від ко(н)текстуального оточення і креативних здібностей мовця.

Як зазначалося вище, перифраза становить актуалізований (мовленнєвий) результат процесу мовної трансформації, у тому числі синонімічної. Дві синтагми можуть вважатися синонімічними, якщо при заміщенні однієї синтагми іншою “отримуємо нове висловлення зі схожою семантикою, тобто приблизну перифразу” [28, с. 122]. Цей факт наштовхує деяких учених на думку, що будь-яка перифраза є еквівалентною синонімії. Французький учений П. Шародо так визначає перифразу (реформулювання): “перифраза становить репризу певної данності з використанням певного лінгвістичного виразу, який відрізняється від іншого, що вживається для попередньої референціації” [20, с. 490]. С. Атон вважає, що перифрази можуть розглядатися як полілексичні синоніми [25, с. 127]. І. Мельчук ототожнює перифразу із синонімією висловлень [26, с. 41]. Утім, окремі лінгвісти заперечують зв'язок між перифразою і синонімією: “у випадку з перифразою йдеться, якщо не про синонімію, принаймні про еквівалентність між некодифікованими одиницями з цілями та стратегіями висловлювання” [23, с. 365]. За визначенням Ю.С. Степанова, перифрази – це різні речення, що описують ту саму ситуацію, але розрізняються засобами представлення цієї ситуації, тобто смислом [13, с. 129].

На нашу думку, мовознавці неправомірно звужують поле функціонування перифрази, оскільки перифразуванню підлягають не тільки синонімічні лексичні та синтаксичні одиниці, а й конструкції, які В.Г. Гак та Є.Б. Розенбліт визначають як “суб'єктні розгорнуті дієслівні структури” [2, с. 17], у яких ім'я дії займає позицію не додатка, а підмета, наприклад: *Il travaille efficacement* → *Son travail est efficace*. Аналізовані висловлення не є синтаксичними синонімами, оскільки лексичні засоби, які використовуються у процесі трансформації ініціальної (стрижневої) конструкції, позначають різних референтів; отже, такі мовленнєві інновації відрізняються від денотативного ядра не тільки структурно, але й семантично і прагматично; тоді як при СС відбувається позначення того самого експліцитного (або імпліцитного) референта з фокалізацією різних складників комплексу референтів мовної синонімічної синтагми / пропозиції.

Отже, доцільно говорити про існування континууму, тобто про родо-видові відношення між синтаксичною синонімією і перифразою, оскільки остання є більш широким поняттям, що охоплює різні види актуалізованих мовленнєвих інновацій-результатів системних процесів трансформації.

При вивченні процесу перифразування треба враховувати ступінь семантичної сполучуваності (валентності) різних лексем на інтрасинтагматичному рівні. Б. Потьє зазначає, що “кожна лексема має певну кількість комбінаторних віртуальностей, які можна назвати її віртуемами, що визначають семантизм висловлення” [29, с. 124]. Здатність слова до синтаксичного та семантичного поширення на рівні синтагми та висловлення визначається його синтаксичною та семантичною валентностями, які утворюють діалектичну єдність, або синтактико-семантичні умови, необхідні для реалізації у мовленні актуального (ко(н)текстуального) значення певної лексеми. Синтаксична валентність становить двобічну конфігураційно-реляційну валентність слів, які створюють моделі синтагм / пропозиції. При мовленнєвій реалізації такої моделі реляційній (глибинній) структурі (узагальненому синтаксичному значенню) відповідає конфігураційна (поверхнева) структурна схема. Семантична валентність становить валентність певного лексичного класу відносно іншого лексичного класу, тобто “колективну валентність лексичних класів” [15, с. 8].

При СС складники синтагм та висловлень характеризуються вільною комбінаторикою та (рідше) обмеженою комбінаторикою у семантичному плані та усталеною синтаксичною комбінаторикою. Саме тому вчені вказують на існування “дерева синонімії” [27, с. 207], що будується з метою виявити синтаксичні та семантико-прагматичні взаємозв'язки позначувальних у межах синтагм та висловлень. Ідеться про певну кількість дериваційних дерев [19, с. 134], які асоціюються з тією чи іншою синтаксичною структурою й підлягають таким лінгвістичним принципам:

а) лексикалізація: будь-яке елементарне дерево має лист, котрий займає його головна (ядерна, ключова) лексема (“*tête lexicale*”, за термінологією А. Абейе [19, с. 136]) (субстантив, предикат у різних часах та способах, дієприкметниковий / дієприслівниковий звороти, прикметник, займенник, нумеральний компонент та прислівник);

б) існування певної моделі дериваційного дерева для кожної синтаксичної опції (зі структурно та / або функціонально схожою ядерною лексемою) (вербальні (інфінітивні, безособові, пасивні тощо), номінальні, ад'єктивні, адвербіальні тощо структури);

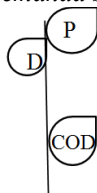
в) семантичний склад: стимулятори (препозитивні, сполучникові та деякі адвербіальні компоненти) тобто слова без семантичної автономії, що виконують транспредикативні функції, становлять залежні компоненти ключових або периферійних елементів, які керують цими лексемами;

г) спільна зустрічальність (ключова лексема – аргумент): дериваційні дерева, головна лексема яких є однією з наведених вище частин мови, мають окремі “вузли” (листя) для кожного з її реалізованих аргументів.

При побудові дериваційних дерев СС треба враховувати, по-перше, той факт, що не всі синтаксичні побудови зі схожими в структурному й семантичному планах складниками мають однакові моделі дериваційних дерев, оскільки біфуркація дерев залежить від кількості та компонування лексичних елементів, які входять до актуалізованої синтаксичної одиниці; і, по-друге, існування аграматизованих перифраз, які мають деревоподібну структуру, специфічну для кожного типу висловлення або окремого висловлення.

Наведемо приклади дериваційних дерев кількох синонімічних синтагм з різними головними лексемами:

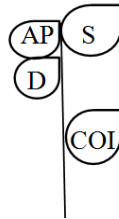
(4) *Après l'avoir embrassé, elle lui demanda si ses parents étaient à la maison.* (P. Loti)

де P – головний предикат, D – стимулятор, COD – прямий додаток.

Подане ППВ з синонімічною синтагмою містить ключову лексему у вигляді інфінітива минулого часу (*avoir embrassé*) з приядерним стимулятором-прийменником (*après*), периферійну позицію займає аргумент предиката – особистий займенник-прямий додаток (*le*) за принципом спільної зустрічальності.

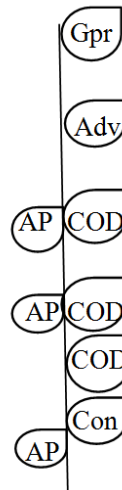
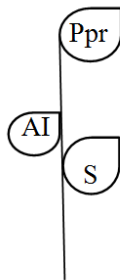
(5) *Dès son retour au camp, il se rendit chez Wattignies* (L. Gardel).

де S – ядерна лексема-субстантив, AP – присвійний прикметник, COI – непряний додаток.

В аналізованому МПВ з СС головною лексемою синонімічної синтагми є віддієслівний субстантив (*son retour*), який супроводжується приядерними лексемами у вигляді прийменникового стимулятора (*dès*) та присвійного прикметника (*son*). Окрему (самостійну) периферійну позицію на дериваційному дереві займає аргумент головного субстантива (непряний додаток *au camp*).

(6) *Toutes affaires cessantes, plantant là ses cartons, ses placards et sa décoration murale, elle enfile son blouson et saute dans sa voiture* (A. Duguël).

де Ppr – ключовий дієприкметник теперішнього часу, Gpr – ядерний дієприслівник теперішнього часу, AI – неозначений прикметник, Adv – прислівник, Con – сполучник.

Наведений приклад містить дві синонімічні синтагми, які перебувають у контактній позиції. Головною лексемою ініціальної синтагми є дієприкметниковий компонент (*cessantes*); ад'єктивний (*toutes*) та номінальний (*affaires*) елементи займають периферійну позицію на дериваційному дереві. Дерево другої синтагми більш розгалужене, оскільки ядерна лексема-дієприслівник (*plantant*) сполучається з багатьма аргументами за принципом спільної зустрічальності: з локативним прислівником (*là*), та з трьома прямими додатками-субстантивами (*cartons, placards, décoration murale*), які, у свою чергу, керують залежними несамостійними компонентами: присвійними прикметниками (*ses, sa*) та сполучником сурядності (*et*).

Отже, виконане дослідження синтаксичної синонімії як одного з видів перифразування на осі оперативного часу кінетизму думки у дихотомії мова/мовлення дає підстави зробити висновок, що, з одного боку, між складниками термінальних ланцюжків синонімічних синтагм

та пропозицій устанавлюються вертикальні (ієрархічні) та горизонтальні структурні і семантико-синтаксичні взаємозв'язки; з іншого боку, термінальні ланцюжки вступають у вертикальні і горизонтальні структурні та семантико-прагматичні взаємовідношення у певному функціонально-семантичному просторі (полі) породження та функціонування синтаксичної синонімії.

Перспективою цього дослідження є аналіз інтерфрастичних віртуальних синонімічних політрансформацій та структурних моделей мовленнєвих інновацій-трансформів з різними ко(н)текстуальними семантичними значеннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк) / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Просвещение, 1966. – 301 с.
2. Гак В.Г. Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков / В.Г. Гак, Е.Б. Розенблит. – М. : Высшая школа, 1965. – 378 с.
3. Долинина И.Б. Синтаксически значимые категории английского глагола / Инга Борисовна Долинина. – Л. : Наука, 1989. – 216 с.
4. Каткова Н.В. Синонимия и обратимость сложных предложений в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” // Н.В. Каткова. – Таганрог, 2004. – 20 с.
5. Кубик М. Лекции по синтаксису русского языка / Мирослав Кубик. – Praga : Universita Karlova, 1971. – 198 с.
6. Лагунова Л.В. Обучение перифразированию как средство развития коммуникативной компетенции учащихся: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 13.00.02 “Теория и методика обучения и воспитания (русский язык)” / Людмила Викторовна Лагунова. – Рязань, 2016. – 259 с.
7. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. – Перевод с английского языка под редакцией и с предисловием В.А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 1978. – 544 с.
8. Леденёв Ю.И. Когнитивный аспект ярусной природы синтаксических отношений / Юрий Иванович Леденёв // Язык. Текст. Дискурс. Межвузовский научный альманах. – Ставрополь : Изд. ПГЛУ, 2005. – Вып. 3. – 350 с.
9. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории / Тимофей Петрович Ломтев. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1972. – 198 с.
10. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
11. Ревзин И.И. Современная структурная лингвистика. Проблемы и методы / Исаак Иосифович Ревзин. – М. : Наука, 1977. – 264 с.
12. Рихтер Г.И. Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке (стилистические наблюдения) / Г.И. Рихтер // Русский язык в школе. – М. : 1937. – № 3. – С. 15–27.
13. Степанов Ю.С. Индоевропейское предложение / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1989. – 248 с.
14. Фигуровская Г.Д. Системные связи сложных предложений в современном русском языке (на материале модусно-пропозициональных предложений) / Галина Дмитриевна Фигуровская. – М. : Прометей, 1996. – 204 с.
15. Филичева Н.И. Синтаксические поля. Пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз. Учебн. пособие. / Нинель Ильинична Филичева. – М. : Высшая школа, 1977. – 216 с.
16. Фурс Л.А. Конструктивность предложения в когнитивно-функциональном аспекте (на материале английского простого предложения) / Л.А. Фурс // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, ВГУ, 2009. – № 1. – С. 59–62.

17. Харрис З.С. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре / З.С. Харрис // Новое в лингвистике. – М. : ИЛ, 1962. – Вып. 2. – С. 528–636.
18. Хомский Н. Синтаксические структуры / Н. Хомский. – В кн. : Новое в лингвистике. – М. : ИЛ, 1962. – Вып. 2. – С. 412–527.
19. Abeillé A. Verbes “à montée” et auxiliaires dans une grammaire d’arbres adjoints / À. Abeillé. – Linx. Modèles linguistiques : convergences, divergences. – P. : Revue des linguistes de l’Université Paris Ouest Nanterre la Défense, 1998. – n°39. – P. 119–158.
20. Charaudeau P. Dictionnaire d’analyse du discours / P. Charaudeau, D. Maingueneau. – P. : Editions du Seuil, 2002. – 670 p.
21. Fuchs C. Paraphrase et théorie du langage / Catherine Fuchs. – P. : 1980. – P. 129–134.
22. Fuch C. Paraphrase et énonciation / C.Fuch. – P. : Ophrys, 1994. – 186 p.
23. Gardes Tamine J. La périphrase est-elle un cas de synonymie? / J. Gardes Tamine // Synonymie. F. Berlan et G. Berthomieu (éds), P. : Presses de la Sorbonne nouvelle, 2012. – P. 353–366.
24. Guillaume G. Temps et Verbe / Gustave Guillaume. – P. : Champion, 1965. – 134 p.
25. Haton S. Analyse et modélisation de la polysémie verbale dans une perspective multilingue: le dictionnaire bilingue vu dans un miroir / Sébastien Haton. – Nancy : Université Nancy 2, 2006. – 316 p.
26. Mel’èuk I.A. Paraphrase et lexique : la théorie Sens-Texte et le Dictionnaire explicatif et combinatoire / I.A. Mel’èuk. – In I.A. Mel’èuk, N. Arbatchewsky-Jumarie, L. Iordanskaja & S. Mantha (Eds.), 1992. – P. 9–58.
27. Peytard J. Linguistique et enseignement du français / J. Peytard, E. Genouvrier. – P. : Librairie Larousse, 1970. – 286 p.
28. Polguère A. Lexicologie et sémantique lexicale / Alain Polguère. – Montréal : Les Presses de l’Université de Montréal, 2008. – 260 ð.
29. Pottier B. Vers une sémantique moderne / Bernard Pottier. – Travaux de linguistique et de littérature. – Strasbourg: Centre de philologie et littératures romanes, 1964. – Vol. 1. – n°2. – P. 107–137.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Beigbeder F. L’amour dure trois ans / Frederic Beigbeder. – P. : Grasset, 1997. – 195 p.
2. Duguël A. Le chien qui rit / Anne Duguël. – P. : Editions Deno, l, 1995. – 190 p.
3. Gardel L. Fort Saganne / Louis Gardel. – P. : Editions du Seuil, 1980. – 318 p.
4. Léourier Ch. La loi du monde / Christian Léourier. – P. : Editions J’ai lu, 1990. – 222 p.
5. Loti P. Pêcheur d’Islande / ðierre Loti. – P. : Calmanne Lévy, 1986. – 341 p.
6. Werber B. Troisième humanité / Bernard Werber. – P. : Albin Michel, 2014. – 696 p.

Дата надходження до редакції 28.03.2017

УДК 811.161.2'367.625

ББК 81.2Укр.

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДМЕТНИМИ ДІЄСЛОВАМИ ЗВУЧАННЯ НЕПОВНОЇ ОСОБОВОЇ ПАРАДИГМИ

ЛОПАТА В.О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті виокремлено предметні дієслова звучання як одну з підгруп дієслів неповної особової парадигми, визначено позамовні та внутрішньомовні причини активного використання таких дієслів у ролі присудків, схарактеризовано дво-, три- та багатоконпонентні типи формально-граматичної структури двоскладних речень, умотивовано функції та морфологічне вираження другорядних членів речення.

Ключові слова: дієслова неповної особової парадигми, предметні дієслова звучання, присудок, придієслівний некерований другорядний член речення, детермінантний другорядний член речення, формально-граматична структура, двоскладне речення.

The article studies the verb of sounding as one of the verb subgroup into incomplete personal paradigm; extralinguistic and intralinguistic reasons of active use of such verbs as predicates are defined. The characteristic of two, three and compound types of two-member sentences' formal grammatical structure is given, features and morphological presentation of subordinate parts of sentence are described.

Key words: verbs of incomplete personal paradigm, substantive verbs of sounding, predicate, verbal uncontrollable subordinate part of sentence, determinant, formal-and-grammatical structure, two-member sentence.

Моделювання речення об'єктивно відтворює наявні в ньому зв'язки, відношення, залежності, а також є виявом синтаксичної категоризації відображеної дійсності. Е. Сепір одним із перших використав поняття "модель речення", наголосивши на тому, що "в основі кожного закінченого речення лежить готовий взірць, речення-тип, схарактеризоване певними формальними рисами. Ці визначені типи речень можуть слугувати основою для будь-яких побудов, потрібних тому, хто говорить чи пише, проте самі вони в закостенілому вигляді "дані" традицією" [14, с. 53]. Крім терміна "модель речення" (Г.А. Золотова [6, с. 67], О.І. Москальська [12, с. 34]), у сучасному мовознавстві використовували ще й такі, як: "формула структури речення" (В.А. Белошапкова [3, с. 206]; Т.П. Ломтєв [10, с. 57]), "структурна схема речення" (О.С. Мельничук [11, с. 46–63, 116–119]; Н.Ю. Шведова [15, с. 461–466]; А.П. Загнітко [5, с. 290–294]).

В лінгвоукраїністиці досить активними були пошуки принципів структурування простих речень. Зокрема, Й.Ф. Андерш установив систему моделей-зразків, за якими утворені прості двоскладні дієслівні речення в чеській та українській мовах [1], Н.Л. Іваницька створила типологію моделей двоскладного речення [6, с. 11–154], О.І. Леута схарактеризував динамічні, інактивні та статичні моделі дієслівних речень [9, с. 115–173], М.І. Степаненко на тлі структурних схем комплексно проаналізував природу просторових відношень у простому реченні [13]. Проте названі дослідження ґрунтовані на дієслівних двоскладних реченнях, присудки яких виражені дієсловами з повною особовою парадигмою. Зовсім не досліджена реченневопороджувальна здатність дієслів неповної особової парадигми, що охоплюють дієслівні лексеми з різними виявами неповноти особових протиставлень. В українській мові найбільше дієслів, уживаних лише у формі третьої особи однини і множини. Їхню домінанту становить лексико-семантична

група звучання, у складі якої, крім бестіальних і гомональних, виокремлено предметні дієслова, що відтворюють звучання твердих предметів (машин, механізмів, пристроїв, приладів, металевих, дерев'яних, скляних та інших предметів, музичних інструментів, рослин), рідин та газоподібних речовин [2, с. 8; 8, с. 264]. Вони дуже неоднорідні за походженням і структурою, специфічні щодо функціонування. Відзначені особливості вплинули на реченнєвотвірну функцію цих дієслів. В українському мовознавстві не досліджене структурування речень предметними дієсловами звучання неповної особової парадигми, що зумовило вибір цієї проблеми для спеціального дослідження в пропонованій статті. Зазначена проблема актуальна в контексті встановлення реченнєвотвірного потенціалу дієслів сучасної української літературної мови.

Мета нашого дослідження – створити формально-граматичну типологію двоскладних речень із предметними дієсловами звучання неповної особової парадигми. Об'єктом дослідження є двоскладні речення, організаційним центром яких слугують дієслівні присудки у формі третьої особи однини та множини зі значенням відтворення звуків довкілля, утворених різними машинами, механізмами, пристроями, приладами, металевими, дерев'яними, скляними та іншими предметами, рідинами, газоподібними речовинами тощо.

Роль такого присудка можуть виконувати, за нашими підрахунками, понад двісті п'ятдесят предметних дієслів звучання. Деякі з них бувають уживані і як дієслова повної особової парадигми. Пор.: ...*десь ціпи гупали на току* (М. Коцюбинський) і *Дід Захарко ...гупав чобітьми* (О. Довженко). Основним критерієм їх розмежування слугує значення іменника, з яким поєднані такі дієслова. Якщо іменник називає істоту, то дієслово в ролі присудка виражає значення “утворювати звуки за допомогою якогось предмета”, тобто має повну особову парадигму, пор.: *Я гупаю кулаком; Ти гупаєш кулаком; Він (вона, воно) гупає кулаком; Ми гупаємо кулаком; Ви гупаєте кулаком; Вони гупають кулаком*. З іменником – назвою предмета таке дієслово передає значення “видавати звук” і має тільки форму третьої особи однини й множини, пор.: *Гармата гупає; Гармати гупають*.

Предметні дієслова звучання неповної особової парадигми мають різні джерела створення звуку. Залежно від них дослідники розрізняють такі підгрупи предметних дієслів-ономатопів:

1) дієслова, що характеризують звучання твердих предметів:

а) машин, механізмів, приладів, пристроїв: *гудіти, гуркотіти, тихкати, скрипіти, такати, торохтіти, тутукати;*

б) металевих, скляних, дерев'яних та інших предметів, каміння, піску, льоду: *буккати, дзвеніти, дзеленькати, грюкати, ляскати, торохкати, хрускати;*

в) музичних інструментів: *бубнити, бреньчати, сурмити, трубити, трембітати;*

г) рослин (дерев, трави, листя тощо): *рипіти, тріщати, шелестіти, шемріти, шурхотіти;*

2) дієслова, що позначають звучання рідини: *булькати, булькотіти, дзюркотати, дзюрчати, журчати, жебоніти, плюскати, хлопати, шуміти;*

3) дієслова, що вживаються для звукоімітації газоподібних речовин: *гудіти, пахкати, свистіти, хурчати, чахкати, шипіти* та ін. [2, с. 47].

Предметні дієслова звучання неповної особової парадигми неоднакові за утворенням. Багато з них постало на основі звуконаслідувальних слів за допомогою суфіксів **-а-**, **-ка-** та **-ча-**: *бабахкати, бамкати, бриньчати, булькати, клацати, теленькати, тиркати, тіктакати, тутукати, фуркати, цокати* та ін. Частина з них у сучасній українській мові уже сприймають як непохідні (*бриніти, дзвеніти* й под.) та відіменні (*свистіти, тріщати*). Такі дієслова поєднуються із словотвірні-граматичними суфіксами **-ну-**, **-ону-** [8, с. 264], які надають їм нового лексичного значення та граматичного значення доконаного виду. Предметні дієслова звучання, утворені за допомогою суфікса **-ну-**, виражають одноразовий вияв породженого звуку, пор.: *бемкати* і *бемкнути, бренькати* і *бренькнути, брязкати* і *брязнути, булькати* і *булькнути, гримати* і *гримнути, грюкати* і *грюкнути, гуркати* і *гуркнути, дзенькати*

і дзенькнути, клацати і клацнути, плюскати і плюснути, рипати і рипнути, теленькати і теленькнути, хлюпати і хлюпнути та ін. Суфікс **-ону-** надає дієслівним значенням раптової однократності з відтінком інтенсивності, підсиленої виразності, пор.: *гриміти* і *гримонутти*, *грюкати* і *грюконутти*, *скреготати* і *скрегонутти*, *стукати* і *стуконутти*, *шаркати* і *шарконутти*, *шурхати* і *шурхонутти* та ін.

Чимало предметних дієслів звучання поєднується із суфіксами **-ота-**, **-оті-**, що передають постійний, ритмічний чи посилений вияв звуків, пор.: *бренькати* і *бренькотати*, *бренькотіти*; *брякати* і *брякотати*, *брякотіти*; *булькати* і *булькотати*, *булькотіти*; *пихкати* і *пихкотіти*; *рипати* і *рипотіти*; *стукати* і *стукотати*, *стукотіти*; *тарахкати* і *тарахкотати*, *тарахкотіти*; *тиркати* і *тиркотати*; *хлюпати* і *хлюпотати*, *хлюпотіти*; *цокати* і *цокотати*, *цокотіти*. Деякі з дієслів на **-ота-(ти)**, **-оті-(ти)** не мають співвідносних дієслів на **-а-(ти)**, **-ка-(ти)**, пор.: *гоготати*, *гоготіти*; *дзюркотати*, *дзюркотіти*; *рокатати*, *рокатіти*; *черготіти* та ін.

Здатність предметних дієслів звучання неповної особової парадигми функціонувати в ролі присудка двоскладних речень та формувати групу залежних від такого присудка чи від предикативної (підметово-присудкової) основи формально-граматичних другорядних членів спричинена позамовними та внутрішньомовними чинниками. Визначальним позамовним чинником є тісний зв'язок людини з предметами довкілля. Використовуючи в повсякденному житті пристрої, прилади, металеві, дерев'яні, скляні та інші предмети, музичні інструменти, рослини, рідкі та газоподібні речовини, людина називає звуки, які вони створюють, за подібним звуконаслідуванням (*тік-так* – *тіткакати*), або ж шукає схожі варіанти звуків у побуті (*риплять* двері – звук схожий на рипіння). Більше звуконаслідувальних слів створено для номінування тих звуків довкілля, що їх породжують різні предмети, машини, пристрої, прилади, з якими людина тісніше пов'язана умовами життя.

Серед внутрішньомовних чинників, що розширюють реченневогвірну активність предметних дієслів звучання, є наявність кількох звукових копій-слів для називання звукового вияву того самого предмета, від яких утворені відповідні дієслівні лексеми, пор.: *бам*, *бем*, *бом*, *бум* (дзвін) – *бамкати* і *бемкати*, *бомкати*, *бумкати*; *тік-так*, *тік-тік* (годинник) – *тіткакати* і *тікати*, напр.: *Поважно бамкав важенний ...дзвін* (О. Ільченко); *На дзвіниці Софії бемкав великий дзвін* (Ю. Смолич); *Одиноко бомкав дзвін* (Р. Іванченко); *Маленький годинник на столі тіткакає* (О. Донченко); *...тільки годинник тікає* (Г. Хоткевич).

Деякі дієслова передають звуковий вияв двох і більше предметів, пор.: *шуміти* (твердий предмет – дерева, трави; рідини – море, річка, водоспад; газоподібні речовини – пар, вітер), напр.: *Шуміли верби...* (Л. Боровиковський); *...шумить вода* (П. Грабовський); *Вітер по лісі шумить* (А. Кримський).

Значно підвищує реченневопороджувальну функцію предметних дієслів звучання неповної особової парадигми їхня здатність формувати синонімічні ряди за спільною ознакою. Наприклад, дієслово *стукати* є домінантою синонімічного ряду, у якому об'єднані лексеми за спільною ознакою “уривчастість перебігу дії”. Дієслова *бабахати*, *бухати*, *бухкати*, *грюкати*, *гупати*, *гупотіти*, *гепати*, *гримати*, *трахкати*, *торохкотати*, *торохкотіти* мають значення “стукати з великою силою”, напр.: *Машина бухає...важко* (Леся Українка); *...двері не грюкали раз по раз* (І. Багмут); *...глухо гупає бубон* (Ю. Мушкетик); *...гримали тачанки* (А. Малишко); *Торохкотіли колеса брички по бруку* (Н. Рибак). Вербативи *барабанити*, *калатати*, *тарабанити*, *торкотати*, *торохкотіти*, *такати*, *татакати*, *татахкати*, *тікати*, *тіткакати*, *цокати*, *чакхати*, *чакхотіти* виражають значення “часто і ритмічно стукати”, напр.: *Ушибки барабанів дощ* (В. Гжицький); *Десь калатають кулемети* (Олесь Гончар); *...колеса тарабанять* (Є. Гуцало); *Татакають на стиках розхитані колеса* (Ю. Збанацький); *Цокають сокири* (А. Шиян); *Недалеко, в депо чакхотять паровози* (С. Скляренко). Спільний компонент значення “висота звучання” для дієслів

бряжчати, брязкати, брязкотати, брязкотіти, бриньчати, дзвеніти, дзвякати, що передають дзвінки, високі звуки металевих, скляних і подібних предметів, дає змогу об'єднати їх у синонімічний ряд, напр.: *Та ось бряжчать ключі* (І. Франко); *У темряві брязкає зброя* (М. Нагнибіда); *Десь.. бриньчали стиха струни бандури* (О. Ільченко); *Дзвеніло скло вікон* (І. Франко). Близькими за значенням до попередніх є дієслова *бренькати, бренькотати, дзенькати, дзеленькати, дзвенькати, дзвенькотіти, ценькати*, але їх можна сформувати в один ряд за спільною ознакою “видавати короткі дзвінки звуку ударами по склу, металу і т. ін.”), напр.: *...бренькає дзвоник на дверях* (Ю. Смолич); *Чути, як ... біля колодязя дзенькають цеберки* (О. Донченко); *Поміж шиб дзвенькотять дзвіночки* (І. Вільде).

Уживання кількох дієслів для передавання різних звуковиявів однієї мікрогрупи розширює реченнєвопороджувальну здатність цих дієслів в українській мові, пор.: *барабанити, бренькати, бубнити, сурмити, трембітати, трубити* (музичні інструменти), напр.: *Захлиналася гармошка, і бубон бубнив* (А. Головка); *Фанфари сурмять, ... і в тиші забив барабан* (М. Бажан); *булькати, булькотіти, дзюркотати, дзюрчати, журчати, жебоніти, плюскати, хлопати* (рідини), напр.: *Тихо води дзюрчать в долах* (П. Грабовський); *...десь булькає вода* (М. Хвильовий); *Струмочок тік ледь-ледь, не журчав* (О. Іваненко); *пахкати, свистіти, фукати, хурчати, чакхати, чмихати* (газоподібні), напр.: *...раз у раз пахкала клубками курява* (М. Олійник); *...і безперервно бахкали вибухи газу з вихлопної рури...* (І. Багрянний).

Залежно від кількості другорядних членів речення, поєднаних із дієслівним присудком, вираженим предметними дієсловами звучання, чи із предикативною основою, до складу якої входять такі дієслова, виокремлюємо *двокомпонентні, трикомпонентні та багатоконпонентні* формально-граматичні структури двоскладних речень.

Двокомпонентна формально-граматична структура двоскладного речення – це мінімальна структура, що утворена з підмета і присудка і не має другорядних членів, де в позиції підмета вжиті іменники – назви пристроїв, приладів, металевих, дерев'яних, скляних та інших предметів, рідин, газоподібних речовин тощо, а в позиції присудка – предметні дієслова звучання неповної особової парадигми, що передають звук, іманентний для того предмета, який його створює, породжує, напр.: *Годинник цокає; Струмок дзюрчить; Вода хлопляє; Бубон бубнить; Трембіта трембітає; Дзвінок дзеленчить; Паровоз чакхає*.

Трикомпонентні формально-граматичні структури двоскладних речень розрізняються характером третього компонента – другорядного члена, залежно від якого вони становлять два типи: 1) підмет + присудок + придієслівний некерований другорядний член речення; 2) підмет + присудок + детермінантний другорядний член речення.

Характерною особливістю трикомпонентних двоскладних речень першого типу є те, що їхній придієслівний некерований другорядний член виражений переважно якісно-означальними і рідше – прислівниками міри й ступеня [4, с. 137, 145], за допомогою яких повідомляють про якісний чи кількісний вияв звуку чого-небудь, напр.: *Машина бухає і стогне важко* (Леся Українка); *Всі механізми цокали загрозило* (Л. Костенко); *Тягива тихо бринькнула* (П. Загребельний); *Дрібно тельнякали дзвони найменші* (О. Ільченко); *Дзеленчить ...тоненько дзвоник* (І. Нечуй-Левицький); *...сухо тріснув постріл* (А. Дімаров); *...гучно лунають гудки паровозів* (І. Кочерга); *...товарний паровоз ...голосно чакхає* (М. Сарма-Соколовський); *Глухо бухнули гармати* (П. Воронько); *...і дику цокають клинки* (В. Сосюра); *Вікна тривожно бряжчали...* (В. Сосюра); *А зброя брязкотить зловіще...* (П. Грабовський); *...зелена бричка ...страх торкотала* (І. Нечуй-Левицький);

У другому типі трикомпонентної формально-граматичної структури двоскладного речення детермінантний другорядний член пов'язаний загальною із його предикативною основою, куди входить предметне дієслово звучання. Він поширює її [13, с. 4], виражаючи різні адвербіальні значення, проте основним для нього є просторове значення локалізації звучання предмета. Типовим виразником такого детермінанта є означальні просторові та обставинні прислівники

місця й напрямку. [4, с. 114, 104], а також прийменниково-відмінкові форми із цими просторовими значеннями, напр.: *Вдалині гупали важкі гармати* (Л. Первомайський); *Гриміли десь козацькі литаври...* (Є. Маланюк); *Кулі цокають навколо* (В. Сосюра); *В хаті бумкав бубон, брязчали цимбали* (Ю. Смолич); *Кулемети татакали в темноту* (О. Гончар); *...залізні вудила брязнули між кінськими зубами* (П. Загребельний); *...під шишами шурхотів ...пісок* (Є. Гуцало); *Моторки деркочуть по Дніпру...* (О. Гончар); *Над головою хурчали осколки* (О. Гончар); *...у кишені тікав годинник* (В. Минко); *По кузнях грюкали молоти* (О. Ільченко); *За горою бубни бубнять* (І. Франко).

Крім типового просторового значення детермінантний другорядний член у трикомпонентній формально-граматичній структурі речення може виражати й інші адвербіальні значення, зокрема установлює причину породження звуку (напр.: *...стриха шарудить од вітру* (Гр. Тютюнник), тривалість звучання чого-небудь (напр.: *Дзеленчить довго ...дзвоник* (І. Нечуй-Левицький)).

Багатокомпонентна формально-граматична структура двоскладних речень із предметними дієсловами звучання неповної особової парадигми представлена різними наборами другорядних членів речення, залежно від яких виокремлюємо три її основні типи: 1) двоскладні речення з двома і більше придієслівними некерованими другорядними членами; 2) двоскладні речення з кількома різними детермінантними другорядними членами; 3) двоскладні речення з різними комбінаціями придієслівних некерованих та детермінантних другорядних членів речення.

Формально-граматична структура першого типу двоскладних речень сформована з двох і більше придієслівних некерованих другорядних членів, виражених якісно-означальними прислівниками, напр.: *Дзенкає молот високо й тонко...* (Є. Маланюк). Він спеціалізований на вираженні різних якісних характеристик звуку, породженого певним предметом.

Другий тип багатокомпонентної формально-граматичної структури двоскладних речень представлений комбінаціями детермінантних другорядних членів, що визначають насамперед різні параметри просторової локалізації звуку, створеного предметом (напр.: *За горою десь гримали гармати* (І. Гончаренко); *Десь недалеко чаккав мотор автомобіля* (П. Автомонов); *...десь далеко сурмила сурма* (Гр. Тютюнник); *Десь далеко, на під'їзній колії... пихкав паровоз* (О. Дончик), та просторової і часової (напр.: *На ланах широких коси дзвеніли зрана* (Марко Вовчок); *День і ніч стугоніли під вікнами ковани колеса возів* (О. Десняк); *А ввечері над селом бемкає великий дзвін* (У. Самчук); *Півтора тиждні движок чаккотів на сінопухті* (Ю. Мушкетик); *...довго брязкали п'ятаки на столі* (І. Нечуй-Левицький); *Десь в сінях щохвилини гримали двері* (М. Коцюбинський); *...дружкова шабля генає в стелю раз, удруге і третє* (Панас Мирний)).

Третій тип багатокомпонентної формально-граматичної структури двоскладних речень сформований із різних наборів придієслівного некерованого другорядного члена і детермінантного другорядного члена. Найпоширенішим є поєднання придієслівного некерованого другорядного члена, експлікованого якісно-означальним прислівником, і просторового детермінанта, вираженого прислівником чи прийменниково-відмінковою формою, напр.: *...по лісу гучно ляскають кулеметні черги* (Г. Тютюнник); *Чумацький віз тихо рипить піді мною* (О. Довженко); *...важко чаккав годинник на стіні* (В. Басараба); *Десь дзвони далекої церкви потужно гудуть над містечком* (Л. Костенко); *У вікна стиха барабанів дощ* (Панас Мирний); *Тільки надворі тупо татакав кулемет...* (В. Кучер); *...попереду розмірено чаккав паровоз* (В. Козаченко); *Тонко бренькало скло в котрійсь шибці* (Я. Гримайло).

Обмеженіше представлені багатокомпонентні формально-граматичні структури, сформовані з придієслівного некерованого другорядного члена і просторового (просторових) (напр.: *Але ж скрипка й справді звучала над озером десь зовсім поруч* (В. Земляк), або часового (напр.: *Три дні сурмили смутно сурми* (П. Куліш), або причинового детермінанта (напр.: *Гармати, наче втомившись, бухкали рідше...* (А. Дімаров), чи з придієслівного некерованого другорядного члена і просторового та часового детермінантів (напр.: *По селах від білого світу і до темної ночі знай гупали неугавно ціпи* (І. Нечуй-Левицький)).

Предметні дієслова звучання, подібно до гомональних та бестіальних, не можуть мати позиції придієслівного керованого другорядного члена з об'єктивним значенням, що спричинено специфікою їхнього лексичного значення.

Отже, дієслова неповної особової парадигми зі значенням відтворення звуків докільця, породжених машинами, механізмами, пристроями, приладами, металевими, дерев'яними, скляними та іншими предметами, музичними інструментами, рідинами, газоподібними речовинами тощо, вирізняються активністю у формуванні різних типів формально-граматичної структури двоскладних речень, що зумовлено позамовними та внутрішньомовними чинниками.

Формально-граматична структура двоскладних речень з предметними дієсловами звучання неповної особової парадигми залежно від наявності / відсутності другорядних членів речення та їхньої кількості буває *двокомпонентною*, *трикомпонентною* та *багатокомпонентною*.

Предметні дієслова неповної особової парадигми, що відтворюють звуковий вияв як іманентну ознаку певного предмета, тобто як притаманну лише цьому артефакту здатність видавати якісь звуки, слугують організаційним предикативним центром двокомпонентної формально-граматичної структури двоскладних речень.

Домінанту становлять трикомпонентні та багатокомпонентні формально-граматичні структури двоскладних речень із предметними дієсловами звучання неповної особової парадигми. Трикомпонентні структури розрізняються характером другорядного члена та його зв'язком з іншими членами речення. Відповідно до цих ознак вони становлять два типи: 1) двоскладні речення з придієслівним некерованим другорядним членом, вираженим переважно якісно-означальним прислівником, 2) двоскладні речення з детермінантним другорядним членом, пов'язаним із їхньою предикативною основою загалом і експлікованим означальними просторовими, обставинними прислівниками та прийменниково-відмінковими формами.

Багатокомпонентні формально-граматичні структури двоскладних речень сформовані з різних комбінацій другорядних членів, на яких ґрунтуються три їхні основні типи: 1) двоскладні речення, утворені з двох і більше придієслівних некерованих другорядних членів, переданих здебільшого якісно-означальними прислівниками і залежних від присудка, вираженого предметним дієсловом звучання неповної особової парадигми; 2) двоскладні речення, з предикативною основою яких пов'язані кілька детермінантних другорядних членів, що визначають насамперед різні параметри просторової локалізації звуку, породженого предметом, та інші адвербіальні значення; 3) двоскладні речення, сформовані з придієслівного некерованого другорядного члена, залежного від присудка, вираженого предметним дієсловом звучання неповної особової парадигми, і кількох детермінантних другорядних членів з різними адвербіальними значеннями, пов'язаних з предикатною основою такого речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові у зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Бабакова О.В. Семантична структура та функціонування дієслів звучання : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Бабакова Ольга Володимирівна. – Сімферополь, 2007. – 212 с.
3. Белошапкова В.А. О понятии “формула предложения” на уровне синтаксиса сложного предложения / В.А. Белошапкова // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – С. 206–216.
4. Висоцький А.В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові / А.В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

6. Золотова Г.А. О регулярных реализациях модели предложения / Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 67–78.
7. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія] / Н.Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 171 с.
8. Кушлик О.П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : [монографія] / О.П. Кушлик. – Дрогобич : Коло, 2015. – 384 с.
9. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О.І. Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
10. Ломтев Т.П. Принципы построения формулы предложения / Т.П. Ломтев // Науч. докл. высш. шк.: Филологические науки. – 1969. – № 5. – С. 77–82.
11. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
12. Москальская О.И. Проблемы семантического моделирования в синтаксисе / О.И. Москальская // Вопросы языкознания. – 1973. – № 6. – С. 33–43.
13. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: [монографія] / М.І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.
14. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1993. – 656 с.
15. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н.Ю. Шведова // Славянское языкознание: VII Международный съезд славистов. – М. : Наука, 1973. – С. 458–483.

Дата надходження до редакції 04.04.2017

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

УДК 81'25:101
ББК 81.2

ВИЗНАЧАЛЬНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ВИБІР СТРАТЕГІЙ ПЕРЕКЛАДУ ФІЛОСОФСЬКИХ ТВОРІВ Х. АРЕНДТ

СПИЩИНА В.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті з'ясовано основні ознаки філософського дискурсу Х. Арендт. Особливу увагу зосереджено на виявленні специфіки формування концептів, когнітивних стратегій, побудові комунікації та її перекладу. Доведено, що перекладач повинен адекватно перекладати оригінальний текст філософа, беручи до уваги оригінальний задум, відображаючи ідею оригіналу та стимулюючи її сприйняття цільовою аудиторією.

Ключові слова: філософський переклад, інтерпретація, стратегії перекладу.

The article deals with the main features of philosophical language of H. Arendt's discourse and thought. Special attention is paid to the peculiarities of the formation of concepts, cognitive-communication strategies and their translation in particular. Translator should not only adequately translate the original text, but also reflect the original idea and stimulate its perception by the target audience.

Keywords: philosophical translation, interpretation, translation strategies.

Відтворення концептів пов'язане з трьома можливостями їх сполучення / передачі – здатністю переходити в процесі спілкування а) з однієї культури до іншої; б) з однієї онтологічної сфери до іншої (у нашому випадку часткове перенесення з філософської в звичайну картину світу); в) від одного мовця до іншого. Міжкультурний перехід концептів передбачає їх еміграцію або імміграцію. Розмежування цих двох феноменів залежить від кута зору перекладача або читача: якщо він є представником лінгвокультури оригінального тексту, то концепт цієї культури, що передається в культуру тексту перекладу, буде емігрувати в неї, якщо перекладач / читач належить до культури перекладу, то отриманий ним у користування концепт буде іммігрованим. Оскільки Х. Арендт писала про російську революцію та її наслідки, багато понять, зокрема *the Bolsheviks*, *"soviets"*, *the Politburo*, "емігрували" до англійської та німецької мов, тоді як у перекладах російською та українською мовою перекладачі не мали жодних труднощів з відтворенням цих понять.

Випадки повної еміграції або імміграції концептів без подальшої акомодатії в інші культури досить рідкісні. Потреба дослідження їх і зумовлює актуальність пропонованої статті. Її мета – встановити вплив культури, ідей філософа та позамовних чинників на вибір перекладацьких стратегій. Специфіка робіт Х. Арендт полягала в тому, що вона, пишучи про іншу країну, не знаходила у своїй мові гідного еквівалента й оскільки здебільшого писала й перекладала для вузького загалу філософів, які мають знати політичну термінологію, дослідниця не вважала за потрібне "призвичаювати" поняття до іншої культури. Перекладачі російською та українською мовами, у свою чергу, взяли приклад Х. Арендт за авторську настанову. Оскільки переклади було зроблено набагато пізніше за опублікування оригіналів, перекладачі не стикалися з проблемою адаптації нових термінів або пояснення певних політичних явищ читачам-новачкам філософської думки.

Проте проблемним для перекладача є те, що в різних мовних свідомостях неоднаково формуються перцептивно-образні та валоративні компоненти концептів, які, як правило, рідко або зовсім не фіксуються словниками, оскільки спрямовані переважно на лексикографію поняттєвого (денотативного) компонента концепту. Тоді його асоціативна й валоративна складові засвоюються тільки через індивідуальний досвід перекладача, отриманий ним у процесі комунікації. З іншого боку, з трьох структурно релевантних компонентів концепту в тій чи іншій лінгвокультурі можуть або актуалізуватися не всі з них (і тоді концептуальна кваліфікація мовної одиниці викликає труднощі), або актуалізуватися по-іншому (за таких обставин питання про об'єктивацію концепту переходить у площину контрастивної концептології). Зміст, що підлягає перенесенню в іншу лінгвокультуру, надломлюється у свідомості перекладача відповідно до його знань про когнітивну базу приймаючої лінгвокультури. Оскільки концептосфера влади є етноспецифічно маркованим ментальним утворенням, концепти становлять проблему при міжкультурній трансляції. Не знаходячи свого відображення в новому середовищі, такий концепт позбавлений будь-яких відповідностей в іншій мові. У такому разі виникає проблема відсутності / наявності відповідностей, що дає підстави виділити три основні моделі відтворення концептів:

- всеосяжність, загальність концептуального змісту відтворюваного концепту у двох чи більше лінгвокультурах – оригінальної та культур(и) перекладу (повна еквівалентність). Це, передусім, ключові поняття політології: *демократія, тоталітаризм, революція*;
- наявність у лінгвокультур-реципієнтів вербальних репрезентантів, здатних частково передавати зміст відтворюваного концепту (часткова еквівалентність);
- відсутність вербальних репрезентантів концепту в лінгвокультурах-реципієнтах (лакунарне відтворення).

Повна (еквівалентна), часткова і лакунарна (безеквівалентна) моделі трансляції концептів прямо або побічно зачіпають проблему збігу / відмінності семантичних ознак в тришаровій структурі концепту. За основу аналізу доцільно взяти ідею В.Н. Манакіна [6, с. 129] про типи міжмовних семантичних відношень між лексичними одиницями, які в екстраполяції на концептологічний матеріал базуються на трьох основних моделях трансляції концептів: повна еквівалентність, часткова еквівалентність та лакунарне відтворення.

Повна еквівалентність можлива тоді, коли концепт універсальний, а в лінгвокультурі перекладу є його чіткі й однозначні вербальні репрезентанти. Останні являють собою наднаціональні концептуальні цінності. Відтворення універсальних концептів взагалі не становить особливих труднощів доти, доки вони функціонують у межах загальнолюдських уявлень про світ.

Проте якщо універсальний концепт набуває певної національно-специфічної конотації, перекладач повинен вирішувати проблему його адекватного відтворення засобами цільової мови. Ще одну складність для перекладу філософського тексту становлять особливості мови філософського наукового тексту, які визначаються не лише основними параметрами тієї чи іншої мовної картини світу, прагматико-дискурсивним ситуативним контекстом створення тексту його автором, а й специфікою філософського мислення. Сукупність форм пізнання для кожної конкретної історичної епохи утворює свій рівень культурного знання та відображає характерну для даної історичної епохи концептуальну картину світу. Так, близькість тематики вихідного тексту до культури-реципієнта значно полегшує переклад: *At first glance this may look like a belated confirmation of the old scapegoat theory, and it is true that the victim of modern terror does show all the characteristics of the scapegoat: he is objectively and absolutely innocent because nothing he did or omitted to do matters or has any connection with his fate* [1, с. 45]. – *На перший погляд, це може виглядати запізнілим підтвердженням “теорії цапа-відбувайла”. Дійсно, жертва сучасного терору має всі характеристики офірного цапа: вона об’єктивно й абсолютно невинна, оскільки нічого з того, що вона здійснила чи не здійснила, не має значення і ніяк не пов’язане з її долею* [3] (переклад З. Косицької). Наявність відповідного виразу в цільовій мові спрощує роботу перекладача та гарантує належне сприйняття тексту читачами.

Часткова еквівалентність (перетин) концепту стала найбільш поширеним способом відтворення концептуальних одиниць однієї мови іншою. Він ґрунтується щонайменше на двох можливостях – ідіосинкразичній та мозаїчній [7, с. 155]. Перший випадок реалізується тоді, коли концептуально дискретні одиниці однієї мови корелюють із ментально недискретними одиницями іншої. Це стосується, наприклад, ідіосинкразичних пар “воля” і “свобода” → **Воля, Свобода/ Freedom/Freiheit**, “влада” і “сила” → **Власть, Сила/ Powe, Might/ Macht, Wille**, представлених в зазначених мовах синкретично.

Навіть у межах близьких культур, які формувалися в тісній взаємодії, обсяг понять, закладених у слові, не завжди збігається. Так, у роботах Х. Арендт англійською мовою не завжди чітко розмежовано принципи для української культури поняття *закон* і *право*, інколи обидва відтворені як *law*, тоді як німецький переклад має два поняття – *Gesetz* і *Recht*. Аналогічна ситуація з концептом *innocent*, який відтворюється і як “невинний”, і як “невинуватий”. Попри те що вони інколи вважаються синонімічними, *невинний* сприймається як такий, хто нічим не завинив, тоді як *невинуватий* є невинним щодо того, у чому його звинувачують. Специфіка інтерпретації філософського тексту зумовлена необхідністю прагматичного аналізу, а також особливостями комунікативної організації тексту. Порівняємо фразу *the German “radical” variety* [1, с. 10], яку буквально перекладають як “радикальний різновид (антисемітизму)”. У надрукованому перекладі вона трактована як “радикальний асортимент” [4, с. 16], тобто викривлено стиль, задум книги та авторську ідею, адже асортимент у російськомовній культурі має насамперед позитивне значення.

Будь-який міжкультурний контакт передбачає обов’язкове передавання концептуального змісту засобами лінгвокультури-реципієнта. Залежно від того, наскільки є подібними культурні й мовні коди культур, що вступили у взаємодію, можна встановити тип еквівалентності для мовних одиниць, за допомогою яких культура-реципієнт вербалізує концепт. Репрезентанти іншомовного концепту – це або часткові, або абсолютні (повні) його еквіваленти. Найчастіше проблему перекладу створюють етноспецифічні концепти.

Коли в культурі перекладу є вербальні репрезентанти, що можуть лише частково донести зміст концепту, то в цьому констатують мозаїчний метод, що полягає у відтворенні концепту мозаїкою смислів декількох концептів лінгвокультури-реципієнта. Виникає проблема або часткової відсутності, або, навпаки, наявності декількох відповідників оригінального поняття. Сукупність форм пізнання для кожної конкретної історичної епохи утворює свій рівень культурного знання та відображає характерну для даної історичної епохи концептуальну картину світу. Так, відтворення концепту *authority* можливе декількома способами, наприклад, у німецьких перекладах це (*Amtsgewalt, Herrschaft, Staatsgewacht, Vollmacht*), в українських (*державний діяч, державець, уряд*), російською (*власть, органи власти, інколи – авторитет*), але більшість із них не відповідає тому специфічному змісту, який був закладений Х. Арендт.

Аналіз можливостей відтворення концепту *power* у слов’янських лінгвокультурах доводить, що цей концепт не має однозначної відповідності, відтворення його в перекладі зачіпає не лише поняттєву базу, а й емотивні начала, що актуалізуються в мові опосередковано. Через відмінності концептуальних систем мов порушуються внутрішні зв’язки між окремими смислами цього концепту, у результаті чого емотивна лакуна його еквівалентів заповнюється або компенсується чимось таким, чого немає у вихідній культурі (наприклад, це негативні асоціації з поняттям *влади*, які виникають в українськомовних та російськомовних читачів).

Мовні одиниці з семантикою необмеженої влади, порушення закону і застосування сили кількісно переважають лексику дотримання закону, справедливості, дозволу й відповідальності з боку суб’єкта влади, це відбувається більшою мірою через те, що філософія Х. Арендт стосується тоталітарних режимів, які постають як необмежена система, яка зловживає своїм

панівним становищем і застосовує силові методи впливу на об'єкт влади (народ, людина). У ядро її філософії також увійшло мікрополе “органи влади і їх діяльність”, влада витлумачується передусім як верховна, державна влада, органи й структури державної влади.

В останніх роботах Х. Арндт можна спостерегти “розмитість” ототожнення влади з однією конкретною людиною (царем, вождем) у зв'язку з появою різних органів влади і посиленням їхньої ролі в житті суспільства. *Влада* у Х. Арндт постає в різних образах. Це може бути *divine or despotic power, compelling power of reason, power over the minds of men, power of well-worn notions and categories becomes more tyrannical as the tradition loses its living force*. Отже, *влада* у Х. Арндт – досить широке поняття, так само широко його потрібно відтворювати і в перекладі: “*влада рівних*”, “*чиста влада*”.

У філософському дискурсі Х. Арндт емоційна оцінка переважає над раціональною і характеризується, на відміну від останньої, відсутністю підстави для оцінки: оцінюється конкретна ситуація та її параметри (учасники, час, місце, механізми впливу на владу). Також відсутній зворотний зв'язок від об'єкта оцінки: не підтверджується наявність матеріалів, які свідчать, що досягнута реакція з боку влади на попередні публікації.

Аналіз перекладів підтверджує, що в такому разі еквівалентність компарабельних концептів є частковою і можна говорити про концептуальну асиметрію, яка виявляється в можливості перекодування концептів однієї лінгвокультури в концепти іншої.

Лакунарне відтворення концепту пов'язане з поняттям безеквівалентності й зачіпає сферу відсутності в цільовій культурі відповідних вербальних репрезентантів. Лакуна – це “віртуальна лексична сутність, семема, яка не має матеріального втілення у вигляді лексеми, але здатна виявлятися на рівні синтаксичної об'єктивації в разі виникнення комунікативної потреби концепту” [5, с. 42]. Наявність певного концепту в одній лінгвокультурі та його відсутність в іншій дає право говорити про категорії лакунарності і характеризувати її у параметрах невідповідності, незрозумілості або неточності.

Класичним прикладом безеквівалентної побудови концептів є французьке *coup d'état*, яке констатуємо в оригіналах робіт Х. Арндт і в перекладах німецькою мовою без змін та адаптації. Та обставина, що концепт, наявний в одній мові, не має прямого еквівалента в іншій, свідчить про відсутність в останній відповідного розчленованого поняття.

Декодування / розуміння еквівалентів іншокультурного концепту цільовою мовою здійснюється відповідно до загальних законів сприйняття: перекладач трансформує отриману інформацію з вербального коду в когнітивні структури і співвідносить їх зі своєю когнітивною базою, а потім, залежно від актуальності та значущості цього змісту, він або фіксується в структурах довготривалої пам'яті мовних свідомостей культури перекладу, або поступово втрачається.

Таким чином, перенесення концептів з одного лінгвокультурного середовища в інше може спиратися на абсолютні, часткові або нульові вербальні еквіваленти. Наявність у цільовій лінгвокультурі абсолютних вербальних еквівалентів свідчить про спільність вихідного та цільового концептуальних смислів. Трансфер концепту через часткові еквіваленти свідчить, з одного боку, про наявність його визначних ознак у цільовій культурі, а з іншого, – про структурно-сміслову асиметрію взаємодіючих концептуальних систем. Якщо концепт не має ні повних, ні часткових еквівалентів, можна говорити про відсутність такого концепту в цільовій лінгвокультурі, у такому разі найбільш влучний спосіб його відтворення – описовий. Повний, частковий або дескриптивний результат передавання концептів з однієї лінгвокультури до іншої прямо пропорційно залежить від ступеня їхньої універсальності.

Завдання перекладача полягає не тільки в пропаганді явищ певної культури на міжкультурному тлі, а й у засвоєнні цінностей одного народу іншим. Перекладач завжди повинен дбати про взаємозбагачення національних культур для досягнення консенсусу і взаєморозуміння народів.

Визначальним фактором у перекладі є структура концептів та способи їх концептуалізації. Народи, які спілкуються різними мовами, неоднаково сприймають дійсність. Як було зазначено вище, це спричинено низкою факторів, зокрема й історією становлення держави.

Стосовно концептосфери *ВЛАДА* про спільний, загальнокультурний характер універсалій можна говорити лише частково. Певні відмінності у відтворенні тих чи інших концептів не завжди полягають у закладених ознаках, а й у сприйнятті цих ознак, й у використанні їхньої специфічної комбінаторики.

Отже, у перекладах робіт Х. Арндт концепт *power* при збереженні базових способів мовної реалізації зазнає додаткових способів вербальної репрезентації, а саме: “*сила*”, “*змога щось зробити або змінити*”, “*потенціал*”. У перекладах реалізуються практично всі ключові концепти первинного тексту *power, rule, authority*, які водночас набувають нових функціонально-когнітивних властивостей, що спричиняє розширення змістового поля концепту за рахунок актуалізації потенціалу його асоціативної сфери й сприяє наближенню тексту до цільової аудиторії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arendt H. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Penguin Classics 2006. – 336 p.
2. Arendt H. *The Origins of Totalitarianism*. Revised ed.; New York: Schocken, 2004. – 576 p.
3. Арндт Г. Антисемітизм як виклик здоровому глуздові. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n16texts/arendt.htm>
4. Арндт Х. Банальность зла. Эйхман в Иерусалиме. / Пер. с англ. С. Кастальского и Н. Рудницкой. – М.: Европа, 2008. – 424 с.
5. Кубрякова Е.С. Когнитивная лингвистика // Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. – С.53–55.
6. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К: Знання, 2004. – 327 с.
7. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. – 307 с.

Дата надходження до редакції 12.04.2017

РЕЦЕНЗІЯ

НОВА ПРАЦЯ ПРО ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ КАТЕГОРІЇ ПЕРСОНАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові : монографія / Наталія Ясакова. – К. : НаУКМА, 2016. – 328 с.

Монографія Наталії Ясакової репрезентує нову спробу комплексного, багатоаспектного дослідження категорії персональності в сучасній лінгвоукраїністиці. Заслугує схвалення передусім намагання авторки відійти від вузького витлумачення персональності й охопити всі її комунікативні вияви. Залучення широкого фактичного матеріалу, ретельне вивчення його з погляду реалізації особових значень спонукали дослідницю до цілком слушного перегляду традиційного визначення персональності як граматичної категорії та істотного розширення її функційного потенціалу. Уперше в українському мовознавстві обґрунтовано полістатусний характер категорії персональності. Її кваліфіковано, насамперед, як ієрархічно побудовану функційно-семантичну категорію з поняттєвою основою, сформованою протиставленими одне одному значеннями першої, другої і третьої особи, та широкою неоднорідною периферією, що охоплює неспеціалізовані засоби вираження особи. По-друге, наголошено, що категорія персональності є актуалізаційною, оскільки бере участь у встановленні відповідності між повідомлюваним і конкретним комунікативним актом. По-третє, доведено, що категорія персональності близька до комунікативних категорій, тому що її вияви безпосередньо залежать від прагматики спілкування й забезпечують реалізацію комунікативних намірів та соціальних відносин мовців. Дуже важливим є висновок дослідниці про універсальний характер категорії персональності, яка, з одного боку, забезпечує базові потреби людини розмежувати *себе* та *інших*, а з іншого – уможлиблює реалізацію ідіоспецифічних, прагматично маркованих значень. Це дає підстави констатувати, що в рецензованій монографії запропоновано нове, значно повніше й точніше витлумачення категорії персональності.

Безпосереднім науковим здобутком Н. Ясакової є обґрунтування ієрархічної структури категорії персональності в українській літературній мові. Ядро цієї категорії, згідно з концепцією авторки, становить морфологічна категорія особи, що найточніше передає семантику персональності на формальному рівні, проте вона неоднорідна, оскільки охоплює іменникові та дієслівні засоби вираження персональності. Особливості вияву іменникової та дієслівної семантики проаналізовано в річищі новітніх праць з теоретичної граматики. Імпонує те, що дослідниця не обмежилася вивченням лише категорії особи, а широко представила її зв'язки з іншими граматичними категоріями – відмінка, числа, часу, способу. Порівнявши іменникову та дієслівну специфіку вияву персональності, вона зробила важливий висновок про те, що “з формального погляду центр морфологічного втілення семантики персональності становить особа дієслова. Семантично центральною є особа іменника” (С. 278).

Цікавий матеріал викладено в третьому розділі монографії, присвяченому вивченню синтаксичної категорії персональності, яку цілком переконливо обґрунтовано як ієрархічно вищу за морфологічну категорію персональності. Виокремлено цілу низку функцій категорії персональності в реченні, а саме: вона співвідносить учасників позначуваної ситуації з учасниками акту мовлення, забезпечує координацію підмета й присудка, слугує засобом вираження оцінки повідомлюваного. На основі цих спостережень зроблено узагальнення про те, що категорія персональності актуалізує повідомлюване через його відношення до комунікативного акту.

У рецензованій монографії запропоновано значно повнішу, точнішу типологію засобів вираження персональності. Установлено, що крім ядерних, спеціалізованих засобів реалізації персональної семантики – категорійних значень, виражених формами іменника та дієслова, – в українській мові є багато некатегорійних значень, сформованих унаслідок міжкатегорійної взаємодії, використання різнорівневих неспеціалізованих показників семантики персональності.

На противагу попереднім дослідженням у монографії Н. Ясакової розмежовано експліцитний та імпліцитний способи реалізації семантики персональності. Це дало змогу авторці охопити всі семантико-прагматичні варіанти особових значень. Зокрема, у межах категорійного значення першої особи виділено *ми* авторське, царське, скромне, родинне, батьківське (опікунське), корпоративне, *ми* соціальної ваги, ідеологічне, універсальне (філософське), *ми* привілейованої групи. Відзначено також цікаве вживання, коли мовець указує на себе за допомогою мовних засобів, первинною функцією яких є вираження граматичних значень другої або третьої особи, напр.: *Годуй дітей, піклуйся коло їх, навчай з ранку до вечора, а вони кажуть, що я їх лаю з ранку до вечора* (І. Нечуй-Левицький); *Ти вже дівувати хочеш? Ти вже розумніша за батька?* (С. Васильченко); *Ба, який він рішучий, той Григір* (Г. Тютюнник). Спостереження дослідниці значно розширюють уявлення про функційні можливості особових граем у сучасній українській літературній мові, а також збагачують теорію непрямої комунікації, пов'язаної з нестандартною реалізацією комунікативних потреб мовця.

Заслугує схвалення те, що у своєму дослідженні Н. Ясакова не обмежилася стратифікацією семантики персональності, а звернула увагу на питання функційного навантаження різних семантико-прагматичних варіантів особових значень. Уперше категорію персональності проаналізовано в контексті прагматики спілкування.

Високу наукову й практичну цінність становлять висновки дослідниці про можливість використання особових граем з маніпулятивною метою в політичному, публіцистичному та науковому дискурсі. Доведено, що коректне вживання особових граем не лише забезпечує передавання інформації, а й сприяє регулюванню соціальних відносин. Зокрема, установлено, що вибір мовцем одного з членів опозиції *ти – ви* пов'язаний з вираженням конкретного прагматично-оцінного значення, яких у цих займенників дуже багато, пор.: *ти* – близьке, верхнє, командне, фамільярне, нахабне, грубе, співчутливе, дитяче, *ти* старшого, а також узагальнено-особове; *ви* – старшого співрозмовника, вищого соціального статусу, офіційне, холодне, іронічне, горизонтальної соціальної дистанції (*ви* незнайомого співрозмовника).

Уважаємо вдалим цілісний підхід до вивчення виразників персональності, що вможливило встановити їх взаємодію, випадки переосмислення, функційного зближення або розмежування їхніх значень. Виконане дослідження засвідчило, що одиниці категорії персональності мають вихід у сферу реалізації модусних категорій, а саме сприяють підсиленню або пом'якшенню категоричності викладу, інтимізації мовлення або відстороненню мовця. Вивчення граем персональності з погляду їхньої ролі в реалізації суб'єктивно-модальних та модусних значень посприяло уточненню міжкатегорійних зв'язків у системі сучасної української літературної мови.

Попри те, що матеріалом дослідження послуговували переважно тексти з українського художнього та розмовного дискурсу ХХ ст., у монографії проаналізовано, крім типових для сьогодення, ті способи вираження персональності, що вже вийшли з активного вжитку. Імпонує спроба авторки окреслити когнітивні, комунікативні та психологічні причини узвичаєння тих чи тих форм персональності. У роботі вдало поєднано ретроспективний аналіз категорії персональності з дослідженнями сучасних репрезентацій персональності в різних сферах мовлення – політичній, юридичній, церковній, приватній та ін. Це посприяло повнішому представленню категорії персональності в українській мові, точнішому з'ясуванню її природи, а також відбиттю її динаміки.

Н. Ясакова цілком слушно констатує, що категорія персональності набуває особливо важливого значення в тексті, оскільки забезпечує його цілісність, бере участь у породженні його змісту: “Текст може набувати загальну персональну належність (певну персональну тональність), персональну домінанту (семантично акцентоване персональне значення), окремі семантично й стилістично вмотивовані вживання граматичних форм особи” (С. 56). З’ясування текстотвірних функцій категорії персональності становить наукову цінність передусім для стилістики тексту й, на нашу думку, потребує окремого, докладнішого вивчення на матеріалі конкретних текстів різних стилів та жанрів. Сподіваємося, що в цьому напрямку буде продовжено студії, що посприє розширенню сфери використання досліджуваного матеріалу, зокрема залучить до аналізу прагматично загострені тексти реклами, телевізійних шоу та ін. Крім того, виконана робота відкриває нові й цікаві перспективи для зіставного вивчення категорії персональності в різних мовах задля виявлення її лінгвокультурної специфіки.

Оцінюючи монографію “Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові” загалом, відзначимо насамперед її новаторський характер, що виявився в запропонованій авторській концепції категорії персональності, у комплексному підході до систематизації засобів її вербалізації. Вона є цілісним, найповнішим на сьогодні дослідженням категорії персональності, виконаним на засадах функціоналізму, теорії прототипів та польового структурування семантики.

Теоретичні напрацювання Н. Ясакової, безперечно, збагачують новими ідеями функційну, категорійну та комунікативну граматику. Ними можна скористатися у викладанні граматики й стилістики української літературної мови, а також у читанні спецкурсів з українського мовленнєвого етикету, риторики, комунікативної лінгвістики. Відомості про прагматичні можливості різних засобів реалізації значень персональності будуть корисними для журналістів, авторів реклами та всіх зацікавлених у побудові коректного, досконалого мовлення.

Мирослава Баган (м. Київ)

ІНФОРМАЦІЯ

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ У ВІСНИКУ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ ФІЛОЛОГІЯ

Редакція Вісника КНЛУ. Серія Філологія приймає до друку матеріали (статті, огляди, рецензії та ін.) від фахівців **у галузі лінгвістики** за умови, що **подані рукописи не публікувалися раніше, відповідають проблематиці Вісника й оформлені відповідно до його вимог**. Матеріали мають відображати сучасний стан розробки досліджуваної проблеми й містити нові результати її вивчення. Теоретичні положення повинні бути аргументовані відповідним ілюстративним матеріалом.

Наукова праця має бути написана на актуальну тему, містити виклад кінцевих або проміжних результатів дослідження, виявляти пріоритети автора в його наукових пошуках.

Редакція проводить внутрішнє та зовнішнє рецензування поданих до друку матеріалів, відхиляє або повертає на доопрацювання статті, які не відповідають вимогам збірника.

Редколегія Вісника КНЛУ. Серія Філологія послідовно дотримується міжнародних видавничих стандартів COPE Code of Conduct, затверджених COP (Committee on Publication Ethics).

Мови публікацій – українська, російська, чеська, польська, англійська, німецька, французька, іспанська, грецька.

Рекомендований обсяг публікацій: обсяг статті – 10–12 сторінок з таблицями, схемами та малюнками; обсяг рецензії – 5–6 сторінок; обсяг хроніки – 3–4 сторінки.

Вимоги до змісту, структури й технічного оформлення наукових статей

Стаття повинна обов'язково містити всі структурні елементи відповідно до п. 3 Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р.:

- **формулювання проблеми** та її зв'язку з важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання окресленої проблеми і на які спирається автор (*важливо не перерахувати авторів чи їхні публікації, а саме проаналізувати доробок дослідників, вказати, у чому вони мають рацію, а в чому – ні; зазначити, які питання залишаються невирішеними*);
- **мету статті та її завдання**;
- **виклад основного матеріалу дослідження** з обґрунтуванням здобутих результатів;
- **висновки й перспективи подальших досліджень** у цьому напрямі;
- **список використаних джерел, список лексикографічних джерел** і / або **список джерел ілюстративного матеріалу**, оформлених відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Структура статті

1. УДК (універсальна десяткова класифікація) – вказувати на початку статті в лівому верхньому кутку першої сторінки.

2. Назва статті (великими літерами по центру, 14 кеглем, напівжирним шрифтом).

3. Прізвище та ініціали автора / співавторів друкувати по центру, 14 кеглем, звичайним шрифтом.

4. Місце роботи або навчання вказувати по центру, 14 кеглем, курсивом.

5. Анотації та ключові слова українською (обсяг 800–900 знаків та 5–6 ключових слів) та **англійською** мовами. Анотація англійською мовою (Abstract) має бути стислим викладом

змісту статті, її рефератом (1800–2000 знаків) і відповідати вимогам міжнародних наукометричних баз. Зокрема, вона повинна містити прізвище автора, назву статті, а також такі структурні елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion**. Анотації друкувати з абзацного відступу через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 10 кеглем.

Зразок оформлення початку статті:

УДК (Універсальна десяткова класифікація)
СТРАТЕГІЯ НАБЛИЖЕННЯ ДО РЕАЛЬНОСТІ У СВІТІ ВИМИСЛУ: СИНТАКСИС І ПРАГМАТИКА РОМАНУ "Pnin" В.В. НАБОВОКА
РАДЗІСВСЬКА Т.В. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАНУ
У статті розглянуто функції та прагматичну специфіку парентетичного компонента в тексті англomовного роману В.В. Набокова "Pnin" (1957). Основну увагу приділено виявленню характеру зв'язку між парентетичною конструкцією та основною частиною речення, до якого вона входить, а також ролі "референційного фактора" в його формуванні. З'ясовано, що у процесі текстотворення введення парентетичного компонента до складу синтаксичної структури речення мотивується авторською інтенцією наближення оповіді до зображуваного світу та посилення ефекту реальності повідомлюваного; воно створює в тексті додаткові інформаційні потоки, що передбачають активізацію рецептивної діяльності.
Ключові слова: парентетична конструкція, синтаксис речення, прагматика тексту, В.В. Набоков, англomовний роман "Pnin", референція.
Abstract
Текст статті...

6. Текст статті (без літератури) повинен становити не менше 8 сторінок формату А4 (усі поля – 1,5 см, абзацний відступ – 5 знаків (1,25 см), основний шрифт – 12 кегль, шрифт – Times New Roman, інтервал – 1,5).

У тексті статті не використовувати стилі тексту, сторінки не нумерувати, дотримуватися абзацних відступів (5 знаків – 1,25 см).

Цитати й визначення (дефініції) термінів потрібно брати лише в заокруглені лапки ("слово"); розмежовувати знаки дефіса (-) і тире (–), наприклад: "Дискурс – це...", але "лексико-синтаксичні характеристики"; не замінювати знак апострофа (') чи лапок ("слово") іншими знаками; фрагменти рукопису, що містять ілюстративний матеріал, друкувати курсивом; світлим шрифтом із підкресленням подавати розкриті у вступній частині позиції: актуальність, мета, завдання та ін.; пропуски в наведених цитатах позначати так: [...]; підрядкові покликання не припустимі. Скорочення на зразок *т. д.*, ініціали при прізвищах (напр., *І.І. Петренко*), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. *Київ*) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+відступ).

Покликання на використану літературу в тексті подавати у квадратних дужках відповідно до нумерації літератури та джерел ілюстративного матеріалу, напр.: [1, с. 12]. Покликання на серію праць одного автора або на кілька досліджень різних авторів з одного питання подавати через крапку з комою, наприклад: [4, с. 64; 7, с. 65]. Якщо сторінки вказано від ... до ..., то між ними ставити не дефіс (-), а тире (–), так само передавати й часові відрізки: XII–XIII ст.

Графічний матеріал виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word.

7. Література, оформлена згідно з ДСТУ 8302:2015 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання” або відповідно до Форми 23, затвердженої наказом ВАК України № 147 від 03 березня 2008 р.

Заголовок ЛІТЕРАТУРА друкувати після основного тексту великими літерами ліворуч з абзацного відступу. Праці подавати в алфавітному порядку (12 кегль, шрифт звичайний, інтервал – 1,5). За необхідності можна навести ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА Й ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ з продовженням нумерації.

Наприклад:

<p>ЛІТЕРАТУРА</p> <ol style="list-style-type: none">1. Белянин В.П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : [монография] / Валерий Павлович Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.2. Вокальчук Г. Неологічні експерименти Ліни Костенко на тлі словотворчості шістдесятників / Галина Вокальчук // Культура слова. – 2010. – № 73. – С. 30–36.3. Дмитренко М.К. Українські народні думи як феномен традиційної культури / М.К. Дмитренко // Український центр культурних досліджень 1994-2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_1.php#4. Фесенко С.Л. Лингвокогнитивные модели эмоций в контексте национальных культур: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / С.Л. Фесенко. – М., 2004. – 22 с.5. Фесенко С.Л. Лингвокогнитивные модели эмоций в контексте национальных культур : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Фесенко Сергей Леонтьевич. – М., 2004. – 185 с.6. Croft W. Syntactic categories and grammatical relations : The cognitive organization of information / William Croft. – Chicago : University of Chicago, 1991. – 328 p. <p>ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА</p> <ol style="list-style-type: none">7. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : НОРИНТ, 2000. – 1536 с. <p>ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ</p> <ol style="list-style-type: none">8. Thackeray W. M. The Fatal Boots / William Makepeace Thackeray. – Boston : Twayne, 1976. – 256 p.
--

8. REFERENCES (транслітерованій латиницею перелік літератури, за винятком англomовних праць, які наводять мовою оригіналу). Для транслітерації латиницею українсько-і російськомовних текстів рекомендуємо скористатися програмою з таким режимом доступу: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm> .

Правила подання матеріалів

Редакція приймає від авторів зібрані в окремій, підписаній папці документи:

- два роздруковані примірники тексту;
- довідку про автора двома мовами (одна – мовою, якою написано статтю, друга – англійською мовою) на окремому аркуші (*ПІБ, науковий ступінь, учене звання, назва навчального закладу чи наукової установи, посада, поштова адреса (з індексом) для надсилання примірника збірника, особистий e-mail автора, номер телефону для зв'язку*);
- рецензію або витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради з рекомендацією рукопису до друку .

Електронний варіант статті, довідку про автора, а також відскановані рецензію, витяг з протоколу або рецензію наукового керівника надсилати на адресу: **knlu-pzs@ukr.net**. Усі файли (стаття, довідка про автора, рецензія (витяг) називати англійськими літерами (Article_Radziyevska, Author_Radziyevska Review_Radziyevska, Extract_Radziyevska).

Редакція не повертає авторіві (авторам) матеріали, зокрема й не прийняті до друку.

Оплатити публікацію (з розрахунку 45 грн. за одну сторінку формату А4 можна лише після остаточного прийняття матеріалу редакційною колегією.

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук

Мінчак Галина Богданівна, тел. моб.: +38 (050) 571-32-78, (068) 554-23-79.

Редакція

INFORMATION

VISNYK OF KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY PHILOLOGY SERIES SUBMISSION GUIDELINES

Visnyk welcomes papers (including but not limited to **research articles**, **review articles** and **book reviews**) by scholars in the **field of linguistics and translation studies**. Papers are accepted for publication provided **they have not been published elsewhere, their topics are relevant for *Visnyk's* research focus and the submitted manuscripts conform to *Visnyk's* style sheet**. The authors are expected to critically appreciate the state of the art of a given problem and report on new findings. Theoretical claims should be supported by evidence from the appropriate data.

A submitted paper should focus on an up-to-date topic, include final or preliminary research results and it should make the author's priorities in the given research area explicit.

Submitted papers are subject to peer review by domestic and international referees. Based on the review results, the papers may be rejected as unsuitable for publication or returned to the authors for revision.

Visnyk's Editorial Board adheres to international publishing standards based on the Code of Conduct developed by COPE (Committee on Publication Ethics).

Language of the paper: Ukrainian, Russian, Czech, Polish, English, German, French, Spanish, or Greek.

Length of the paper: research articles should be 10–12 pages including tables and figures; reviews 5–6 pages; event reports 3–4 pages.

Contents, structure and formatting of research articles

Submitted papers should include the following structural components:

- a clearly stated **research problem (and / or research question)** and its theoretical or practical relevance to the area of concern;
- a **critical overview of the recent literature** pertaining to the research topic (please refrain from simply listing works by other authors, instead evaluate their arguments and evidence and point to unresolved issues);
- **the goal of the research article and its objectives**;
- **research results and their discussion**;
- **conclusions and implications for further research** in the field;
- **a list of references including theoretical literature, reference works and / or data sources** formatted in compliance with the examples below.

Article structure

1. **UDC** (Universal Decimal Classification index): in the top left corner of the front page.
2. **Title of the article:** all capital letters; centre alignment; font size 14pt in bold.
3. **The given name(s) and surname of the author(s):** all capital letters; centre alignment; font size 14pt.
4. **Affiliation:** centre alignment; font size 14pt in italics.
5. **Abstracts and key words in Ukrainian and English:** the abstract in Ukrainian of approximately 800–900 characters and 5–6 key words (if you do not speak Ukrainian, the Editorial Board will kindly assist you with the abstract in Ukrainian once your paper is accepted for publication) and the abstract

(a brief summary of your article) in English of approximately 1800–1900 characters. The abstract in English should comply with academic journal indexing databases and include the author's name, the article title, as well as **Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion**. The layout of the abstracts is as follows: indented first line in the paragraph, single line spacing, regular font, font size 10pt.

Sample beginning of an article

UDC (Universal Decimal Classification index)
APPROACHING STRATEGY TO REALITY IN THE FICTIONAL WORLD: SYNTAX AND PRAGMATICS OF V. NABOKOV'S NOVEL "PNIN"
Tetyana V. RADZIEVSKA <i>O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Sciences of Ukraine</i>
(Abstract and key words in Ukrainian) The paper deals with the functions and pragmatic characteristics of a parenthetical component in Vladimir Nabokov's novel "Pnin" (1957). The focus is made on the analysis of the type of relation between a parenthetical construction and the bulk of a sentence it refers to, and also the role of the reference factor in its formation. The research concludes that the insertion of a parenthetical construction in the syntactical structure of a sentence is motivated by the author's intention to shorten the distance between the narrative and the realities described and to strengthen the effect of their reality; this forms additional semantic currents able to activate receptive activity.
Key words: parenthetical construction, syntax of a sentence, text pragmatics, V. V. Nabokov, novel "Pnin", reference.
Abstract and key words in English ...
The main text ...

6. The main text of the article should not be less than 8 pages in A4 format: all margins are 1.5 cm, the first line in every paragraph is indented by 1.25 cm, the default font is Times New Roman 12pt, spacing is 1.5 lines.

Please refrain from using any text styles, do not add page numbers, make sure that paragraphs have first line indents (5 characters – 1.25 cm).

Quotations and word definitions should be enclosed in double quotation marks ("word"). A hyphen (-) must be clearly distinguished from an en dash (–), e.g.: "academic discourse – especially its pedagogical aspects ..." but "lexico-grammatical meaning". Do not replace an apostrophe (') or quotation marks ("word") with other symbols. Linguistic examples should be typed in *italics*. Topicality, purpose, and objectives of the study should be underlined and included into the introductory part of the paper. Ellipses in quotations are indicated by [...]. Footnotes are not allowed. Shortenings like e.g., initials like I.I. Petrenko, references to pages like p. 34, etc. should be typed as non-breaking spaces (press Ctrl+Shift+Space).

All **citations** are referred to as numbers in square brackets which correspond to the list of literature and, if it is the case, the list of data sources at the end of the article, e. g., [1, p. 12]. References to a number of works by the same author or to different works by several authors are separated with semicolons, e. g.: [3, p. 464; 7, p. 65]. If pages are ranged from ... to ..., they are separated with an en dash (–) and not a hyphen (-). Temporal ranges are marked likewise, e.g.: 12th–13th c.

Visualise your materials in programs available for further editing: use Microsoft Word for tables, Microsoft Excel or Microsoft Graph for charts and Microsoft Word Drawing Toolbar for shapes and the like.

7. References

The format for reference entries should follow the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic reference. General regulations and formatting rules”, which is available at: http://library.nlu.edu.ua/Biblioteka/sait/DSTU_8302-2015.pdf.

The word LITERATURE is typed after the main text in all capital letters; it is aligned on the left and indented by 1.25 cm. The references are listed alphabetically (regular font, size 12pt, spacing 1.5 lines). When needed, a list of DATA SOURCES or REFERENCE WORKS is included with the numbering continued from the previous list, e. g.:

LITERATURE

1. Anderson W. A Corpus Linguistic Analysis of Phraseology and Collocation in the Register of Current European Union Administrative French : Thesis for a Doctor's Degree in Philology : Romance languages / Wendy Anderson. – St. Andrews, 2002. – 289 p.
2. Jackendoff R. Language, Consciousness, Culture : Essays on Mental Structure (Jean Nicod Lectures) / Ray Jackendoff. – Cambridge, MA : MIT Press, 2007. – 403 p.
3. Kristeva J. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman / J. Kristeva // Critique. – 1967. – Vol. 23. – No. 239. – P. 438–465.
4. MacMillan F. Lexical Patterns in the Reading Comprehension Section of the TOEFL(r) Test : Author's Abstract from Thesis for a Doctor's Degree in Philology : Specialty “Applied Linguistics” [Online] / Fabiana MacMillan. – Rio de Janeiro, 2006. – Access Mode : <http://linguistlist.org/pubs/diss/browse-diss-action.cfm?DissID=15865>
5. Stockwell P. Cognitive poetics : An Introduction / Peter Stockwell. – L. : Routledge, 2002. – 232 p.
6. Croft W. Syntactic categories and grammatical relations : The cognitive organization of information / William Croft. – Chicago : University of Chicago, 1991. – 328 p.

REFERENCE WORKS

7. A dictionary of first names / [compiled by Patrick Hanks, Kate Hardcastle, and Flavia Hodges]. – Second edition, reissued in Oxford Reference Collection 2016. - Oxford : Oxford University Press, 2016. – xxvii, 434 p.

DATA SOURCES

8. Cirlot J. E. A dictionary of symbols / J. E. Cirlot. – L. : Taylor & Francis, 2001. – 419 p.
9. Thackeray W. M. The Fatal Boots / W. M. Thackeray. – Boston : Twayne, 1976. – 256 p.

8. REFERENCES (a list of literature transliterated to the Latin script, except for works originally published in the Latin script). To transliterate the Cyrillic script to the Latin script use the software available at: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>.

Paper submission

Please submit to the Editorial Board:

- your paper, which conforms to *Visnyk's* style sheet;
- information about the author(s) in a separate file including: full given name and surname, academic degree, academic rank, affiliation (postgraduate students should mention their year of study), the position held, and contact information (phone number, postal address and e-mail address);
- your Department's or Academic Council's recommendation to publish your paper.

All files are sent to: **knlu-pzs@ukr.net**. Each of these files should be named in English: Article_Radziyevska, Author_Radziyevska Review_Radziyevska, Recommendation_Radziyevska.

Papers submitted to the Editorial Board, including rejected ones, are not sent back to the authors.

Authors shall pay publication fees based on the rate of 45 UAH, or approximately \$ 2 USD (mid-2017 exchange rate), for one A4 page upon the Editorial Board's acceptance of the article. The exact payment method will be specified once your article is accepted.

Executive Secretary – Halyna B.Minchak, Candidate of Sciences (Linguistics).

Tel: +38 (050) 571-32-78, (068) 554-23-79.

Editorial Board

Макет виготовлений у видавничому центрі КНЛУ

Комп'ютерна верстка: Руденко М.В.

Підп. до друку 30.05.2017. Формат 70x108 1/16. Папір друк. № 1. Друк офсетний.

Ум. др. арк. 18,05 Ум. фарбо-відб. 18,16

Тираж 300. Зам. № 17-

Видавничий центр КНЛУ, 03680 МСП, Київ-5, вул. Червоноармійська, 73

Свідоцтво: серія ДК №1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано ПАТ “ВІПОЛ”, 03151, Київ, вул. Волинська, 60

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

серія ДК № 4404 від 31.08.2012 р.